

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

XVI. évfolyam (2023)
1. szám

NEMZET ÉS BIZTONSÁG

BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE

ISSN 2559-8651 (elektronikus)

Impresszum

Nemzet és Biztonság

Biztonságpolitikai Szemle

A Nemzeti Közszerkesztési Egyetem
lektorált biztonságpolitikai folyóirata

Megjelenik évente 4 alkalommal

Főszerkesztő:
Dr. Tóth Péter

Szerkesztőségi titkár:
Dr. Hádai Béla

Szerkesztők:
Dr. Csiki Varga Tamás

Szerkesztőbizottság:
Dr. Balogh István, Dr. Csiki Varga Tamás,
Dr. Forgács Balázs, Prof. Dr. Gazdag
Ferenc, Dr. Hádai Béla, Dr. Kaiser Ferenc,
Dr. Marsai Viktor, Dr. Németh Gergely
(elnök), Dr. Rácz András,
Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet,
Dr. Siklósi Péter, Szöllösi Antal,
Prof. Dr. Szenes Zoltán

Kiadó: Nemzeti Közszerkesztési Egyetem,
Ludovika Egyetemi Kiadó

A kiadásért felel:
Deli Gergely rektor

Tördelőszerkesztő:
Fehér Angéla

Olvasószerkesztők:
Resofszi Ágnes, Tomka Eszter

A szerkesztőség címe:
1101 Budapest, Hungária körút 9–11.
Telefonszám: +36 (1) 432 9092
Fax: +36 (1) 432 9058
E-mail: nemzetesbiztonsag@uni-nke.hu
<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb>

ISSN 2559-8651 (elektronikus)

A megrendelés nélkül közlésre
küldött kéziratokat lehetőségeink
szerint gondozzuk.

Tartalom

Kommentár

Hádai Béla

**Nemzeti megbékélés vagy a belháború új
frontvonalai? 2**

Biztonságpolitika

Kovács Anita Mariann

**Vákuum és bizonytalanság: a Közel-Kelet
biztonsági struktúráinak átalakulása 4**

Horváth Dávid

**Az álhír fogalma és helye a hibrid
hadviselésben 19**

Védelempolitika

Csepregi Zsolt

**A „hadjárat a háborúk között” eljárás helye
az izraeli katonai stratégiában 35**

Reflektorfényben

Hádai Béla

**Indonézia külpolitikájának alapvonalai
Joko Widodo elnöksége idején (2014–2023) 49**

Kitekintő

Bugyáki Attila

**A pénzmosás gyakorlata a szervezett bűnözés
és a terrorizmus összefonódásában – Fogalmi
tisztázás és gyakorlati kapcsolatok 70**

Marsai Viktor

**Egy lehetséges európai nagystratégia
és az afrikai illegális migráció mint annak
földrajzi kijelölője. 87**

Olvasólámpa

Vámos Péter

**A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság
belpolitikája és nemzetközi helyzete
a világválságon innen és túl 101**

Palócz Márk

Geopolitika „kínai szemüvegen” keresztül 107

Háda Béla¹

Nemzeti megbékélés vagy a belháború új frontvonala?

2023. augusztus 22-én, mintegy 15 éven át tartó önkéntes száműzetést követően visszatért hazájába Thaksin Shinawatra, Thaiföld egykori miniszterelnöke, akit még 2006-ban, katonai államcsíny útján távolítottak el a kormány éléről. Shinawatra igencsak megosztó figurája hazája politikai életének, de nyugodtan mondhatjuk már, hogy politikai emlékezetének is. Ő volt az a kormányfő, aki a második világháborút követő gazdasági és társadalmi fejlődés vívmányaiból kevésbé profitáló, főként vidéki rétegek megszervezésével olyan baloldali tömböt hozott létre Thaiföldön, amely választások útján sokáig kimozdíthatatlan volt a hatalomból. Thaksin száműzetése nem okozta politikai közösségének vesztét, pártja – többnyire a család nőtagjainak irányítása mellett – Pheu Thai néven az ország legerősebb politikai formációja maradt. Egészen idén májusig.

A május 14-i választások nem hoztak megnyugtató eredményt a baloldali ellenzék számára. Noha a törvényhozási többséget megszerezték, a felsőház megfelelő arányú támogatását nem tudták biztosítani a kormányalakításukhoz. Emellett a Pheu Thai más miatt is aggódhatott: az ellenzéki oldalon megszűnt addigi vitathatatlan vezető szerepe és 141 mandátumával a második helyre szorult a 151 képviselői helyet nyert, progresszív szociáldemokrata Move Forward Party mögött. Thaiföldön húsz éven át igyekeztek a konzervatív körök lejáratni a Shinawatra családot és Thaksin politikai törekvéseit, majd konkrét törvényhozási, alkotmányjogi eszközökkel gátolni újbóli hatalomra kerülését. Mindez – összekapcsolódva az új baloldali formáció fiatalosabb és dinamikusabb fellépésével – a párt fokozatos elkopásának, háttérbe szorulásának perspektíváját vetette fel. A „természetesnek” ítélt MFP – Pheu Thai koalíció kormányalakítási kísérlete meg is bukott július 13-án. Nagy kérdés volt tehát, hogy milyen életképes alku születhet helyette. Nem kis meglepetést okozott ebben a helyzetben a Pheu Thai bejelentése egy új kormánykoalíció megalakulásáról, amelynek két konzervatív párt, a United Thai Nation Party és a Palang Pracharath is tagja lenne. Ez voltaképpen a 2014. évi katonai puccs végrehajtóinak és kárvallottjainak kényszerszövetségét jelenti, ellenzékbe szorítva a választásokon győztes MFP-t. Egyértelmű, hogy a történetek egy, az elitcsoportok közötti átfogó politikai alkut tükröznek. Erre utalt Thaksin hazatérése és az is, hogy X. Rama király, aki családi előéletét figyelembe véve nem éppen elnéző ember benyomását keltette eddig, meglepően engedékeny hangvételű rendeletben csökkentette le Thaksin börtönbüntetését nyolcra egy évre, amelyet egészségi állapota miatt jó eséllyel le sem kell töltenie. Cserébe az új kormány minden bizonnyal eltekint majd a konzervatív-militarista körök által elfogadott alkotmány felülvizsgálatától és hűséget nyilvánítt az uralkodócsaládnak.

¹ Háda Béla a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének tudományos munkatársa. E-mail: Hada.Bela@uni-nke.hu

Hogy az új koalíció a nemzeti megbékélés, vagy az elvtelen (a Pheu Thai számára arcvesztéssel járó) alkuk szimbóluma lesz-e a két évtizedes belpolitikai állóháborútól szenvedő országban, ma még nem dönthető el. Az azonban bizonyos, hogy az MFP hívei és a baloldali szimpatizánsok döntő része nem nyeli le könnyen a történeteket. Thaiföldre mindenképpen érdekes időszak vár.

Kovács Anita Mariann¹

Vákuum és bizonytalanság: a Közel-Kelet biztonsági struktúráinak átalakulása²

Az elmúlt időszak eseményei és folyamatai a Közel-Kelet biztonsági struktúráit alapjaiban változtatták meg. A hatalmi egyensúlyok átalakulása és a megnövekedett regionális instabilitás átformálták a térség biztonsági rendszereit. Az egykori hegemon (a biztonság minden kétségen felül álló garantálója) visszavonulása az egész térséget érintő hatalmi vákuumot hagyott maga mögött. Az összeomlott államok és a meggyengült hatalmi központok következtében az államon belül létrejött hatalmi űrök megerősítették a nem állami és a szubállami szereplőket. A rezsiváltástól való félelem, a biztonsági dilemma, a regionális ellenfelekkel kapcsolatos (misz)percepciók fegyverkezési versenyhez, újabb és újabb szövetségesek keresésének szükségességéhez és a regionális fölény csapdájának kialakulásához vezettek. Az erőkitetés és a befolyásszerzés a túlélésért folytatott küzdelem részévé vált, így korábban elképzelhetetlen együttműködések jöttek létre. Ezek a koalíciók ez ideig azonban képlékenyek, változónak, esetinek és érdekalapúnak tűnnek, állandó vagy koherens szövetségek még nem alakultak ki. Úgy tűnik, nem egy szilárd biztonsági architektúra van kialakulóban, hanem egy új biztonsági szubkomplexum, amelynek legfontosabb szervező dinamikája a Szaúd-Arábia és Irán közötti szembenállás (háttérben az Öböl menti arab államok Izraellel való kapcsolatainak elmélyülésével).

Kulcsszavak: regionális instabilitás, hatalmi vákuum, biztonsági dilemma, regionális fölény-csapda, biztonsági szubkomplexum

Vacuum and Uncertainty: Restructuring of the Security Systems of the Middle East

The recent events have changed the security structures of the Middle East dramatically. The shifts in the balances of power and the increased instability have started to restructure the security systems of the region. The retreat of the former hegemon (the beyond doubt security guarantor) have left behind a power vacuum at regional level. The intra-state power voids, emerged from the collapsed statehoods and weakened centres of power, reinforced the non-state and sub-state actors. The fear of a regime change, the security dilemma and the uncertainty about the adversaries created an arms race, a regional supremacy trap and the need to obtain new and more allies. Power projection has become part of the competition for survival, thus previously unimaginable cooperations started to develop. Nevertheless, these coalitions seem to be volatile, changing and interest-based, permanent or consistent alliances have not taken shape yet. What seems to be in making is not a solid security architecture, but rather a new security subcomplex, dominated by a Saudi Arabia – Iran competition for influence (with deepening Gulf Arab – Israeli relationships).

¹ Kovács Anita Mariann a Nemzeti Közszolgálati Egyetem doktori hallgatója. E-mail: anitamariann.kovacs@gmail.com

² A publikáció szóbeli formában a II. Hadtudományi és Hadművészeti Nemzetközi Konferencián hangzott el a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen, 2022. október 14-én. A jelen tanulmányra vonatkozó kutatás 2023. január 31-én lezárult.

Keywords: regional instability, power vacuum, security dilemma, regional supremacy trap, security subcomplex

Bevezetés

A Közel-Kelet térségben intenzív és folyamatos hatalmi mozgások zajlanak, a régióban állandósulni látszó és megnövekedett instabilitás folyamatos lehetőséget biztosít a konfliktusok éleződésére és a befolyás növeléséért folytatott küzdelemre. A térség hatalmi dinamikáiban bekövetkezett változások, illetve a létrejött és folyamatosan mélyülő hatalmi vákuumok megnövelték a régió folyamataiban részt vevők számát és ezek mozgásterét, miközben Szaúd-Arábia és Irán hatalmi szempontból egyre inkább egymás egyedüli és egyértelmű ellenfeleivé látszanak válni (annak ellenére, hogy a közöttük lezajlott és előkészítés alatt álló találkozók azt mutatják, hogy a konfrontáció nem a két vezetés közvetlen és kizárólagos szándéka, hanem egyes esetekben, még ha kooperáció nem is tudna kialakulni, egy korlátozott normalizációt elképzelhetőnek tartanak). Amennyiben nincs (még kialakulóban sem) egy biztonsági struktúra, a kölcsönös félelem és bizalmatlanság következtében a régió várhatóan továbbra is fegyverkezési verseny színtere marad, ahol minden szereplő saját biztonságérzetének és erőketítő képességének növelésére törekszik, így a konfliktusok továbbgyűrűzése és spontán eszkalációja komoly veszélyt jelent a régió biztonságára.

A hatalmi vákuumok és hatásuk a régió folyamataira

Hatalmi vákuumok regionális szinten

A Szovjetunió szétesése után globális szinten az USA maradt az egyetlen szuperhatalom. A Közel-Kelet térségében azonban az amerikai fölény létrejötte már korábban megkezdődött: az 1973-as jom kippuri háborút követően elindult a Szovjetunió kiszorulása és az amerikai regionális dominancia kialakulása, azaz a régió belüli hatalmi viszonyokban a bipoláris világrend felbomlása önmagában nem hozott jelentősebb változásokat. Az USA extraregionális hegemónként érdekeit kizárólagosan érvényesíteni tudta, egyrészt, mivel saját maga erősebb volt, mint bármelyik regionális szereplő,³ másrészt, mivel több ország saját érdekeit egy, az USA-val való együttműködésén keresztül látta biztosítottak. Az USA korábbi Közel-Kelet-politikájának egyik alappillére négy-öt regionális hatalommal való szövetsége volt⁴ (Szaúd-Arábia, Egyiptom, Izrael, Törökország), akik saját biztonsági percepciójuk kialakítása során alapvetésnek tekintették érdekeik biztosítását és védelmét Washington részéről. Ezek a viszonyrendszerek Washington köré szerveződtek, meghatározó az egyes államok és a Washington közötti kapcsolat volt, az USA szövetségei közötti kapcsolatok nem váltak jelentőssé, a kapcsolati rendszer nem

³ Pollack, Kenneth (2022): The Middle East Abhors a Vacuum. *Foreign Affairs*, 101(3), 130.

⁴ Soler i Lecha, Eduard (2017): *Liquid Alliances in the Middle East*. Notes Internacionals CIDOB 169. CIDOB Barcelona center for International Affairs. 6.

hálózatossodott, hanem megmaradt egy Washington központú sugárirányú rendszernek.⁵ Az egyes országokkal kialakított és fenntartott partnerség nem célja, inkább eszköze volt a posztbipoláris amerikai Közel-Kelet-politikának prioritásai megvalósításához.

Az USA elkötelezettségének szintje, cselekvési és közvetlen bevonódási hajlandósága, illetve ennek eredményessége azonban egyre inkább megkérdőjeleződött. Az iraki és az afganisztáni beavatkozások elhúzódása és sikertelensége, az Obama-kormányzat alatt megkezdődött Ázsia felé fordulás egyre hangsúlyosabbá válása,⁶ Washington ambivalens és távolságtartó viselkedése az arab tavasz és az azt követő események esetében folyamatos jelei voltak az amerikai politikában a régióval kapcsolatban bekövetkezett változásoknak.⁷ Korábbi térségbeli arab szövetségesei (és Izrael) számára már az Iránnal aláírt JCPOA (Obama-éra) is a hagyományos szunnita szövetségeseitől való távolodást mutatta,⁸ jeleként annak, hogy Washington számára már nem annyira a térség regionális viszonyainak meghatározása, mint inkább a térség stabilitása kezd fontossá válni. Az amerikai adminisztráció számára már nem annyira maga a szereplő, hanem az általa betöltött szerep, illetve hasznossága vált lényegessé, ez pedig a korábbi szövetségi viszonyokat egy folyamatosan változó dinamikába helyezte, ahol Washington viselkedését és reakcióit már nem lehet adottnak tekinteni, hanem folyamatosan az USA globális és regionális érdekszereinek részeként kell értelmezni. Ahogy Washingtonnak a régióhoz való viszonyában a távolodás és a stratégiai elkötelezettség csökkenése vált a nem változó állandóvá, a térség államainak a Washingtonhoz fűződő viszonya is átalakult. Nemcsak az USA kíván egyre kevésbé bevonódni és aktív szerepet játszani a térség regionális konfliktusaiban, a térség országai sem kívánnak részt venni az USA globális játszmáiban, a Kínával (és Oroszországgal) folytatott multidimenzionális rivalizálásában, így a régió országai is egyre kevésbé látszanak elkötelezettnek Washington érdekei mellett és védelmében.⁹ A térségből teljesen kivonulni az USA várhatóan nem fog tudni, egyrészt a régió globális folyamatokba kapcsolttsága, illetve stratégiai riválisainak ottani jelenléte miatt, másrészt, mivel saját gazdasági érdekeinek biztosítása, valamint gazdasági vetélytársainak ellensúlyozása megköveteli, hogy más dinamikával és eszközökkel, de jelen maradjon a régióban. Az USA visszavonulása a térségből leginkább aktív katonai szerepvállalási hajlandóságának csökkenésén, illetve annak hiányán mutatkozik meg (a szíriai polgárháborúban való korlátozott közvetlen amerikai katonai részvétel, passzivitás a jemeni polgárháború, illetve a szaúdi olajlétesítmények elleni támadások esetében – azonban, amennyiben érdekei úgy kívánják, légitámadásokkal továbbra is beavatkozik, lásd például Szulejmáni meggyilkolása), politikailag azonban továbbra is aktív résztvevője maradt a régió folyamatainak (JCPOA létrehozása, az abból való kilépés, újratárgyalásáról szóló viták vagy az Ábrahám-megállapodások létrejöttének elősegítése), a térségbe irányuló fegyverreladásokkal pedig továbbra is befolyásolni tudja a régió erőviszonyait. A távolból

⁵ Singh, Michael (2022): El eje de Abraham. *Foreign Affairs Latinoamérica*, 2022(3), 123–124.

⁶ Azaz az USA stratégiai súlypontjainak áthelyeződése.

⁷ Lynch, Mark (2021): The Arab Uprisings Never Ended. *Foreign Affairs*, 100(1), 117.

⁸ N. Rózsa Erzsébet (2020): *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején*. Budapest: Nemzeti Közszerkesztési Intézet, 114–115.

⁹ Singh 2022: 121.

való kiegyensúlyozás (2.0) stratégiáját azonban megnehezíti, hogy időközben a térség államai diverzifikálták a kapcsolatrendszereiket, így Washington többé már nem számíthat politikájának és érdekeinek automatikus figyelembevételére korábbi hagyományos szövetségesei részéről.¹⁰ Washington és a térség országainak kapcsolata – mindkét oldalról – egyre inkább tranzakcionálissá válik, ami azonban a komplex kérdések megoldását és az átfogó rendezéseket nagyban megnehezíti.

Az USA-nak a térségtől való távoldása egyrészt megnyitotta a lehetőséget a másik két globális szereplő, Kína és Oroszország számára, hogy megjelenjen, illetve visszatérjen ebbe a régióba, másrészt megteremtette az erre való igényt és nyitottságot a regionális szereplők részéről.

Oroszországnak ebben a régióban biztonsági, politikai és gazdasági érdekei egyaránt vannak, azonban ezeket teljes mértékben érvényesíteni saját belső korlátai, a regionális és lokális szereplők érdekeinek megkerülhetetlensége és ellentmondásossága miatt nem tudja.¹¹ Az orosz biztonság is egy viszonylag stabil közel-keleti régiót kívánna (különösen az Oroszországgal közvetlenül vagy az orosz határokhoz közel eső régiókban), nehogy az ott kialakuló instabilitás és folyamatok hatásai Oroszországba is átgyűrűzzenek¹² – mivel Oroszországban is jelentős muszlim kisebbség él, illetve Oroszország maga is több muszlim országgal határos, a földrajzi közelség miatt egy instabil és feszültségekkel teli közel-keleti régió biztonsági kockázatot jelent Oroszország számára is. Az orosz katonai fellépésnek azonban megvannak a korlátai: Moszkva ott tud beavatkozni és fellépni, ahol ezt az USA korlátozottan teszi meg, a régióra fordítható katonai erőforrásai korlátozottak, egyrészt gazdasági teljesítőképessége, másrészt, mivel ez a régió az orosz érdek- és biztonsági szférának csak egy részét jelenti (azaz nem csoportosíthat ide minden erőforrást). Oroszország e térségbeli fellépését vizsgálva megfigyelhető, hogy Moszkva támogatása a konfliktusokat prolongálni tudja, illetve azokban alapvető jelentősége van. Politikai érdekeit tekintve ez a régió is terepe a világpolitikában zajló amerikai–orosz szembenállásnak, ahol Moszkva magát szeretné egy Washingtonnal egyenrangú szereplőként mutatni és pozícionálni.¹³ Miközben az USA mint szövetséges szerepe a régió országai számára fokozatosan erodálódott, addig Moszkva magát folyamatosan igyekezett megbízható és következetes partnerként beállítani, akivel együttműködni és jó kapcsolatokat kialakítani hosszú távon is érdemes. Oroszország a térség minden országával (beleértve Izraelt, az arab és a nem arab országokat) tud tárgyalni¹⁴ (egyes esetekben jóval könnyebben, mint például az USA), ami jelentős politikai, illetve közvetítői mozgásteret biztosít számára, valamint segít fenntartani a világpolitikai szereplő státuszának benyomását. A régió országaival kialakított és újjáélesztett, kölcsönös előnyökre épített kapcsolatok hatásai megmutatkoztak az orosz–ukrán háború kapcsán is, ahogy a régió országai – bár inkább saját érdekeik miatt – nem sorakoztak fel Washington mögé. Az orosz–ukrán

¹⁰ Shafae, Mousavi (2022): The Regional-Supremacy Trap: Disorder in the Middle East. *Middle East Policy*, 29(1), 66.

¹¹ Wasser, Becca: *The Limits of Russian Strategy in the Middle East*. [online], RAND Center for Middle East Public Policy, 2019. 11., 14. Forrás: rand.org [2022. 12. 04.].

¹² Wasser 2019: 4.

¹³ Wasser 2019: 15–16.

¹⁴ Wasser 2019: 4–5.

háború azonban Moszkva mint politikai szövetséges jelentőségének csökkenését is hozhatja, egyrészt, mivel az izoláció miatt a nemzetközi szintéren való mozgásteret csökkenni fog, másrészt, a háború elhúzódása ugyanúgy csökkentheti a képességeibe vetett hitet, ahogy az történt az USA esetében az afganisztáni és iraki intervenciók elhúzódása miatt, harmadrészt, mivel a várható gazdasági nehézségek és biztonsági prioritások átalakulása miatt Moszkva kevesebb erőforrást tud majd erre a régióra fordítani. A gazdasági szankciók miatt orosz részről a régióval folytatott kereskedelmi kapcsolatok felértékelődése várható. Moszkvának már eddig is megvoltak a gazdasági érdekei a régióban, leginkább a fegyvereladások, a nukleáris technológia exportja és az OPEC-országokkal való együttműködés területén. Ahogy a rezsim túlélése miatt aggódó rendszerek növelték védelmi kiadásait az arab tavasz eseményei után, úgy növekedtek a régióba irányuló orosz fegyvereladások. Az oroszok ebbe a térségbe akadálytalanul tudtak fegyvereket értékesíteni, megbízhatóbb és kiszámíthatóbb partnernek bizonyultak, mint az USA: míg a Washingtonból a térségbe érkező fegyvereladások sokszor kétek vagy megghiúsultak bürokratikus folyamatok, emberi jogi aggályok, Izrael biztonságpolitikai érdekei stb. miatt, addig Moszkva kiszámíthatóan tudott a térségbe szállítani¹⁵ – a szankciók alatt álló Iránnak pedig csak Oroszország tudott fegyvert eladni. Az orosz–ukrán háború azonban ezt a helyzetet megváltoztathatja, egyrészt, mivel az oroszoknak maguknak is szükségük van a fegyverekre, másrészt, mivel az Oroszország elleni szankciók zavarokat okozhatnak a fegyvergyártásban. Oroszországnak az OPEC-országokkal való együttműködése (aminek alapja, hogy mindegyik résztvevőnek stabil és magas olajárakra volt szüksége), hullámvölgyei és feszültségei ellenére, fennmaradt és tartóssá látszik válni.

A térség országai számára a Moszkva felé fordulás kiindulópontja Washington elkötelezettségének csökkenése volt, azaz a Moszkvával kialakított kapcsolataikkal próbálták egyrészt azt az űrt betölteni, amelyet az USA térségtől való eltávolodása eredményezett, másrészt jelentőségüket növelni az amerikai adminisztráció számára, hogy előnyösebb pozíciót szerezzenek az USA-val való tárgyalásokon, illetve visszaszerezzék fontosságukat Washington számára.¹⁶ A régió országainak Moszkvával kialakított kapcsolatai tehát nem értelmezhetők kizárólag önmagukban és bilaterálisan, vizsgálni kell az USA-val való aktuális viszonyrendszert is. Bár az Oroszország és a térség országai között kialakult és szorosabbra fonódott kapcsolatok eddig mindegyik fél számára előnyösnek bizonyultak, valószínűleg mind Moszkva, mind a régió országai részéről feláldozhatók és átalakíthatók lennének, amennyiben ez részét képezné egy Washingtonnal való (újbóli) megállapodásnak. Moszkva elfogadható partner a régió országai számára, képességek hiányában azonban nem fogja tudni átvenni és betölteni az USA korábbi szerepét.¹⁷

Ahogy a másik két globális hatalom, úgy Kína érdekei is egy stabil közel-keleti régiót kívánnának. Kínát ehhez a térséghez elsősorban gazdasági szálak kötik, mivel gazdasága számára prioritás ellátásának és szállítási útvonalainak biztosítása, azaz az energiahordozókhoz való hozzáférés és a hajózás szabadságának akadálytalan megvalósulása (nemcsak

¹⁵ Sladden, James et al.: *Russian Strategy in the Middle East*. [online], RAND Center for Middle East Public Policy, 2017., 7–8. Forrás: rand.org [2022. 12. 04.].

¹⁶ Wasser 2019: 12–13.

¹⁷ Wasser 2019: 6–7.

ebbe, hanem a másik irányba is). Másfelől azok a gazdasági diverzifikációs programok, amelyek az olajmonarchiákban megkezdődtek, és amelyekhez külföldi tőkebefektetésekre is szükség van, a kínai tőke és befektetési infrastruktúrák számára komoly lehetőségeket jelentenek. A térség országainak Kínához való viszonya ellentmondásos: egyrészt nincs meg az a gyarmati örökséggel terhelt múlt, amely az európai országok esetében, másrészt azok az ellenérzések, amelyeket a washingtoni külpolitika generált magával szemben az elmúlt évtizedek során. Bizalmatlanná teszi azonban a térség országainak vezetőit az adósságcsapda-diplomácia, amelyekre példát láthattak afrikai és délkelet-ázsiai országok esetében.¹⁸ A gazdasági és kereskedelmi együttműködések megkönnyíti, hogy a belpolitikába való be nem avatkozás elve miatt Peking nem kapcsolja össze az emberi jogi kérdéseket az üzleti együttműködésekkel.¹⁹ Kína eddig igyekezett elkerülni a régió katonai-politikai folyamataiba és problémáiba való bevonódást,²⁰ egyrészt, mivel számára katonai-politikai prioritást a délkelet-ázsiai térség jelent, másrészt épp az USA mutatta be, hogy mennyire pénz- és erőforrás-igényes a regionális rend fenntartása és a regionális folyamatokba való beavatkozás, hogy ez milyen könnyen válhat kontraproduktívá, illetve mennyire lassú és nehézkes az ezekből való kilépés. Peking hosszú időn keresztül haszonélvezője volt Washington közel-keleti biztonságot garantáló szerepének, ahol Kína „potyautasként” tudta gazdasági érdekeit érvényesíteni.²¹ Kína várhatóan továbbra is megpróbálja magát távol tartani a térség politikai folyamataitól, hiszen számára nem a regionális rend mikéntje, hanem annak a stabilitása a fontos, azaz nem kívánja megfizetni a regionális rend meghatározásának árát. Kína a térség felé nagyobb figyelmet várhatóan akkor fog fordítani, ha ezt a térségbeli gazdasági-kereskedelmi érdekei megkívánják, illetve ha az USA-val folytatott stratégiai rivalizálása ezt szükségessé teszi.

Hasonlóan Oroszországhoz és Kínához, az Európai Unió érdeke is egy stabil közel-keleti régió lenne, egyrészt, mivel közvetlen földrajzi összeköttetésben áll ezzel a térséggel, így az itt zajló folyamatok és események könnyen és gyorsan tudnak (negatív) hatásokat kiváltani az európai országokban, másrészt a több évtizede zajló bevándorlás, illetve az utóbbi években felerősödött illegális migráció következtében az EU-ban mára már jelentős, innen származó népesség él, akiknek kapcsolatai származási országukkal megmaradtak, s identitásukban sem szakadtak el onnan. Bár az EU-nak elvileg meglenének a térséggel való együttműködésre az intézményi keretei, azok koherens és átfogó, részletes, a tagországok konszenzusán alapuló európai stratégia hiányában komoly érdekérvényesítést nem tesznek lehetővé.²² Annak ellenére, hogy az európai országoknak

¹⁸ Fulton, Jonathan: *China's Changing Role in the Middle East*. [online], Atlantic Council's Rafik Hariri Center for the Middle East, 2019. 06., 2–14. Forrás: atlanticcouncil.org [2022. 12. 04.].

¹⁹ Dorsey, James M. (2019): The Middle East: Testing the Boundaries of Non-interference. In *China and the Middle East. Venturing into the Maelstrom*. Cham: Palgrave MacMillan, 193.

²⁰ Ashford, Emma (2018): Unbalanced: Rethinking America's Commitment to the Middle East. *Strategic Studies Quarterly*, 12(1), 137.

²¹ Fulton 2019: 16.

²² Colombo, Silvia – Soler I Lecha, Eduard (2021): Europe and the 'New' Middle East Geopolitical Shifts and Strategic Choices. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23(3), 411–412.

komoly gazdasági és kereskedelmi kapcsolatai vannak a régióval,²³ úgy tűnik, hogy a politikai-diplomáciai kapcsolatok európai részről továbbra is a tagországok egyéni fellépésén fognak alapulni (a tagországok egyedi érdekeit követve), s az európai országok legfeljebb speciális ügyek esetében tudnak jelentősebb szerepet játszani. Egy új regionális rend kialakításához és fenntartásához sem az EU-nak, sem a tagországainak nincs meg sem az ereje, sem a képessége, így, amennyiben a stabilitás vagy egy új regionális rend esetleg kialakulna, de nem az ő értékeik mentén, választaniuk kell majd, hogy érdekeiket vagy értékeiket helyezik előtérbe.

Bár Kína és Oroszország megjelenésével/visszatérésével megnőtt a régió kívüli szereplők száma, a régióval szembeni elkötelezettség szintje csökkent, mivel az USA által hátrahagyott ürt egyik külső hatalom sem látszik képesnek, illetve hajlandónak kitölteni. Az egymással versengő regionális szereplők a külső hatalmak jelenlétét felhasználva igyekeznek erősíteni a pozíciójukat, azaz a térségben zajló folyamatok lehetőséget biztosítanak a régió kívüli szereplők számára a térségben való jelenlétre, szerepvállalásra és érdekérvényesítésre, illetve a régió állami és nem állami részéről is megjelenne az igény a régió kívüli hatalmakkal való együttműködésre, azonban a régió kívüli szereplők a lehetségesnél csak alacsonyabb szintű szerepet hajlandók vállalni.²⁴ Nincs tehát olyan külső hatalom, amely a régióban zajló folyamatokat meghatározni, irányítani vagy kontrollálni kívánná, létrehozva és fenntartva egy új regionális rendet – ez pedig felerősíti a térségben zajló folyamatokat, és nagyobb teret ad a belső dinamikák lefolyásának, illetve éleződésének. Mindemelett, annak ellenére, hogy a régióban bekövetkezett változások megnyitották a lehetőséget a külső szereplők számára a régióban betöltött szerepük növelésére, s a régió országai maguk is diverzifikálni kívánták külkapcsolataikat, a nagyhatalmaknak való alárendeltség korábbi tapasztalatai miatt a rezsimekben megmaradt az ellenérzés a régió kívüli nagyhatalmakkal szemben, akikkel kapcsolatban az elutasítottság a társadalmak részéről is magas.²⁵ Ezt az ambivalenciát tovább erősíti, hogy úgy tűnik, a liberális nemzetközi rendszer egyre inkább válságban van, így még kevésbé egyértelmű a régió országainak vezetése számára, hogy melyik erővonalhoz lenne számukra a legérdemesebb alkalmazkodni. A térségen kívüli szereplőkkel való kapcsolatokra való nyitottság így a politikai vezetések részéről a regionális dinamikák átalakulása szülte kényszer miatt fenn fog maradni, ám ezeket a kapcsolatokat várhatóan képlékenység és érdekalapúság, így tranzakcionalitás és változékonyság fogja jellemezni.

Hatalmi vákuumok állami és szubállami szinten

Állami és szubállami szinten is folyamatos változás zajlik, az arab világban és a térségben korábban jelentős befolyású középhatalmak (Irak, Szíria) mára belső káoszba sülyedtek,

²³ Szalai Máté (2022): Lehetőség vagy akadály? – Az EU–GCC kapcsolatok alakulása a zöld átmenet összefüggésében. In *A nemzetközi rendszer alakváltozásai a 21. század elején. Tanulmányok Rostoványi Zsolt 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 267.

²⁴ Csicsmann László (2022): Átalakuló szövetségi rendszerek a Közel-Keleten: normalizáció vagy regionális konfliktusok új köntösben? *Eurázsia Szemle*, 2(4), 13.

²⁵ Csicsmann 2022: 266.

polgárháborúval és belső konfliktusokkal küzdő, nem, alig vagy csak gyengén működő államokká váltak. E hatalmi egységek eltűnése vagy meggyengülése hatalmi űröket hagyott maga után, amelyeket más szereplők igyekeztek kitölteni, átalakítva így a térség hatalmi viszonyait. A korábbi regionális hatalmi rendet felborító, állami és szubállami szinten hatalmi vákuumokat létrehozó két legfontosabb tényező az USA közel-keleti beavatkozásai és az arab tavasz voltak.

A 2011-ben indult úgynevezett arab tavasz és az azt követő események eltüntették vagy meggyengítették a korábban jelentős hatalmi egységeket, gyenge vagy működésképtelen államokká változtatva azokat (lásd Szíriában 2011 óta zajlik a polgárháború). A térségben a meggyengült vagy visszaszorult államhatalmak miatt megerősödtek a nem állami és a szubállami szereplők, az egymással a hatalom megszerzéséért küzdő csoportok.²⁶ Az arab tavasz egyes országokban államvákuumhoz, más országokban pedig az államhatalom visszaszorulásához vezetett. Ahol az állami keretek megmaradtak, az államhatalom teljesen nem omlott össze, de kormányzóképesége akár területileg és funkcionálisan is csökkent, az állami feladatok ellátásához a központi hatalom egyik lehetősége volt a nem állami szereplőkre való támaszkodás, akik ebben az esetben állami vagy kvázi állami feladatokat láttak el, néhány helyen teret nyerve így még a politikai folyamatokban is.²⁷ A meggyengült központi hatalmakkal ellentétben ezek a nem állami szereplők erős és jól szervezett entitások, amelyek mellett, hogy részesei a politikai küzdelmeknek, katonai konfliktusokban és műveletekben vesznek részt, sokszor kiterjedt szociális tevékenységet folytatnak.²⁸ Annak ellenére, hogy nem hagyományos állami szereplők, mivel szinte államként viselkednek, és állami szerepet töltenek be, a régió hatalmi folyamatainak és hatalmi küzdelmeinek is részévé váltak. A nem állami szereplők szerepét és jelentőségét tovább erősítették az új technológiák: jelentős veszteségeket és jelentős erőket lekötni ma már nemcsak drága katonai technológiákkal lehet (amelyek magas költségeik és beszerzési szabályaik miatt inkább csak állami szereplők számára voltak elérhetők), hanem jóval olcsóbb és kiképzést alig igénylő fegyverekkel is. A térségben mindenfajta katonai technológia megtalálható, a legdrágább és legkorszerűbb fegyverektől a legegyszerűbbekig.²⁹ Az, hogy a hagyományos katonai technológiák és az állami szereplők mellett megjelentek az új technológiák, amelyeket nem állami szereplők használnak, a konfliktusokat dinamikájukban és sajátosságaikban is aszimmetrikussá tette, a hadviselés jellegének átalakulása következtében pedig korábban gyenge államok vagy nem állami szereplők is képessé váltak hagyományos katonai műveletekben való részvételre.³⁰ A konfliktusok a résztvevők számának multiplikálódása és az általuk alkalmazott eszközök és módszerek diverzifikálódása miatt még nehezebben megoldhatóvá és még inkább elhúzódóvá váltak.

²⁶ Ablaka Gergely (2021): Transznacionális Irán. Nem állami szereplők a Közel-Keleten – militáns partnerek Teherán „szolgálatában”. *Külgügyi Szemle*, 20(3), 118.

²⁷ Szalai Máté (2020): Az államvákuum és a hibridizáció megvalósulása Szíriában. *Külgügyi Szemle – Különszám* 19(2), 71–72.

²⁸ Gaub, Florence (2017): State Vacuums and Non-State Actors in the Middle East and North Africa. In Kamel, Lorenzo (szerk.): *The Frailty of Authority. Borders, Non-State Actors, and Power Vacuums in a Changing Middle East*. Rome: Istituto Affari Internazionali, 5.

²⁹ Pollack 2022: 134–137.

³⁰ Pollack 2022: 137.

Az USA iraki és afganisztáni beavatkozásai következtében e két ország megszűnt regionális hatalom és ellensúly lenni. Irak, amely korábban az egyik legjelentősebb regionális szereplő volt (az Öböl szubkomplexum meghatározó dinamikája az Irán, Irak és a Szaúd-Arábia vezette GCC közötti rivalizálás volt),³¹ mára a regionális stabilitást fenyegető egyik legnagyobb veszélyre és befolyásért folytatott küzdelmek színterére redukálódott. Az USA afganisztáni intervenciója az Iránnal rendkívül ellenséges tálib rendszert³² semlegesítette. Iránnak, amelynek korábban folyamatosan figyelmet kellett fordítania szomszédaira és erőforrásokat lekötve tartania saját védelmének biztosítására, mivel két, kifejezetten barátságtalan országgal is határos volt, a két ellenséges rezsim összeomlásával többé már nem kellett attól tartania, hogy fegyveres konfliktus alakulna ki valamelyik szomszédjával (Irán többi szomszédja vagy gyenge, vagy nem szándékozik Iránnal összecsapásokat kezdeményezni). Az USA tehát azzal, hogy iraki és afganisztáni beavatkozásaival felborította a közel-keleti status quót, akaratlanul is Iránt erősítette meg. Az azóta eltelt időszakban további elmozdulás figyelhető meg az iráni biztonság szempontjából: a 2021-ben újra hatalomra került tálibok és az iráni rezsim viszonya a korábbinál jóval kevésbé ellenséges, azaz Teheránnak továbbra sem kell tartania egy ellene irányuló támadástól Afganisztán részéről, az USA pedig azzal, hogy gyakorlatilag hagyta összeomlani az általa életre hívott rendszert, megszűnt hiteles és megbízható szövetséges képében mutatkozni.

Átalakuló regionális dinamikák

Az USA közel-keleti intervenciói és a 2011-es arab tavasz eseményei a korábbi hatalmi polarizáció jelentős csökkenéséhez és hatalmi vákuumok kialakulásához vezettek. Mindez a régió két korábban is jelentős hatalmi egységének, Szaúd-Arábia és Irán szerepének relatív felértékelődését, mozgásterének növekedését hozta magával. A kialakult regionális egyensúlytalanság, illetve a biztonság korábbi garantálójának térségből való visszahúzóda és az iránta való bizalomvesztés ahhoz vezetett, hogy mind Szaúd-Arábia, mind Irán egyre inkább fenyegetve érezte magát a másik térnyerése miatt, vagy attól tartva, így mindkét országban megnövekedett a fenyegetettségérzet és a biztonság iránti igény, ennek következtében pedig egyre újabb lépéseket tettek saját biztonságuk garantálására.³³ Szaúd-Arábia és Irán politikai elitjei az állam biztonságát egyaránt saját rezsimjük túlélésével kapcsolták össze.³⁴ Irán saját külpolitikáját kezdettől fogva defenzívnek tartotta, amellyel a saját és a rezsimje túlélését próbálta biztosítani³⁵ (az 1979-es iráni forradalom győzelme óta a washingtoni adminisztráció hol nyíltan, hol kevésbé nyíltan fogalmazza meg a rezsimváltás szükségességét Teheránban). Iráni felfogás szerint külpolitikai lépései és nukleáris politikája (akár proaktív, akár reaktív) is defenzív, mivel Teherán

³¹ N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté (2016): *Az iráni-szaúdi hidegháborús konfliktus értelmezése*. KKI Tanulmányok 2016/1. Budapest: Külügyi és Külgazdasági Intézet, 5.

³² N. Rózsa 2020: 50.

³³ N. Rózsa Erzsébet (2021): A Közel-Kelet nukleáris kérdései – középpontban az iráni nukleáris program. *Külügyi Szemle*, 20(3), 163.

³⁴ Naeni, Amin: *A Sectoral Trust-building Approach to De-escalation in the Persian Gulf*. [online], Friedrich Ebert Foundation, 2020. 10., 1. Forrás: library.fes.de [2022. 12. 10.].

³⁵ N. Rózsa 2020: 36.

értelmezése szerint az USA, illetve az USA és Szaúd-Arábia, illetve az USA és Izrael közötti stratégiai szövetség számára folyamatos és valós fenyegetést jelent, amit túlélésének biztosítása érdekében valamilyen formában ellensúlyoznia kell.³⁶

Az arab tavasz és az azt követő események felerősítették az arab monarchiákban a rezsimváltástól való félelmet. Az Öböl országai, ahogy egyre bizonytalanabbnak és ellenségesebbnek érzékelték a környezetüket, úgy növelték a védelmi kiadásukat³⁷ – a megnövekedett védelmi kiadások hátterében tehát nem expanzív külpolitikai vagy támadó célok, hanem a fenyegetettségérzet növekedése állt. Irán a másik oldalon azonban azt érzékelt, hogy a vele ellenséges és értelmezése szerint rá fenyegetést jelentő arab monarchiák (és Izrael) védelmi kiadásai és katonai ereje folyamatosan növekszik.³⁸ Az, hogy mind Teherán, mind Rijád a biztonság fogalmát saját rezsimjének túlélésével kapcsolta össze, abban a környezetben, ahol a korábbi biztonsági struktúrák összeomlása és hatalmi egyensúlyok felbomlása relatív módon felértékelte az ellenpólus erejét és képességeit, a biztonsági percepciók, miszpercepciók és a fenyegetettségérzet növekedése következtében pedig abszolút értékben megnövekedtek a katonai és védelmi kiadások, a biztonsági dilemma létrejöttéhez vezetett el, amely zéróösszegű jellegénél fogva tovább élte a lejátszódó folyamatokat.³⁹ A Szaúd-Arábia és az Irán közötti hatalmi rivalizálás kieleződése nem a geopolitikai alaphelyzetüknek, hanem a térség átalakuló hatalmi struktúráinak (hatalmi vákuumok, megváltozott hatalmi viszonyok) volt a következménye.

A közel egy évtizede zajló úgynevezett szaúdi–iráni hidegháború ellenére a rijádi és a teheráni vezetés egyaránt igyekezett elkerülni a közvetlen konfrontációt,⁴⁰ miközben ellenfele gyengítésére és érdekei érvényesítésére törekedett.⁴¹ Irán és Szaúd-Arábia a közvetlen katonai konfrontáció helyett a szomszédos/gyenge államok hatalmi és politikai konfliktusaiba léptek be, így regionalizálták és proxyháborúvá alakították a lokális konfliktusokat. A térségben a meggyengült vagy összeomlott államhatalmak miatt megerősödött nem állami és szubállami szereplők, az egymással rivalizáló csoportok saját (belpolitikai) riválisaikkal szemben olyan regionális szövetségest kerestek, aki képes nekik anyagi, materiális, humán és diplomáciai támogatást nyújtani (pénz, fegyver, technológia stb.), és akivel ideológiailag és/vagy identitásukban (politikai, vallási stb.) azonosulni tudnak.⁴² Ezeket a konfliktusokat nem Szaúd-Arábia vagy Irán, hanem az erodálódott államiságok és a hatalmi vákuumok váltották ki, a két ország csak bekapcsolódott egy már létező konfliktusba annak következtében, hogy a belső szereplők támogatót, ők pedig a rivális regionális hatalom ellensúlyozását keresték. Azzal, hogy Szaúd-Arábia és Irán

³⁶ Gause, F. Gregory III: *Structural Impediments to Iranian-Gulf Arab Reconciliation*. [online], Middle East Institute, 2022. 09. 27. Forrás: mei.edu [2022. 12. 11.].

³⁷ Dokos, Thanos (2019): Defence Expenditures in the Eastern Mediterranean and the Gulf Region: The Impact on Regional Security. In *IEMED Mediterranean Yearbook 2019*. Barcelona: European Institute of the Mediterranean (IEMed), 236.

³⁸ Dokos 2019: 237.

³⁹ Kamrava, Mehran (2019): Chronic Insecurity in the Middle East: Causes and Consequences. In *The Arab World Beyond Conflict*. Washington: Arab Center Washington DC, 57.

⁴⁰ Gause, F. Gregory III: *Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War*. [online], Brookings Doha Center, Doha, 2014. 07., 3. Forrás: brookings.edu [2022. 12. 03.].

⁴¹ Gause 2014: 11.

⁴² Gause 2014: 4.

belépett a lokális konfliktusokba, a lokális szereplők internalizálták a regionális szereplők szembenállását és a nem helyi szereplők érdekkonfliktusát, az eredetileg lokális konfliktusok pedig egy nagyobb regionális játszma részévé váltak.⁴³ A Közel-Kelet konfliktusai általában eleve összetettek, lassan és nehezen megoldhatók, a lokális konfliktusok regionalizációja a rendezést és a stabilizációt pedig tovább hátráltatta. A konfliktusok megoldását emellett megnehezíti, hogy sok az olyan szereplő, aki a konfliktust eldönteni vagy megoldani nem tudja, de meg tudja akadályozni annak valamilyen irányban való elmozdulását és a megbékélés létrejöttét. Ezenkívül a helyi szereplők viselkedését teljes mértékben irányítani sem a regionális, sem az extraregionális hatalmak nem tudják, így, mivel a külső támogatás ellenére cselekvési autonómiájuk egy részét megőrizték, nélkülük és ellenükben stabil rendezés nem tud létrejönni.⁴⁴

A térség viszonyrendszerei és szövetségi rendszerei nagyon változékonyak és illékonnyak, nem érték-, hanem érdekalapúak, azokat nem a közös ideológia vagy identitás, hanem a fenyegetettségérzet hozza létre és tartja össze, a szereplők, illetve azok elkötelezettségének szintje témánként, konfliktusonként és helyszínenként változik. A térséget nem szilárd koalíciók, hanem laza, egyedi érdekkövető együttműködések jellemzik,⁴⁵ amelyek a szaúdi–iráni konfliktusban inkább csak egymást ellensúlyozni tudják, azt eldönteni viszont nem. A térségben a regionális dinamikák fő mozgatói már nem a formális szövetségek és államok közötti konfliktusok, hanem az érdekszféra-politikák és a minél nagyobb regionális befolyásszerzésre való törekvés. Az aszimmetrikus dinamikák felé való elmozdulás és a katonai erőegyensúly hiánya még instabilabbá tette a regionális környezetet, ahol a lokális konfliktusok proxyjellegűvé válása direkt konfrontáció nélkül teszi lehetővé a rivalizálást és a befolyási övezetek növelését.⁴⁶ Ahogy a politikai elitek számára saját biztonságuk egyenlővé vált rezsimjük túlélésével, amelyet a megváltozott biztonsági környezetben és az átalakult hatalmi dinamikák miatt már csak a regionális befolyáson keresztül lehetett biztosítani,⁴⁷ mind Szaúd-Arábia, mind Irán belekerült egy újabb csapdahelyzetbe: a regionális fölény (meg)szerezése, a nagyobb regionális befolyás elérése kül- és biztonságpolitikájuk számára már nemcsak egy választható alternatíva lett, hanem az önvédelem egyik eszköze is, amelyet a kényszer mozgatótt:⁴⁸ a rivális térnyerését proaktív és reaktív lépésekkel megakadályozni vagy ellensúlyozni kellett. Mivel a hatalmi központok polarizációja és a megnövekedett instabilitás miatt a szereplők és a közöttük zajló interakciók száma emelkedett, a regionális fölény elérésének csapdahelyzete Iránt és Szaúd-Arábiát újabb és újabb konfliktusokba fogja bevonni,⁴⁹ amelyek emiatt viszont összefüggővé, összekapcsolódóvá és egymásra épülővé válnak.

Egyre inkább úgy tűnik, hogy mind Irán, mind Szaúd-Arábia a másikkal szemben igyekszik (meg)erősíteni és újrastrukturálni szövetségi rendszereit. Mivel Iránnak tartós

⁴³ Gause 2014: 8–11

⁴⁴ Soler I Lecha 2017: 6–7.

⁴⁵ Soler I Lecha 2017: 1–2.

⁴⁶ Gause (2014): i. m. 3.

⁴⁷ Bin Huwaidin, Mohamed (2015): The Security Dilemma in Saudi-Iranian Relations. *Review of History and Political Science*, 3(2), 73.

⁴⁸ Shafae 2022: 61–73.

⁴⁹ Shafae 2022: 61.

állami szövetségesei nem voltak, a megerősödött vagy általa megerősített nem állami szereplőkkel alakított ki együttműködést.⁵⁰ Teherán leghatásosabb elrettentő ereje és az általa képviselt fenyegetés legmeghatározóbb eleme az évtizedek során létrehozott szövetségi rendszeré⁵¹ – e nem állami szereplőkön keresztül Irán saját súlyánál jóval nagyobb befolyással rendelkezik.⁵² Az USA évek óta igyekszik a Közel-Keleten együttműködést létrehozni Irán ellen, amelyben részt vennének az Öböl-államok és Izrael is. Ezt azonban nehezíti egyrészt, hogy még a GCC államai sem egységesek (a közöttük lévő ellentétek és egyet nem értek jól láthatóvá váltak például a katarai válság, az Iránnal szemben elfoglalt álláspontok különbözősége vagy a jemeni polgárháborúról alkotott eltérő percepciók esetében), Omán pedig mindig is semlegesebb politikát képviselt, másrészt az arab közvélemény továbbra sem tartja elfogadhatónak az Izraellel való együttműködést.⁵³ A 2020-as Ábrahám-megállapodások látszólag előrelépést jelentettek egy nagy Irán-ellenes szövetség létrehozásában, azonban ez az együttműködés törekény, bármelyik pillanatban megakaszthatja egy konfliktus fokozódása vagy egy másik megállapodás. A teheráni vezetés szemszögéből ugyanakkor tovább erősítették a biztonsági dilemmát és a fenyegetettségérzetet⁵⁴ azzal, hogy a korábban egymással barátságtalan rendszerek (amelyek között az együttműködés már több mint egy évtizede zajlik) tovább közelítettek egymáshoz. Mára már Izrael sem a palesztin kérdést tekinti a legnagyobb problémájának a régióban, hanem Teherán erejét és befolyását – a palesztin ügy látszik a vesztesévé válni a izraeli és a szunnita arab államok egyre szorosabb együttműködésének,⁵⁵ a két-államos megoldás lehetősége talán minden korábbinál távolabbra került.⁵⁶ A közeledés oka azonban nem a konstruktív kooperáció felismerésének szükségessége és elfogadása, hanem az iráni térnyerés miatti fenyegetettségérzet növekedése és az USA-nak a térségből való kihátrálása következtében lecsökkent biztonságérzet szülte kényszer. Amennyiben ez az együttműködés lesz a formálódóban lévő új biztonsági rendszer alapja, akkor ismét egy olyan biztonsági szerveződés fog létrejönni, amelynek Irán nem része (éppen ellene jönne létre), így az új struktúrát is a biztonságérzet hiánya és a fenyegetettségérzet fogja jellemezni, magas belső feszültség szinteket és a konfliktusok eszkalációjának folyamatos veszélyét eredményezve.

Következtetések

Az egymást keresztező és egymással ellentétes érdekek, a régióban aktív szerepet játszó szereplők nagy száma, a stabil, kiszámítható, egyértelmű erőfölényt biztosítani képes homogén és egységes szövetségi rendszerek hiánya, illetve a regionális korlátok miatt sem

⁵⁰ Behraves, Maysam: *Iran's Unconventional Alliance Network in the Middle East and Beyond*. [online], Middle East Institute, 2020. 04. 07., 5–6. Forrás: mei.edu [2022. 02. 18.].

⁵¹ Behraves 2020: 9–10.

⁵² Behraves 2020: 4.

⁵³ *Arab Opinion Index 2022* (2023). Washington: Arab Center Washington DC, 20.

⁵⁴ Szalai Máté – Wagner Péter (2020): *Ábrahám-megállapodások*. KKI Elemzések 2020/84. Budapest: Külügyi és Külgazdasági Intézet, 9.

⁵⁵ Szalai–Wagner 2020: 11.

⁵⁶ Csicsmann 2022: 22.

Irán, sem Szaúd-Arábia nem lesz képes regionális hegemóniát vagy regionális dominanciát elérni, azaz továbbra sem lesz olyan regionális szereplő, amely képes lenne egy új regionális rendet megteremteni és fenntartani, világos szabályok mentén irányítva a régió belüli dinamikákat. Egy ilyen regionális rendet a régió kívüli, de a régióban jelen lévő és szerepet játszó nagyhatalmak sem kívánnak (és tudnak) létrehozni és működtetni, azaz nincs olyan külső erő sem, amely ezeket a dinamikákat fékezni vagy tompítani tudná. A regionális vezető szerep megszerzésének lehetetlensége a térség konfliktusait elnyújtja és megoldásukat megnehezíti, így a spontán eszkalációk veszélyével, illetve azok spirálhatásával folyamatosan számolni kell.

A régióban bekövetkezett változások a korábitól jelentősen eltérő helyzetet hoztak létre. A korábban jelentős hatalmi egységek meggyengülése vagy eltűnése, a stratégiai súlypontok eltolódása a középhatalmak szintjén a polarizáció csökkenéséhez, szubállami szinten a hatalom szóródásához, extraregionális szinten pedig a hatalom polarizálódásához vezettek. Irán és Szaúd-Arábia egymás egyértelmű ellenfelévé váltak, a közöttük kiéleződő rivalizálás két olyan, egymás ellenében szerveződő blokkot látszik létrehozni, amelybe a térség valamennyi jelentősebb hatalmi egységének be kell tagozódnia, s amely a régió legtöbb konfliktusában mind Szaúd-Arábiát, mind Iránt valamilyen mértékben, közvetve vagy közvetlenül érintetté teszi. A biztonsági dilemma feloldását ellehetetleníti, hogy Szaúd-Arábia és Irán is saját nemzetbiztonságát a másik által képviselt fenyegetéssel szemben határozza meg; hogy a két ország között nincs egy olyan (gazdasági) interdependencia,⁵⁷ amely érdekeltté tenné a feleket a biztonsági dilemmából való kiútkeresésre, harmadrészt, hogy viszonyuk már nemcsak a két ország bilaterális kapcsolatától, hanem a mögöttük álló és hozzájuk kapcsolódó komplex, változékony, érdekalapon szerveződő szövetségi rendszereiktől is függ.⁵⁸ A biztonsági dilemma tehát egyszerre oka a feszültségek növekedésének és akadályá ezek csökkenésének.

A korábbi Levant és Öböl szubkomplexumok szereplői már egy megnövekedett térségben látszanak hatást gyakorolni és igyekeznek befolyást szerezni, a két régió korábbi hatalmi dinamikáit pedig felülírni látszik az egyre hangsúlyosabbá váló szaúdi–iráni szembenállás. Mivel azonban ez azt is jelenti, hogy Szaúd-Arábia és Irán egy megnövekedett térségben fog további konfliktusokba bevonódni, a régiót várhatóan magas belső instabilitás, regionális feszültségek és proxyháborúk fogják jellemezni, ahol az egymással összekapcsolódó és oda-vissza ható folyamatok következtében a konfliktusok térbeli és intenzitásbeli eszkalációjának veszélye magas és nehezen kontrollálható.

IRODALOMJEGYZÉK

Ablaka Gergely (2021): Transznacionális Irán. Nem állami szereplők a Közel-Keleten – militáns partnerek Teherán „szolgálatában”. *Külgügyi Szemle*, 20(3), 113–144. Online: https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2021.3.4
Arab Opinion Index 2022 (2023). Washington DC: Washington, Arab Center.

⁵⁷ Bin Huwaidin 2015: 77.

⁵⁸ Bin Huwaidin 2015: 77.

- Ashford, Emma (2018): Unbalanced: Rethinking America's Commitment to the Middle East. *Strategic Studies Quarterly*, 12(1), 127–148.
- Behraves, Maysam: *Iran's Unconventional Alliance Network in the Middle East and Beyond*. [online], Middle East Institute, 2020. 04. 07. Forrás: mei.edu [2022. 02. 18.]
- Colombo, Silvia – Soler I Lecha, Eduard (2021): Europe and the 'New' Middle East Geopolitical shifts and strategic choices. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23(3), 403–422. Online: <https://doi.org/10.1080/19448953.2021.1888246>
- Csicsmann László (2022): Átalakuló szövetségi rendszerek a Közel-Keleten: normalizáció vagy regionális konfliktusok új köntösben? *Eurázsia Szemle*, 2(4), 9–25.
- Dokos, Thanos (2019): Defence Expenditures in the Eastern Mediterranean and the Gulf Region: The Impact on Regional Security. In *IEMED Mediterranean Yearbook 2019*. Barcelona: European Institute of the Mediterranean (IEMed), 236–239.
- Dorsey, James M. (2019): The Middle East: Testing the Boundaries of Non-interference. In *China and the Middle East. Venturing into the Maelstrom*. Cham: Palgrave MacMillan, 193–223. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-319-64355-7_8
- Fulton, Jonathan: *China's Changing Role in the Middle East*. [online], Atlantic Council's Rafik Hariri Center for the Middle East, 2019. 06. Forrás: atlanticcouncil.org [2022. 12. 04.]
- Gaub, Florence (2017): State Vacuums and Non-State Actors in the Middle East and North Africa. In Kamel, Lorenzo (szerk.): *The Frailty of Authority. Borders, Non-State Actors, and Power Vacuums in a Changing Middle East*. Rome: Istituto Affari Internazionali, 51–66.
- Gause, F. Gregory III: *Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War*. [online], Brookings Doha Center, Doha, 2014. 07. Forrás: brookings.edu [2022. 12. 03.]
- Gause, F. Gregory III: *Structural Impediments to Iranian–Gulf Arab Reconciliation*. [online], Middle East Institute, 2022. 09. 27. Forrás: mei.edu [2022. 12. 11.]
- Huwaidin, Mohamed Bin: The Security Dilemma in Saudi-Iranian Relations. *Review of History and Political Science*. 3 (2015), 2. 69–79. Online: <https://doi.org/10.15640/rhps.v3n2a8>
- Kamrava, Mehran (2019): Chronic Insecurity in the Middle East: Causes and Consequences. In *The Arab World Beyond Conflict*. Washington: Arab Center Washington DC, 53–62.
- Lynch, Mark (2021): The Arab Uprisings Never Ended. *Foreign Affairs*, 100(1), 111–122.
- N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté (2016): *Az iráni-szaúdi hidegháborús konfliktus értelmezése*. KKI Tanulmányok 2016/1. Budapest: Külügyi és Külgazdasági Intézet.
- N. Rózsa Erzsébet (2021): A Közel-Kelet nukleáris kérdései – középpontban az iráni nukleáris program. *Külügyi Szemle*, 20(3), 145–170. Online: https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2021.3.5
- N. Rózsa Erzsébet (2020): *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet.
- Naeni, Amin: *A Sectoral Trust-building Approach to De-escalation in the Persian Gulf*. [online], Friedrich Ebert Foundation, 2020. 10. Forrás: library.fes.de [2022. 12. 10.]
- Pollack, Kenneth (2022): The Middle East Abhors a Vacuum. *Foreign Affairs*, 101(3), 130–142.
- Shafae, Mousavi (2022): The Regional-Supremacy Trap: Disorder in the Middle East. *Middle East Policy*, 29(1), 61–73. Online: <https://doi.org/10.1111/mepo.12621>
- Singh, Michael (2022): El eje de Abraham. *Foreign Affairs Latinoamérica*, 2022(3), 123–124.
- Sladden, James et al.: *Russian Strategy in the Middle East*. [online], RAND Center for Middle East Public Policy 2017. Forrás: rand.org [2022. 12. 04.] Online: <https://doi.org/10.7249/PE236>
- Soler I Lecha, Eduard (2017): *Liquid Alliances in the Middle East*. Notes Internacionals CIDOB 169. CIDOB Barcelona Center for International Affairs.
- Szalai Máté (2020): Az államvákuum és a hibridizáció megvalósulása Szíriában. *Külügyi Szemle – Különszám*, 19(2), 66–86.
- Szalai Máté (2022): Lehetőség vagy akadály? – Az EU–GCC kapcsolatok alakulása a zöld átmenet összefüggésében. In *A nemzetközi rendszer alakváltozásai a 21. század elején. Tanulmányok Rostoványi Zsolt 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 261–274.

Szalai Máté – Wagner Péter (2020): *Ábrahám-megállapodások*. KKI Elemzések 2020/84. Budapest: Külügyi és Külgazdasági Intézet. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.E-2020.84>

Wasser, Becca: *The Limits of Russian Strategy in the Middle East*. [online], RAND Center for Middle East Public Policy, 2019. 11. Forrás: rand.org [2022. 12. 04.] Online: <https://doi.org/10.7249/PE340>

Horváth Dávid¹

Az álhír fogalma és helye a hibrid hadviselésben²

Az álhír terminológiájának tisztázása fontos, hogy elkülönítsük a megtévesztés más módjaitól. De hol a helye a hibrid hadviselésben? Publikációmban erre hozok hazai, magyar, a koronavírus-sal kapcsolatos nemzetközi és az Amerikai Egyesült Államok és Kína közötti példát. Fontos kitérni arra is, milyen reziliencia vagyis védekezési megoldások lehetségesek az álhírekkel szemben, és ebben az egyes aktoroknak, tehát szereplőknek, milyen felelőssége van. A közösségimédia-térben az üzenet, a narratíva terjesztését nagy elérésű „botok”, beépült álprofilok hálózatával erősítik fel, hogy a platform algoritmusai felkapott témaként ismerje fel és még tovább erősítse terjedését. Vagyis melegágya az információs műveleteknek és a kiberhadviselésnek. Így az álhírek jelentős része visszavezethető egy-egy érdekkör narratívájának áltudományos anyagokon és megtévesztő híreken alapuló versenyére. Így alakulnak véleménybuborékok, amelyek terei a közösségi platformok, mert ezek táplálják a személyes meggyőződéseket, ezen keresztül pedig az azonos narratívát követők táborokba rendeződését, ahol szinte mindenki a saját táborához beszél, kifejezetten az érzésekre hatva, legyen szó politikai, nemzeti vagy vallási csoportokról. Az álhíreket és az online megtévesztést mint a hibrid hadviselés, a befolyásolás, megtévesztés eszközeit vizsgálom.

Kulcsszavak: álhír, befolyásolás, hibrid hadviselés, propaganda, közösségi média

Fake News and its Place in Hybrid Warfare

Clarifying the terminology of fake news is important to distinguish it from other forms of deception. But where is its place in hybrid warfare? In my publication, I give domestic, Hungarian, international and US-China examples of this. It is also important to discuss what kind of resilience, i.e. defensive solutions, are possible against fake news and what responsibility the individual actors, i.e. players, have in this. In the social media space, the spread of the message and narrative is amplified by a network of embedded pseudo-profiles on high-reach 'bots', so that the platform's algorithm recognises it as a hot topic and amplifies its spread even further. In other words, a hotbed of information operations and cyber warfare. Thus, a significant part of fake news can be traced back to a competition between interest group narratives based on pseudo-scientific material and misleading news. This creates opinion bubbles, which are fuelled by social platforms, because they feed personal convictions and, through them, the formation of camps of people with the same narrative, where almost everyone speaks for their own camp, specifically appealing to feelings, whether political, national or religious. I am looking at fake news and online deception as tools of hybrid warfare, and of influence and deception.

Keywords: fake news, influence, hybrid warfare, propaganda, social media

¹ Horváth Dávid a Nemzeti Közszolgálati Egyetem doktori hallgatója. E-mail: david@netokracia.hu

² A publikáció szóbeli formában a II. Hadtudományi és Hadművészeti Nemzetközi Konferencián hangzott el a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen, 2022. október 14-én.

Bevezetés

Napjainkban a szemünk előtt a 21. század hibrid háborúi dúlnak. A befolyásolás eszközeivel korábban is éltek a politikai és katonai szereplők, azonban alkalmazási lehetőségeik a kibertérben új dimenziót³ kaptak. Egyrészt kapcsolódnak az információs műveletek és a lélektani műveletek kérdésköréhez, másrészt a megtévesztés nyelvi jelenségeinek feltérképezéséhez és társadalmi működésének, hatásának elemzéséhez. A megtévesztés eszközei nem újszerű módszerek, sőt egészen a lenini propagandáig nyúlnak vissza, manapság ötvöződve az amerikai információs hadviseléssel és propagandával.⁴ A lenini agitációs és a modern háborús propaganda legfontosabb összekötő eleme az emberi érzelmek befolyásolására való törekvés.⁵ Az indirekt hadviselés mögötti célokat a geopolitikai kontextus lokális vagy éppen nagyhatalmi keretei között érdemes vizsgálni, hogy értsük, mely szereplők próbálják meg érvényesíteni akarataikat.

Ennek egyik tere az online tér, annak megannyi információs felülete és a felhasználók, internetezők közössége. Itt az egyént olyan tervezett vagy spontán adatáradat éri, amely lehet egy baráttól érkező üzenet, egy közömbösnek tűnő hír bármiről, de akár lehet egy jól felépített és átgondolt, kommunikációs stratégiák által megalkotott politikai üzenet is. Egy ilyen üzenet hatással lehet a véleményre, a politikai nézet kialakítására vagy vásárlási szokás megváltozására is. Az online tér, a közösségi média hatást gyakorol a nyilvános diplomáciára, lehetőségeket biztosít a közvélemény befolyásolására vagy annak alakítására. Ez a tér alkalmas a politikai nyomásgyakorlásra, dezinformálásra, a közvélemény befolyásolására. Napjaink egyik jellemző jelensége, hogy az online tér is háborús övezet, ahol egyes tudósítások, beszámolók gyakran félretájékoztató tartalmazhatnak, amelyek célja a valós helyzet elferdítése, egy probléma súlytalanná tétele vagy felnagyítása. Bár ezt a hétköznapi politikai diskurzus gyakran röviden „álhírnek” hívja, a megnevezés megtévesztő lehet, a szakirodalom ugyanis szűkebb fogalmi keretet használ, ezzel részletesen a 3. fejezetben foglalkozom.

Az álhírek és álvideók (*fake news, fake video*) hatalmas kihívást jelentenek a modern médiának és a mindenkori társadalomnak. Ma másodpercek alatt elterjednek bármilyen igazságtartalmat nélkülöző hírek, információk. Mindezeket nagyon nehéz érvekkel alátámasztottan cáfolni, hatástalanítani. Olykor lehetetlen. Éppen ezért értékelődik fel a verbális és vizuális szövegek nem explicit, hanem implicit, rejtett tartalmának vizsgálata, elemzése. Explicit tartalom alatt az adott szöveget értjük, a mondatokat, a szóhasználatot, világosan kimondva, egyértelműen beazonosítható, nyilvánvaló, közmegegyezésen alapuló jelentéssel. Ami ennél fontosabb a vizsgálatunk szempontjából, az implicit tartalom, mert ez a befolyásolás eszköze. Ez már a szöveg háttérének alapos kutatását kívánja meg, ami a leírt vagy kimondott gondolatok mögé képes látni: mit értett a szöveg szerzője egy-egy mondat alatt? Milyen ideológia, közvetett vagy közvetlen politikai érdek, szándék sejlik fel a mondatai mögött? Mik azok, amiket el kíván rejteni? Az implicit tartalom

³ Aro, Jessikka (2016): The Cyberspace War: Propaganda and Trolling as Warfare Tools. *European View*, 15(1), 121–132.

⁴ Cap, Piotr (2006): *Legitimisation in Political Discourse. A Cross-Disciplinary Perspective on the Modern US War Rhetoric*. Newcastle: Cambridge Scholars Press.

⁵ Smith, Bruce L.: *Propaganda*. [online], 2023. 09. 09. Forrás: britannica.com [2022. 12. 04.].

elemzése megköveteli, hogy ne csak a leírt vagy kimondott szöveggel foglalkozzunk, hanem a tartalom azon részével, amelyet nem mondtak ki vagy nem írtak le, de mégis jelen van a szövegben. Mindezen tapasztalatok összegzése komoly támogatás lehet a hibrid fenyegetések, főleg a befolyásolási kísérletek azonosításában.

A tanulmány szerkezete

Cikkemben a vonatkozó szakirodalomból és kutatók definícióiból merítve igyekszem az álhír fogalmát tisztázni és elhatárolni a megtévesztés más módjaitól, valamint a nyelvi torzításoktól, amelyek ismertek az „igazi” hírszövegekre vonatkozóan.

Ezt követően példákat is hozok hazai, nemzetközi és konkrétan az Amerikai Egyesült Államok és Kína közötti kommunikációról a koronavírussal kapcsolatban.

Kitérek a védekezéssel kapcsolatos szereplőkre, az általuk javasolt megoldásokra.

Elméleti keretek

Ebben a fejezetben áttekintem az álhírekre vonatkozó lehetséges definíciókat. Ismertetem az infodémia fogalmát és elhelyezem a hibrid hadviselés eszközrendszerében az álhíreket.

Álhírek

Ahogy Szun-ce mondta: „Aki igazán ért a hadviseléshez, úgy töri meg az idegen sereget, hogy nem vív csatát vele; úgy foglalja el az idegen városfalat, hogy nem ostromolja meg; úgy semmisíti meg az idegen fejedelemségeket, hogy nem tart sokáig (a háború).”⁶

Kétezer évvel ezelőtt, talán a valaha élt egyik, ha nem a legnagyobb kínai stratégia, Szun-ce felismerte az indirekt hadviselés fontosságát. Jelen cikknek nem tárgya, de fontos megjegyzés lehet, hogy Szun-ce életéről meglehetősen keveset tudunk, napjainkban is vita van arról, hogy valóban létezett-e, vagy a művei több személy írásainak összességéből jöttek létre. Fenti megállapítása azonban jelen cikk szempontjából kulcsfontosságú lehet az álhírek természetének és terjedésének megértéséhez.

Szerinte az egyik leghatékonyabb eszköz, ha az ellenséget harc nélkül szeretnénk térdre kényszeríteni, hiszen a hadviselés e formája az egyetlen lehetőség az ellenség háterszágának destabilizálására. A megtévesztés eszközeinek tanulmányozása az ókori Görögorszáig nyúlik vissza, többek között Platón *Köztársaságában* és Arisztotelész *A retorikáról* című művében⁷ is megjelenik. Indirekt hadviselés alatt jelen cikkben éppen ezt az eljárást értem: a harc nélküli, kifárasztásos technikát, amely a megsemmisítő szándékú direkt hadviseléssel szemben egy hosszabb, kimerítőbb, ugyanakkor a kiszemelt ellenfél energiáit tekintve célravezetőbb hadviselési forma.⁸

⁶ Szun-ce: *A támadás kitervelése*. [online], A hadviselés törvényei. Magyar Elektronikus Könyvtár. Forrás: mek.oszk.hu [2023. 01. 24.].

⁷ Corner, John (2007): Mediated Politics, Promotional Culture and the Idea of Propaganda. *Media, Culture & Society*, 29(4), 669–677.

⁸ Clausewitz, Karl von (1961–1962): *A háborúról*. (I–II. kötet). Budapest: Zrínyi.

A retorikával és a meggyőzéssel foglalkozó, az 1960-as és 1970-es évekből származó szakirodalom⁹ rávilágít a meggyőzés-kényszer dichotómia leegyszerűsített felosztásának elégtelenségére. Az 1960-as évek Amerikájában tapasztalt polgári zavargások kapcsán Herbert Simons beszédprofesszor¹⁰ szerint a társadalmi konfliktusok vizsgálatakor „nem tettek különbséget a »tiszta« meggyőzés esetei és a meggyőző és kényszerítő elemek kombinációját tartalmazó esetek között”.

Jacques Ellul francia filozófus 1965-ben a tömegmédiát térnyerését és mindennapi életben való jelenlétét figyelve megállapította a propaganda egyszerűségét. Ellul szerint: „A propaganda ott szűnik meg, ahol az egyszerű párbeszéd elkezdődik.”¹¹ Ennek ellenére érdemes megemlíteni Eric Hoffer megjegyzéseit, miszerint „a propaganda önmagában nem tud utat törni magának az akaratlan elmékbe, és nem tud valami teljesen újat beoltani.”¹² Ahhoz, hogy a propaganda működjön, szükség van egy már létező narratívára, amelyre építhet, valamint egy olyan igaz hívőkből álló hálózatra, akik már bevették a mögöttes témát.

Jarred Prier (2017) értekezésében így fogalmaz: „Az álhír a propaganda egy sajátos formája, amely egy hírnek álcázott hamis történetből áll. A közösségi médiában ez különösen veszélyessé válik a szenzációhajhász álhírek víruszerű terjedése miatt.”¹³

Az álhírek tehát gyorsan terjedő tartalmak, éppen ezért felértékelődik a tartalomelemzés és a dezinformációs műveletek végrehajtásának ismerete, ugyanis az úgynevezett trollcsoportok nagy mennyiségben osztanak meg olyan álhíreket, amelyek egyáltalán nem, vagy nagymértékben nem valósak, viszont széles célközönséghez tudnak eljutni, a gyakorlatban tehát nagyobb tömegeket tudnak a befolyásuk alá vonni. Petykó Márton meghatározása szerint „az internetes troll a számítógép közvetítette kommunikáció egyik jellegzetes, sűrűn megnevezett társas identitása, amely különösen gyakran jelenik meg politikai blogok diskurzusaiban.”¹⁴ A trollcsoportok ehhez a definícióhoz képest olyan, akár központilag irányított, bizonyos (politikai) érdekcsoportokhoz köthető személyek, akiknek legfőbb céljuk a széles körű befolyásolás és az adott érdekcsoportnak megfelelő narratíva terjesztése. A közösségimédia-oldalokon számtalan példát találhatunk rájuk, hozzászólások között, vagy hirdetések útján kerülnek velünk akár közvetlen kapcsolatba. Emellett a bot- és robotprogramok is jelen vannak, amelyek többé-kevésbé emberi értelmezésre alkalmas eszközökkel osztanak meg rengeteg tartalmat. Az álhírek és álvideók hatalmas kihívást jelentenek a modern médiának és a mindenkori társadalomnak egyaránt.

⁹ Andrews, James R. (1969): *Confrontation at Columbia: A Case Study in Coercive Rhetoric*. *Quarterly Journal of Speech*, 55(1), 9–16; Simons, Herbert W. (1972): *Persuasion in Social Conflicts*. *Speech Monographs*, 39(4), 231.

¹⁰ Simons 1972: 231.

¹¹ Ellul, Jacques (1965): *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. [h. n.]: Vintage Books.

¹² Hoffer, Eric (1951): *The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements*. New York: Harper & Brothers, 105.

¹³ Prier, Jarred (2017): *Commanding the Trend: Social Media as Information Warfare*. *Strategic Studies Quarterly*, 11(4), 60.

¹⁴ Petykó Márton (2013): *Az internetes troll mint identitás kialakítása – politikai blogok diskurzusaiban*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, Doktori Iskola, 274.

A médiában pillanatok alatt terjednek el mindenféle igazságtartalmat nélkülöző hírek és információk. Mindezeket bonyolult feladat érvekkel alátámasztottan cáfolni, hatástalanítani, aminek következményeképp felértékelődik a verbális és vizuális szövegek implicit, rejtett tartalmának vizsgálata, elemzése. Mivel a közösségi média költséghatékony és gyors kommunikációs platformot biztosít minél nagyobb célközönség eléréséhez, a közösségi médiában folytatott dezinformációs műveletekben három fő eszközt alkalmaznak, a fentebb is említett trollcsoportokat kommentelésre, bot- (robot-) programokat automatikus üzenetek küldésére, és álhíreket.¹⁵ Az emberek az álhíreket megosztva terjesztik a saját környezetükben. Elég megosztás esetén egy adott közösségi hálózat tényként fogadja el a propagandisztikus történetet. De eddig a pontig a hatások viszonylag lokálisak.

Az egyéni véleményalkotás modellje alapján – írja Prier – az az egyén, akit egy masszív médiakampány célba vesz, soha nem fogja teljesen megérteni, hogy az elképzelései nem teljesen a sajátjai. Még ha vita is van a témáról, az is a narratíva létezését támasztja alá. Ha azonosulni tud vele, elhiszi. Ha nem, de a mainstream média beemeli, akkor a propaganda normalizálódik. Ekkor valósul meg a kognitív disszonancia redukciója. Az emberek alapvetően arra törekednek, hogy minél kevesebb ellentmondással tudják leélni az életüket. A kognitív disszonancia akkor lép fel, amikor feloldhatatlannak tűnő ellentmondással találkozunk, amikor két elem kapcsolatakor „az egyik elemből a köztudatban uralkodó logikái, erkölcsi, ideológiai beidegződések alapján várhatóhoz képest ellentétes elem következik”.¹⁶

Ha a propaganda algoritmusokon alapuló, közösségi terekben elérhető trendek általi terjedését vizsgáljuk, akkor az internet például az 1990-es évek eleje óta „szándékos és akaratlan propagandát” is létrehozott a legitim hírként átadott pletykák elterjedésével. Az ilyen típusú pletykák idővel bekövetkező normalizálódása, valamint a közösségi médiában megjelent új, hamis narratívák gyorsasága és mennyisége megnyitotta a kaput az „álhírek” előtt.

Ha egy nem hívőhöz jut el a propaganda, az álhír, kételkedni fog és a hitelesnek gondolt forrás irányába fordul. A hálózatkutatói terminológiában ezt a csoportjelenséget homofiliának nevezik. A köznyelvben „madarat tolláról, embert barátjáról”. A hasonlóan gondolkodók önerősítő hálózata alakul ki. Eltérően gondolkozók között laza vagy alig van kapcsolat. A befolyásoló tartalmak terjesztéséhez ki kell használni tehát a hálózatok közötti tömeges adatmegosztást, a „trending topics” listát, ugyanis a trendeket mindenki látja, függetlenül attól, hogy ki kit követ egy adott közösségimédia-platfomon.

Mindez kihat még a tudományos diskurzusra is, amely megszűnhet vagy szélsőségesé válhat, így nélkülözve a mennyiségi és minőségi kutatásokon alapuló vitákat. Éppen ezt kihasználva, az álhírek jelentős része visszavezethető egy-egy érdekkör narratívájának áltudományos anyagokon és megtévesztő híreken alapuló versenyére. Így pedig a véleménybuborékok kialakulására, aminek megfelelő tere a közösségi média, amely táplálja a személyes meggyőződéseket, ezen keresztül pedig az azonos narratívát követők

¹⁵ Aro 2016: 121–132.

¹⁶ Csepeli György (1997): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris tankönyvek, 280–282.

táborokba rendeződését, ahol szinte mindenki a saját táborához beszél, kifejezetten az érzésekre hatva, legyen szó politikai, nemzeti vagy vallási csoportokról.¹⁷

Mindez fokozza a modern, jóléti társadalmi szövet megbomlását. Így a párbeszéd, tudományos vitán alapuló, majd közös politikai cselekvést igénylő fenntartható fejlődést a különböző országok vagy országszövetségek nem tudják együtt, közösen kezelni.

Infodémia

Itt fontos megemlíteni az infodémia kifejezést, amelyet az információ és az epidémia szavak összevonásával alkotott meg David Rothkopf, a *The Washington Post* amerikai politikai elemzője 2003-ban, a SARS vírusfertőzés idején, utalva ezzel arra, hogy a kommunikációs folyamataink is tudnak úgy működni, mint egy vírus.

Rothkopf szerint „a félelemmel, spekulációval és pletykával kevert ténydarabkák a korszerű információtechnológiának köszönhetően szélesebben és további torzulásokat eredményezően világméretben képesek terjedni”. Manapság nem csupán „médiahatásról” van szó, mivel többek között az internetes oldalak hírfolyama és a tömegmédiá komplex módon összeolvad a mobiltelefon-beszélgetések, szöveges üzenetek, e-mailek informális áramával, amelyben átláthatatlanul keveredik valós tény, hamis híresztelés, interpretáció, illetve propaganda is. Ebbe a folyamatba pedig azok a kormányzatok is beszálltak, amelyek nemcsak az egymással szembeni információs versenyben, hanem saját politikai közösségükön belül is sok egyoldalú és megtévesztő információs gyakorlatot alakítottak ki.¹⁸ Az a tény tehát, hogy bizonyos kommunikációs folyamatok úgy képesek terjedni, mint a vírusok, nagymértékben jelen van a modern társadalomban.

Ez a folyamat jelentősen megosztja a társadalmat, hiszen az információt tekintve korlátozottabb, beszűkültebb, sőt hamis állapotot eredményezhet. Ebből kiindulva pedig a közös párbeszédhez, vitához való eljutás nehezített. Az infodémia jellemzője, hogy a narratíva egy oldalát vallók egy adott nézetet támogatnak és hangoztatnak, viszont a másik oldal képviselői ennek részben vagy teljesen az ellenkezőjét állítják élénk példaként, aminek káros hatásai közé tartozik, hogy kialakulhat krízishelyzet, illetve politikai bezárkózás és bizalmatlanság a társadalomban.

A hibrid hadviselés

Szun-ce korábban idézett mondata igaznak bizonyul nemcsak az álhírral, hanem a dezinformációval kapcsolatban is, ami igazán hasznos eszközként szolgálhat, például álhírek terjesztésével, vagyis háború nélkül nyerni meg a háborút. Szun-ce értelmezése, hogy az egyik leghatékonyabb eszköz, ha az ellenséget harc nélkül szeretnénk térdre kényszeríteni, az indirekt hadviselés, hiszen e formája az egyetlen lehetőség az ellenség hátországnak destabilizálására. A befolyásolás eszközeivel korábban is éltek a politikai és katonai

¹⁷ Lovászi Dávid: *A véleménybuborék jelensége a közösségi médiában*. [online], 2017. Kalauz – PTE Egyetemi Könyvtár és tudásközpont, Forrás: kalauz.lib.pte.hu [2022. 07. 25.].

¹⁸ Z. Karvalics László: *Infodémia*. [online], UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság, 2021. Forrás: unesco.hu [2022. 07. 08.].

szereplők, azonban alkalmazási lehetőségeik a kibertérben új dimenziót kaptak.¹⁹ Fontos szereplője a hibrid hadviselésnek a média, amely az álhírek terjedésével hadszíntérré válik. Az álhírek a közösségi médiában, illetve a társadalomban való terjedésének kutatási eredményei alapján a médiatudomány és a hadtudomány is olyan eszközrendszerre teszt, amellyel felderíthetők a folyamatok elindítói, és azonosíthatók vagy akár semlegesíthetők is az álhírek közvéleményre káros hatásai. A hibrid hadviselésnek része az online tér és a közösségi média mellett a kibertámadás is, amely esetben többféle szerverrel bombáznak nagyobb állami vagy magáncégeket, ezzel megbénítva azok rendszereit, valamint akár a telekommunikációs hálózatokat, az áram- és ellátási hálózatokat is súlyosan leterhelhetik. Az álhírekkel való adathalászat szintén a jelenség része, aminek hatására a nagyobb infrastruktúrák is kárt szenvedhetnek, valamint a hibrid hadviselés elemi része lett a politikai nyomásgyakorlásnak is.

Az álhírek terminológiája

Az álhírek terminológiáját tekintve nincs még kialakult, egységes fogalom, de ez minden új jelenség szokványos vonása. Természetesen a közbeszéd és a tudományos nyelvezet is megkülönböztet egymástól különböző típusokat, de konszenzus azzal kapcsolatban, hogy mit is nevezünk álhírnek, jelenleg nincs. Éppen ezért inkább a főbb irányzatokra és saját csoportosításra térek most ki.

Megemlíthetjük a Vian Bakir és szerzőtársai által megjelentetett tanulmányt²⁰ és az abban bevezetett szervezett meggyőző kommunikációt (*organized persuasive communication*, OPC) mint gyűjtőfogalmat. Az OPC tulajdonképpen szervezett meggyőző kommunikációs formákat határoz meg a befolyásolás fajtáinak tág keretében, hiszen a köznyelvi értelmű „álhírek” mellett beemeli a fogalmi keretbe például a propagandát, a PR-t vagy éppen a marketinget. Az egyik oldalon a konszenzuális (beleegyezésen alapuló) szervezett meggyőző kommunikáció található, amely lényegében arra épül, hogy a befogadó beleegyez-e abba, hogy ennek a kommunikációs típusnak a részese legyen, szabadon cselekszik-e a befogadás alatt. Ennek további két típusa ismert: a dialogikus (vagy párbeszédre alapuló) konszenzusos kommunikáció és a stratégiai (egyirányú) konszenzuális meggyőzés. Másik nagy kategóriája ennek a szervezett meggyőző kommunikációnak a nem konszenzuális vagy propagandisztikus kommunikáció, amelyeket további négy alkategóriára bontanak a szerzők: megtévesztés, ösztönzés, kényszerítés és megtévesztő kényszerítés.

Beszélhetünk még az információs zavar típusairól is mint definíciós keretrendszerrel. Ide a dezinformáció, a félretájékoztatás és a rosszindulatú torzítás tartozik. A három fogalmat alapvetően egy fontos tényező különbözteti meg egymástól, ez pedig az adott információ terjesztésének motivációja. A három közül legkönnyebben a dezinformációt (*disinformation*) tudjuk definiálni. Az Európai Bizottság az alábbi módon határozta meg a dezinformáció fogalmát: „olyan igazolhatóan hamis vagy félrevezető információ,

¹⁹ Aro 2016: 121–132.

²⁰ Vian Bakir et al.: Organized Persuasive Communication: A New Conceptual Framework for Research on Public Relations, Propaganda and Promotional Culture. *Critical Sociology*, 45(3), 311–328.

amelyet gazdasági haszonszerzés vagy szándékos megtévesztés céljából hoznak létre, hoznak nyilvánosságra és terjesztenek, és amely kárt okozhat a közérdeknek. Nem tartoznak a megtévesztő információk körébe a jelentésbeli hibák, a szatírák és paródiák, illetve az egyértelműen azonosítható módon pártokhoz köthető hírek és kommentárok.”²¹ A motivációkat elemezve a következő fontos fogalom a félretájékoztatás (*misinformation*). Ennek hivatalos, közbeszédben is bevett fordítása még nincs. A félretájékoztatás egy olyan „hamis információ, amelyet félrevezetési szándéktól függetlenül terjesztenek”.²² A rosszindulatú torzítás (*malinformation*) motiváció tekintetében az egyik legkártékonyabb, hiszen ebben az esetben valós információk kártékony szándékú terjesztéséről van szó. Talán rosszindulatú álhírek lehet fordítani, bár ez annyiban nem pontos, hogy ez feltételeznél jóindulatú álhírek létezését is, amire nem tudunk példát hozni (esetleg a szatirikus vagy parodisztikus tartalmakat közlő oldalakat, bár ezek inkább szórakoztató célból jönnek létre).

Az álhírek elemzéséhez a fenti fogalmakon túl szükséges még három értelmezési keret bevezetése is. A befolyásolás egyes módozatainak elkülönítéséhez meg kell különböztetnünk a propaganda, a PR (*public relations*) és a marketing fogalmát. Összekötő kapocs a három fogalom között, hogy mindegyik a szervezeti külső kommunikáció részét képezi, és a tömegek elérésének problémáját helyezi középpontba. A public relations (PR) megértéséhez Edward Bernays művét²³ használhatjuk, ez szemlélteti a legegyszerűbben a felvetett problémát és az arra érkező megoldást. Bernays írta le először, hogy a public relations tulajdonképpen egy tudomány, amely a tömeget különböző csoportokként kezelve publicokra (társadalmi csoportokra) osztja. Másik fontos fogalmunk az álhírek terjesztését megértendő és azt más folyamatoktól elkülönítendő folyamatok sorában a marketing. A marketing a fentebb említett szociálpszichológiai csoporttípusok egyenkénti kielégítésére törekszik, egy úgynevezett „marketing mix”²⁴ létrehozásával. A propaganda a korábban említett szociálpszichológiai „típusokat” egy nagy egészbe kívánja integrálni; ezeket a típusokat egyesével szólítja meg, azzal a céllal, hogy tömeget formáljon belőlük. A propaganda legfontosabb célja, hogy az egyéni perцепciókat formálja, manipulálja az ismereteket, irányítsa a viselkedést. Eltökélt és szisztematikus erőfeszítéseket tesz a propagandista céljának megfelelő reakció elérése érdekében. Több fajtáját tudjuk megkülönböztetni, az alapján, hogy mit vall maga a propagandaszöveg arról, hogy igazat állít-e, illetve hogy az igazságának mi a forrása.²⁵ Ez alapján megkülönböztethetünk „fehér”, „fekete” és „szürke” propagandát. A „fehér” propaganda nyíltan vállalja, hogy milyen célból, kinek a megrendelésére jön létre, és igaz tényeket közöl. Példa lehet erre egy kormányplakát. A „fekete” propaganda félretájékoztat vagy hazugságot közvetít, amelynek forrása nehezen leleplezhető és felfejthető; sőt esetleg más forrásnak álcázott. A „szürke” propaganda valahol a kettő között helyezkedik el, tulajdonképpen véleménynek számít, de

²¹ European Commission: *COM (2018) 236 final. Tackling online disinformation: a European Approach*. [online], 2018. Forrás: eur-lex.europa.eu [2023. 01. 08.].

²² *Misinformation*. [online], The Britannica Dictionary. Forrás: britannica.com [2023. 01. 24.].

²³ Bernays, Edward (2019): *Crystallizing Public Opinion*. New York: Dover Publications.

²⁴ Kotler, Philip – Levy, Sidney J. (1969): Broadening the Concept of Marketing. *Journal of Marketing*, 33(1), 1–10.

²⁵ Jowett, Garth S. – O'Donnell, Victoria J. (2011): *Propaganda & Persuasion*. Fifth edition. [h. n.]: SAGE, 7.

tájékoztatásnak látszik – ide tartozik a befolyásolás összes olyan esete, amely nyelvi és más kommunikációs trükkökkel téves következtetések levonására kényszeríti a befogadót, a fentiekben tárgyalt dezinformáció, félretájékoztatás és rosszindulatú félretájékoztatás bármelyik formájával terjeszthető. Jowett és O’Donnell definíciója²⁶ szerint a propaganda terminust a befolyásolásnak olyan eszközeire használom, amelyek a célközönség megismerési lehetőségeinek, attitűdjének és viselkedésének alakítására irányulnak.

Manipuláció, avagy nem klasszikus álhír definícióhoz köthető fogalmak is vannak. Ha még jobban kiterjesztjük az álhírekre vonatkozó vizsgálódásainkat, rábukkanhatunk pár olyan fogalomra, amelyek bár rokon műfajok az álhírral, mégsem nevezhetők klasszikusan annak. Az alábbi kifejezések és példák az álhírekkel rokonok, bár nem illeszthetők bele a klasszikus „álhír” fogalmi keretébe. Ezek főleg az emberi naivitást célozzák, gyakran nem is feltétlenül rosszindulattal terjesztik el őket, sokszor egy-egy félreértésből vagy egy félresikerült viccből eredeztethetők. Ilyenek a szándékos félreértés, a hoax, a zagyválás, az összeesküvés-elmélet, a városi legenda, a szatíra és paródia vagy éppen az álvideók, tehát a deepfake.

Külön kategória és cél a dezorientáció, amelynek lényege az egyes érdekkörök legfontosabb célja a tudatos befolyásolás mellett az emberek összezavarása lett, hogy bizalmatlanságot szüljön, ezáltal akár a világgal kapcsolatos alapvetéseket is megkérdőjelezhetővé tegyen.

Esettanulmányok a Covid-járvány időszakából

Hazai, magyar esetek

„A valódi hírek tűnő félretájékoztatás és álhírek célja, hogy manipulálják az olvasókat – hamis információt terjesztenek például politikai céllal. Ez pedig a közösségi média korában sokkal könnyebben és gyorsabban megy, habár a nagyobb internetes platformok már komoly lépéseket tesznek azért, hogy ezek minél kevesebb embert érjenek el”²⁷ – olvashatjuk az Európai Parlament oldalán. A Covid-19-cel kapcsolatos aggodalmak és a bizonytalanság érzése egyre jobban uralják a világ közvéleményét, így válnak egyre hatékonyabbá és veszélyesebbé a témával kapcsolatos dezinformációs kampányok is. Az álhírterjesztésben nem csupán a kattintásvadász álhíroldalak, de az információs káosz erősítésében érdekelt (kül)politikai szereplők is jelen vannak. Az álhírek terjesztésében, ahogy azt a hazai példákban is megtapasztalhatjuk, sokszor a (kül)politikai szereplőkhöz nem köthető, profitorientált kattintásvadász oldalak jutnak főbb szerepekhez. 2020 elején a rendőrség Kiberbűnözés Elleni Főosztálya csapott le több dezinformációs portált szerkesztőre, akiket közveszéllyel fenyegetés büntetének elkövetésével vádolnak. A számos álhíroldalt magában foglaló hálózat tagjai a koronavírussal kapcsolatos kattintásvadász címekkel próbálták pánikot kelteni. Írásaik között szerepelt többek között, hogy a Nyugati pályaudvarnál egy nő a koronavírus miatt összeesett és meghalt, amely hír a rendőrség

²⁶ Jowett–O’Donnell 2011: 7.

²⁷ Európai Parlament: *Félretájékoztatás és álhírek: vírusszerűen terjednek a COVID-19 járvány idején*. [online], 2020. 03. 30. Forrás: europa.eu [2022. 07. 05.].

szerint elérte a célját, vagyis jövedelmezőnek bizonyult az álhír terjesztői számára. A dezinformációs portálok elsődleges jövedelemforrásai ugyanis legtöbbször az oldalakon megjelenő reklámok, amelyek akár nagyvállalatok hirdetései között is megjelenhetnek.²⁸

A magyar médiatér dezinformációs narratíváit például a Covid-19-cel kapcsolatosan 4 csoportra osztotta a Political Capital:

- A népirtásemleletek: „valakik” direkt terjesztették el a járványt. Több cikk szerint az Egyesült Államok „áll a koronavírus mögött”, hogy megroppantsa Kína gazdaságát és turizmusát.
- A „biológiai fegyver” elméletek: „valakik” biológiai fegyvert állítottak elő, ez volna a koronavírus, amelyet Kína ellen használnak fel egy „harmadik világháború” keretében.
- A „világvége-elméletek”: ezek az elméletek az emberiség kihalását vizionálják azon aggodalmakra építve, hogy egyes hatóságok a megbetegedések számát szándékosan alábecsülik.
- A vágyteljesítő, a vírus „ellenszeréről” szóló hírek: hamis állítások a vírus ellenszeréről.

Bármennyire is negatív hatást gyakorol a társadalomra nézve az álhírgyártás, a legtöbbször haszonszerzés céljából csinálják, nem törődve a következményekkel. Vannak ugyanis olyan oldalak, amelyek a cikkek környezetében automatizált vagy saját maguk által szervezett reklámokat tudnak behozni, amelyek kattintás alapján fizetnek nekik. Minderre nagy elérést biztosítanak a Facebook-oldalakkal, amelyekbe forgalmat terelnek, vagy pedig bizonyos csoportokban megosztják ezeket a híreket.

Nemzetközi felmérés a Covid-19 kapcsán

A *The Guardian* 2021-es cikke szerint:

„a Covid-19 elleni oltásellenes félretájékoztató és összeesküvés-elméletek túlnyomó többsége mindössze 12 embertől származik. Csak a Facebookon tucatnyian felelősek az összes vakcinaellenes tartalom 73%-áért, bár az Egyesült Államok kormánya és szabályozó ügynökségei biztonságosnak és hatékonyak ítélték a vakcinákat. A tucatnyi orvos között van olyan orvos, aki felkarolta az áltudományt, mint például a testépítő, wellness-blogger Robert F. Kennedy Jr., aki az oltásokat az autizmussal és az 5G szélessávú mobilhálózatokkal is összekapcsolta.”²⁹

2020-ban készült, amerikai közvélemény-kutatások kimutatták, hogy a demokraták és a republikánusok nézetei élesen eltérnek a vírus által jelentett veszélyről és arról, hogy a Trump-kormány hogyan kezelte azt. A válaszadók 43%-a helyeselte Trump elnök választását a Covid-19-re, míg 49% elutasította. A megosztottság azonban nagyrészt a pártok

²⁸ Szicherle Patrik – Krekó Péter: *Burjánzanak az álhírek a koronavírus nyomában*. [online], Political Capital, 2020. 03. 01. Forrás: politicalcapital.hu [2022. 07. 09.].

²⁹ Salam, Erum: *Majority of Covid misinformation came from 12 people, report finds*. [online], The Guardian, 2021. 07. 17. Forrás: theguardian.com [2022. 07. 05.].

mentén húzódtott – a demokraták 83%-a helytelenítette Trump választ, míg a republikánusok 87%-a helyeselte, a demokraták kétharmada pedig „nagyon, vagy valamelyest aggódott” a vírus miatt, míg a republikánusok mindössze 35%-a. A válságok mindig nagyfokú bizonytalanságot generálnak, ami viszont szorongást szül. Ez arra készteti az embereket, hogy a fenyegetéssel kapcsolatos információk keresésével találjanak módszereket a bizonytalanság feloldására és a szorongás csökkentésére. Azt csinálják, amit az emberek mindig próbálnak – értelmet adni egy zavaros helyzetnek.³⁰

Az USA és Kína álhírek elleni harca a Covid-19 kapcsán

A Covid-19-vírus első góca valószínűleg egy vuhani virológiai intézetben volt, ahol denevérből származó vírusokat tanulmányoztak, és még az elterjedés előtt több orvos kórházba került. A külföldi (majd később a magyarországi) média egy része szerint viszont a vírust denevérből készült levesből kapták el az emberek. Habár az amerikai szakemberek és hírszerzés egyaránt cáfolta ezeket a híreket, a republikánus képviselők, Donald Trump és az összeesküvéselemélet-hívók viszont tovább terjesztették.³¹ Ennek végeredménye az lett, hogy az emberek 30%-a elhitte, amit Donald Trump mondott, 25%-uk pedig szándékosnak is gondolta, hogy Kína ténylegesen fejlesztett ilyen vírust. Ekkor következett azonban Kína reakciója, amelytől kezdve a koronavírus-járvány az USA és Kína harcává vált, legalábbis kommunikációs tekintetben.

Az Európai Parlament megbízásából az AP és az Atlantic Council 9 hónap cikktermését és közösségi médián megjelent posztjait elemezték annak feltárására, hogy mi történt az USA és Kína között.³²

A tanulságok között szerepel, hogy végtére is Kína lett a legfőbb álhírgyártó ország, ugyanis egészen addig Oroszország volt az a nemzet, amelyből jelentősen áramoltattak kifelé különböző cikkeket. Kína kiáramló híreivel mennyiségileg hamar megelőzte Oroszországot, ugyanis a nyugati közösségi médiát célozták azok a kínai diplomaták, akiknek ekkorra háromszor annyi Twitter-fiókja és kétszer annyi Facebook-profilja lett, holott Kínában ezt addig tiltották. A kínai külügyminisztérium szóvivője két nap alatt 11 bejegyzést tett ki arról, hogy az USA fejlesztette ki a vírust, hogy a világra szabadítson egy biológiai fegyvert. Hat hét alatt 54 nyelven, közel százezren idézték a bejegyzéseket, és azok 275 millió felhasználóhoz juthattak el.³³ Nemzetközi segítséget is kapott Kína az üzenetei megerősítéséhez, ugyanis Franciaországtól kezdve Panamáig kínai diplomaták, Venezuela külügyminisztere, a *Russia Today* caracasi tudósítója is az ő álláspontjukat erősítette a médiában. A szaúdi Twitter-fiókok arabul terjesztették saját nyelvükön, az iráni és orosz média kritika nélkül átvette ezeket, és végül az amerikai szélsőjobb oldali politikai összeesküvés-elmélet, a QAnon beszélgetőfelületeire gyűrűzött vissza. A kínai Weibón

³⁰ Naughton, John: *Fake news about Covid-19 can be as dangerous as the virus*. [online], The Guardian, 2020. 03. 14. Forrás: theguardian.com [2022. 07. 05.].

³¹ Yamey, Gavin – Jamison, Dean T.: *U.S. Response to COVID-19 is Worse than China's. 100 Times Worse*. [online], Time, 2020. 06. 10. Forrás: time.com [2022. 07. 26.].

³² Európai Parlament 2020.

³³ Bandeira, Luiza et al.: *Weaponized: How Rumors about COVID-19 Origins Led to a Narrative Arms Race*. [online], The Atlantic Council, 2021., 19. Forrás: atlanticcouncil.org [2023. 01. 24.].

több mint 300 millióan láthatták ezeket a bejegyzéseket, természetesen országon belüli terjesztésben. 2020 első felében csaknem 1000 kínai, orosz vagy iráni Twitter-fiókon belüli, többmilliónyi koronavírussal kapcsolatos interakció keletkezett.³⁴ Kína nemzetközi, de főként a Nyugat felé irányuló interakcióit az úgynevezett „farkasharcos” diplomácia jellemezte, tehát a Kínához a közösségi médiában kritikusan állók agresszív, harcias támadása, amely a fent említett példákon keresztül is tükröződik.³⁵

Reziliencia és tudatos tartalomfogyasztás

Az álhír elleni fellépés intézményrendszere

Annak ellenére, hogy az álhírek a média térnyerésével csak az utóbbi években kezdtek el komolyabb, újfajta veszélyforrássá válni, már léteznek intézményi törekvések a megfélemezésükre. A magyar Nemzeti Biztonsági Stratégia 68. pontja így fogalmaz:

„Az állami és nem állami szereplők által szponzorált politikai, gazdasági és társadalmi folyamatok befolyásolására irányuló stratégiák száma, változatossága és hatásfoka növekszik. A befolyásolás egyik eszköze lehet a nemzetközi közvélemény szervezett és módszeres Magyarország ellen hangolása. Az információs műveletek hatékonyságát növeli, hogy az álhírek, dezinformációk terjedését a közösségi média rendkívül gyorsá teszi. A nyílt befolyásolás politikai és gazdasági nyomásgyakorlásban is megjelenhet, amely során az ellenérdekeltektől nemzetközi szereplők korlátozni próbálhatják hazánk cselekvőképességét.”³⁶

2018 óta a NATO is kiemelt figyelmet fordít a hibrid fenyegetések között azonosítható álhírekre. Az ellenséges információs, illetve dezinformációs műveletek kutatására és elhárítására megfelelő intézményrendszert alakított ki, amelyek közé tartoznak a következők:

- Hibrid Fenyegetéseket Elhárító Európai Kiválósági Központ (The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats) Helsinkiben, az akkor még nem NATO-tag Finnországban jött létre, és az Európai Unióval közösen működtetik;
- Stratégiai Kommunikációs Kiválósági Központ (Strategic Communications Centre of Excellence) Rigában, Lettorszában;
- Kibervédelmi Együttműködési Kiválósági Központ (Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence) Tallinnban, Észtországban.³⁷

³⁴ Kinetz, Erika: *Anatomy of a conspiracy: With COVID, China took leading role.* [online], AP News, 2021. 02. 15. Forrás: apnews.com [2023. 01. 24.].

³⁵ Faragó István: *Kína terjeszkedik, a pekingi recept ragályos.* [online], 2022. 06. 28. Forrás: Index [2022. 07. 08.].

³⁶ 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról.

³⁷ NATO: *Countering hybrid threats.* [online], 2023. 08. 18. Forrás: nato.int [2020. 07. 13.].

Hogyan védekezhetünk az álhírekkel szemben?

Az álhírek elleni védekezés nem könnyű feladat, sem a hétköznapi emberek számára a szűrést nézve, sem pedig a szakembereknek a megfékezésben. Az Európai Parlament Kutatószolgálatának (EPRS) ajánlása szerint fontos ellenőrizni a tartalmat, a szerzőt, a forrásokat és a képeket. Mielőtt megosztanánk, érdemes elgondolkodni a hír valóság-tartalmán, illetve mérlegelni kell a saját, személyes elfogultságunkat, vagyis hogy mennyire kelt érzelmeket, és mennyire támogatjuk, vagy éppen ellenezzük az adott témával kapcsolatos hírt.³⁸

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) több kutatást és cikket is publikált a témában. Legfontosabb megállapításai közé tartozik, hogy „minél többet internetezik valaki, annál nagyobb eséllyel botlik álhírekbe”. Ráadásul a forráskritikus szemlélet sem mindig jelent egyértelmű védekezést, hiszen a félrevezető információkkal szemben az is tehetetlenséget okoz, hogy egyáltalán nem mindegy, hogy hol és miként jár utána az ember a hírek forrásának.³⁹ Ezen túl az NMHH egy cikkében⁴⁰ pontokba szedve is ajánlásokat, javaslatokat fogalmaz meg a magánszemélyek felé, hogyan, milyen szempontok alapján ismerhető fel egy álhír, ami alapján védekezni lehet azzal szemben:

- „egy cikk címe a józan észnek ellentmondó állítással akar kattintásra bírni,
- ha láthatóan hamis vagy régi fotót használnak egy friss hírhez,
- ismeretlen, sosem hallott vagy túl általános webcímen elérhető oldalon szerepel a hír,
- helyesírási hibákat, halmozott írásjeleket, magánvéleményeket tartalmaz a szöveg,
- név nélkül, vagy sehol máshol nem szereplő álnévvel jelenik meg a tartalom,
- források nélkül vagy hamis, visszakereshetetlen forrásokkal támasztja alá állításait,
- feltűnően sok, vagy a cikkhez szorosan kapcsolódó hirdetés szerepel az oldalon.”

Az Európai Unió a 2019–2024-es időszakra stratégiai menetrendet⁴¹ állított fel, amely a társadalmak, a polgárok és a szabadságjogok hibrid fenyegetésekkel szembeni védelme mellett köteleződött el. A dezinformáció elleni küzdelemről szóló konkrét lépéseik során deklarálják fő céljukat: az együttműködés fokozását a megelőzésben és a fenyegetések elleni fellépésben, illetve a reziliencia megerősítését.⁴²

³⁸ Európai Parlament: *Hogyan ismerjük fel az álhíreket?*. [online], 2019. Forrás: europa.eu [2022. 07. 04.].

³⁹ Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság: *NMHH- kutatás: Védekeznénk az álhírekkel szemben, de ez nem mindig sikerül.* [online], 2021. 11. 16. Forrás: nmhh.hu [2023. 01. 24.].

⁴⁰ Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság: *Élesedik az álhírek elleni küzdelem: mi sem maradhatunk ki belőle.* [online], 2022. 06. 13. Forrás: nmhh.hu [2022. 10. 11.].

⁴¹ Európai Tanács: *A 2019–2024-es időszakra szóló új stratégiai menetrend.* [online], 2019. Forrás: consilium.europa.eu [2023. 01. 24.].

⁴² Európai Tanács: *A Tanács következtetése a reziliencia megerősítéséről és a Covid19-világjárvány összefüggésében felmerülő hibrid fenyegetések, többek között a dezinformáció elleni küzdelemről.* [online], 2020. Forrás: data.consilium.europa.eu [2023. 01. 24.].

Összegzés: a közösségi média és az álhírek befolyása

Az eszközök és platformok affordanciái közé tartozik az úgynevezett actor-network theory (ANT), amely a világot lokális és globális hálózatok rendezetlen kapcsolataként definiálja, amelyben a hálózatok cselekvőkből állnak, de egy másik hálózatban ezek a hálózatok maguk is cselekvőként viselkednek.⁴³ Mivel az ANT egyre nagyobb hatású, de továbbra is mélyen vitatott megközelítés az emberekkel és az élettelen tárgyakkal való interakcióik megértésére, így alapos vizsgálatokkal szükséges nyomon követni a jövőbeni útját, főként az egészségügyi témákban.⁴⁴

A hagyományos média kapuóréinek megkerülése is befolyásolható,⁴⁵ hiszen nem szükséges a televízióban vagy rádióban szerepelni, ha a nyomtatott sajtóban, online a különböző közösségimédia-csatornákon, vagy akár SMS-ben is el lehet érni milliós nézettségű tartalmakat. A közösségi média olyan hatással is rendelkezhet közvetetten, amellyel kapcsolatos példát Donald Trump esetében is láthattunk. A volt elnököt ugyanis a gyakran ismétlődő erőteljes kijelentései, illetve a környezete által szélsőségesnek vélt viselkedése miatt több nemzetközi szervezetből is kitiltották.⁴⁶ És végül érdemes újfent emlékeztetni rá, hogy a társadalmi szövet szétbomlásában az álhírek terjesztésének nagyon fontos szerepe van.

IRODALOMJEGYZÉK

- 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról
- Andrews, James R. (1969): Confrontation at Columbia: A Case Study in Coercive Rhetoric. *Quarterly Journal of Speech*, 55(1), 9–16. Online: <https://doi.org/10.1080/00335636909382923>
- Aro, Jessikka (2016): The Cyberspace War: Propaganda and Trolling as Warfare Tools. *European View*, 15(1), 121–132. Online: <https://doi.org/10.1007/s12290-016-0395-5>
- Bakir, Vian et al. (2019): Organized Persuasive Communication: A new conceptual framework for research on public relations, propaganda and promotional culture. *Critical Sociology*, 45(3), 311–328. Online: <https://doi.org/10.1177/0896920518764586>
- Bandeira, Luiza et al.: *Weaponized: How Rumors about COVID-19 Origins Led to a Narrative Arms Race*. [online], The Atlantic Council, 2021. Forrás: atlanticcouncil.org [2023. 01. 24.]
- Bernays, Edward (2019): *Crystallizing Public Opinion*. New York: Dover Publications Inc.
- Cap, Piotr (2006): *Legitimation in Political Discourse. A Cross-Disciplinary Perspective on the Modern US War Rhetoric*. Newcastle: Cambridge Scholars Press.

⁴³ Orbán Zsolt: *E-learning projektek sikertényezői. Az e-learning megoldások actor-network theory elemzése*. [online], Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdasági és Gazdaságinformatikai Doktori Iskola, 2021. Forrás: phd.lib.uni-corvinus.hu [2022. 07. 04.].

⁴⁴ Cresswell, Katrin M. – Worth, Allison – Sheikh, Aziz: *Actor-Network Theory and its role in understanding the implementation of information technology developments in healthcare*. [online], BMC Medical Informatics and Decision Making, 2010. Forrás: bmcmedinformdecismak.biomedcentral.com [2022. 07. 04.].

⁴⁵ Jakusné Harnos, Éva (2016): Changes in Methods of Persuasion in the Light of the Development of the Media. *Honvédségi Szemle*, 144(1), 180–190.

⁴⁶ Shukla, Srijan: *Paris deal to WHO, the 11 organisations Donald Trump's US has pulled out of, weakened*. [online], The Print, 2020. 05. 30. Forrás: theprint.in [2022. 07. 26.].

- Clausewitz, Karl von (1961–1962): *A háborúról* (I–II. kötet). Budapest: Zrínyi.
- Corner, John (2007): Mediated Politics, Promotional Culture and the Idea of Propaganda. *Media, Culture & Society*, 29(4), 669–677. Online: <https://doi.org/10.1177/0163443707078428>
- Cresswell, Katrin M. – Worth, Allison – Sheikh, Aziz: *Actor-Network Theory and its role in understanding the implementation of information technology developments in healthcare*. [online], BMC Medical Informatics and Decision Making, 2010. Forrás: [bmcmedinformdecismak.biomedcentral.com](https://doi.org/10.1186/1472-6947-10-67) [2022. 07. 04.] Online: <https://doi.org/10.1186/1472-6947-10-67>
- Csepeli György (1997): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris tankönyvek.
- Ellul, Jacques (1965): *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. [h. n.]: Vintage Books.
- Európai Parlament: *Félretájékoztató és álhírek: vírusszerűen terjednek a COVID-19 járvány idején*. [online], 2020. 03. 30. Forrás: europarl.europa.eu [2022. 07. 05.]
- Európai Parlament: *Hogyan ismerjük fel az álhíreket?*. [online], 2019. Forrás: europarl.europa.eu [2022. 07. 04.]
- Európai Tanács: *A 2019–2024-es időszakra szóló új stratégiai menetrend*. [online], 2019. Forrás: consilium.europa.eu [2023. 01. 24.]
- Európai Tanács: *A Tanács következtetése a reziliencia megerősítéséről és a Covid19-világjárvány összefüggésében felmerülő hibrid fenyegetések, többek között a dezinformáció elleni küzdelemről*. [online], 2020. Forrás: data.consilium.europa.eu [2023. 01. 24.]
- European Commission: *COM (2018) 236 final. Tackling online disinformation: a European Approach*. [online], 2018. Forrás: eur-lex.europa.eu [2023. 01. 08.]
- Faragó István: *Kína terjeszkedik, a pekingi recept ragályos*. [online], Index, 2022. 06. 28. Forrás: index.hu [2022. 07. 08.]
- Hoffer, Eric (1951): *The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements*. New York: Harper & Brothers.
- Jakusné Harnos, Éva (2016): Changes in Methods of Persuasion in the Light of the Development of the Media. *Honvédségi Szemle*, 144(1), 180–190.
- Jowett, Garth S. – O'Donnell, Victoria J. (2011): *Propaganda & Persuasion*. Fifth edition. [h. n.]: SAGE.
- Kinetz, Erika: *Anatomy of a conspiracy: With COVID, China took leading role*. [online], AP News, 2021. 02. 15. Forrás: apnews.com [2023. 01. 24.]
- Kotler, Philip – Levy, Sidney J. (1969): Broadening the Concept of Marketing. *Journal of Marketing*, 33(1), 1–10. Online: <https://doi.org/10.2307/1248740>
- Lovászi Dávid: *A véleménybuborék jelensége a közösségi médiában*. [online], Kalauz – PTE Egyetemi Könyvtár és tudásközpont, 2017. Forrás: kalauz.lib.pte.hu [2022. 07. 25.]
- Misinformation*. [online], The Britannica Dictionary. Forrás: britannica.com [2023. 01. 24.]
- NATO: *Countering hybrid threats*. [online], 2023. 08. 18. Forrás: nato.int [2020. 07. 13.]
- Naughton, John: *Fake news about Covid-19 can be as dangerous as the virus*. [online], The Guardian, 2020. 03. 14. Forrás: theguardian.com [2022. 07. 05.]
- Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság: *Élesedik az álhírek elleni küzdelem: mi sem maradhatunk ki belőle*. [online], 2022. 06. 13. Forrás: nmhh.hu [2022. 10. 11.]
- Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság: *NMHH- kutatás: Védekezni kell az álhírekkel szemben, de ez nem mindig sikerül*. [online], 2021. 11. 16. Forrás: nmhh.hu [2023. 01. 24.]
- Orbán Zsolt: *E-learning projektek sikertényezői. Az e-learning megoldások actor-network theory elemzése*. [online], Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdasági és Gazdaságinformatikai Doktori Iskola, 2021. Forrás: phd.lib.uni-corvinus.hu [2022. 07. 04.]
- Petykó Márton (2013): *Az internetes troll mint identitás kialakítása politikai blogok diskurzusaiban*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, Doktori Iskola.
- Prier, Jarred (2017): Commanding the Trend: Social Media as Information Warfare. *Strategic Studies Quarterly*, 11(4), 50–85.
- Salam, Erum: *Majority of Covid misinformation came from 12 people, report finds*. [online], The Guardian, 2021. 07. 17. Forrás: theguardian.com [2022. 07. 05.]

- Shukla, Srijan: *Paris deal to WHO, the 11 organisations Donald Trump's US has pulled out of, weakened*. [online], The Print, 2020. 05. 30. Forrás: theprint.in [2022. 07. 26.]
- Simons, Herbert W. (1972): Persuasion in Social Conflicts. *Speech Monographs*, 39(4), 227–247. Online: <https://doi.org/10.1080/03637757209375763>
- Smith, Bruce L.: *Propaganda*. [online], 2023. 09. 09. Forrás: britannica.com [2022. 12. 04.]
- Szicherle Patrik – Krekó Péter: *Burjánzanak az álhírek a koronavírus nyomában*. [online], Political Capital, 2020. 03. 01. Forrás: politicalcapital.hu [2022. 07. 09.]
- Szun-ce: *A támadás kitervelése*. [online], *A hadviselés törvényei*. Magyar Elektronikus Könyvtár. Forrás: mek.oszk.hu [2023. 01. 24.]
- Yamey, Gavin – Jamison, Dean T.: *U.S. Response to COVID-19 is Worse than China's. 100 Times Worse*. [online], Time, 2020. 06. 10. Forrás: time.com [2022. 07. 26.]
- Z. Karvalics László: *Infodémia*. [online], UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság, 2021. Forrás: unesco.hu [2022. 07. 08.]

Csepregi Zsolt¹

A „hadjárat a háborúk között” eljárás helye az izraeli katonai stratégiában²

A közel-keleti regionális viszonyok elmúlt évtizedekben végbement átalakulásának hatására az izraeli katonai stratégia jelentős fejlődésen ment keresztül, mind eljárásainak tervezésében, mind eszközrendszerét tekintve. A „háború a létért” és a „rutinbiztonság” eskalációs szakaszai között kialakították a „hadjárat a háborúk között” eljárást. Az izraeli eljárás célja az ellenség elrettentése és csapásmérő erőinek szisztematikus elpusztítása a nemzetbiztonsági eszközök és hagyományos katonai képességek újszerű, kombinált alkalmazásán keresztül. A tanulmány bemutatja az eljárás szerepét az izraeli katonai tervezésben és stratégiában, továbbá a közel-keleti hatalmi egyensúlyban. Vizsgálja továbbá annak tanulságait más államok számára, mind az eljárás közvetlen alkalmazhatósága, mind az izraeli tevékenységek értékelése és előrejelzése szempontjából.

Kulcsszavak: Közel-Kelet, Izrael, katonai stratégia, aszimmetrikus hadviselés

The Role of the ‘Campaign between Wars’ in the Israeli Military Strategy

The changed Middle Eastern regional order has caused a significant restructuring of the Israeli military strategy, in its planning and weapons systems. Between the former conflict phases of “war for existence” and “routine security” the “Campaign between Wars” stage was developed. The Israeli concept aims at deterring its enemies and destroy their military assets through covert operations and open military strikes, based on novel combination of national security and conventional military abilities. The paper presents the role of the Campaign between Wars strategy in Israeli military strategy and in the Middle Eastern balance of power. Furthermore, it analyses its lessons for other states both in terms of direct adaptation and the evaluation and forecasting of Israeli actions.

Keywords: Middle East, Israel, military strategy, asymmetric warfare

Bevezető

Izrael államának katonai stratégiája kiemelt nemzetközi figyelmet kapott a modern zsidó állam megalakulásától kezdődően. Az ország méretéhez képest nagyarányú érdeklődés egyenesen arányos a fegyveres konfliktusok viszonylag magas számával, amelyekben

¹ Csepregi Zsolt a Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. E-mail: zsolt.jcpa@gmail.com

² A publikáció szóbeli formában a II. Hadtudományi és Hadművészeti Nemzetközi Konferencián hangzott el a Nemzeti Közszerológati Egyetemen, 2022. október 14-én Az izraeli „hadjárat a háborúk között” eljárás katonai és nemzetbiztonsági összetevői címen.

Izrael részt vett, továbbá az ország hadszíntéri sikereivel. Izrael biztonsági környezete jelentős átalakuláson ment keresztül az elmúlt hetvenöt évben, a hagyományos fegyveres konfliktusok helyett a különböző típusú ellenségek (állami, nem állami és terrorszervezetek) által jelentett aszimmetrikus kihívások váltak jellemzővé. Mindennek jelentős hatása volt Izrael katonai és nemzetbiztonsági stratégiájára, megkövetelve új eljárások kialakítását az új típusú fenyegetéskomplexummal szemben. A szomszédos államokkal korábban vívott hagyományos háborúk és a háborús szint alatti kihívásokkal szembeni állandó fellépés két szint kialakítását eredményezték, az alapvető biztonság (*háború a létért*) és a rutinbiztonság szintjeit. Az elmúlt húsz évben Irán és szövetségesei által jelentett sokszínű biztonsági kihívásokkal való megküzdésre Izrael kialakított egy új, köztes eljárást a háborús és a rutinfellépés között. A fentiek keretében a tanulmány bemutatja a „hadjárat a háborúk között” eljárás helyét az izraeli katonai stratégiában, továbbá annak tanulságait más államok számára. Az eljárás elválaszthatatlan a regionális környezet átalakulásától, attól a fenyegetéskomplexumtól, amellyel Izraelnek szembe kell néznie a 2020-as években. A külső biztonsági környezet objektív átalakulása szoros kölcsönhatásban áll az országot meghatározó szubjektív izraeli biztonságpercepcióval és a biztonsági szektor világmérvével. Az izraeli társadalom jellemzői folytán keresi a potenciálisan léteben fenyegető kihívásokat, amelyekkel szemben a rendelkezésére álló eszközökkel fellép. A „hadjárat a háborúk között” ennek a létfenyegetésnek az elhárítására, elrettentésére szolgál a háborús küszöb alatti eszközrendszerrel, a fegyveres erő szürke zónában való alkalmazásán keresztül. A tanulmányban bemutatom továbbá a katonai és nemzetbiztonsági eszközök kombinációján alapuló eljárás más államok általi alkalmazhatóságának kérdését.

A „hadjárat a háborúk között” eljárás alapvető jellemzői

Az elmúlt hetvenöt éves izraeli hadtörténelemben hagyományosan kétfajta biztonságról beszélhetünk, az alapvető (fundamentális) biztonságról és a rutinbiztonságról.³ Az alapvető biztonság a függetlenség 1948-as kikiáltásától kezdődően a szomszédos arab államok által alkotott különböző szövetségekkel szembeni hagyományos háború megvívására készítette fel a zsidó államot, azon belül haderejét és nemzetbiztonsági szerveit. Ilyen alapvető biztonságot érintő háború volt az 1948-as izraeli függetlenségi háború, azaz az első arab–izraeli háború, majd ezt követően az 1967-es hatnapos háború és az 1973-as jom kippuri háború. A fegyveres erők alkalmazása spektrumának másik végén helyezkedik el a rutinbiztonság, amely a háborús szint alatt végzett különböző rajtaütésekben, különleges műveletekben és precíziós csapásokban nyilvánul meg intenzív nemzetbiztonsági eszközök, felderítés, hírszerzés, értékelés, elemzés és különböző fedett műveletek alkalmazásával. A két szint között helyezkedik el a vészhelyzeti szint, amelyet a rutinbiztonságot meghaladó kihívás és az arra adott válaszok eszkalálódása jellemez, de még a háborús küszöb alatt marad. A jelenkorban a rutinbiztonság kérdése vált elsődleges kihívássá Izrael számára. A hagyományos háborúk, azaz az alapvető biztonság kérdése

³ Ortal, Eran (2021): *The Fly on the Elephant's Back: The Campaign between Wars in Israel's Security Doctrine*. [online], INSS Strategic Assessment – Policy Analysis, 24(2), 2–3. Forrás: inss.org.il [2023. 06. 02.].

dominanciájának vége és a hangsúly rutinműveletekre való áthelyeződése között azonban nem létezett egyértelmű korszakhatár.⁴ A korábban felsorolt, arab államokkal vívott hagyományos háborúkkal párhuzamosan mindkét oldal alkalmazott a háborús küszöb alatti széles skálán elhelyezhető katonai műveleteket, legyen szó az első arab–izraeli háborút követően a palesztin fedajínek fegyveres akcióiról, az 1967 után kibontakozó felőrlő háborúról vagy a libanoni polgárháborúba való 1982-es izraeli beavatkozást követően az izraeli haderő ellen végrehajtott támadásokról. Izrael 2006-os libanoni beavatkozásának viszonylagos kudarca ugyanakkor egyértelművé tette, hogy a korábbi fundamentális és rutinbiztonságot fenyegető kihívások elhárítására szolgáló eljárásrendszert kell fejleszteni, tekintettel arra, hogy több átmeneti fenyegetéstípus is megjelent. Egyrésztől 2006-ra a Hezbollah egyre több reguláris haderőkre jellemző katonai képességet szerzett, amelyekkel szemben az Izraeli Védelmi Erőknek vissza kellett integrálnia a korlátozott szárazföldi manővereket a katonai doktrínájába. A másik oldalon ugyanakkor szükség volt kiterjeszteni és hatékonyabbá tenni a precíziós csapásmérésekre alapuló katonai képességek Izrael által alkalmazott eljárásrendszerét, tekintettel a Hezbollah és a Hamasz gyorsan bővülő ballisztikusrakéta-képességeire, amelyeket mind Libanont, mind a Gázai övezetet érintő konfliktusokban alkalmaztak Izrael ellenségei. Ezekben a konfliktusokban Izrael olyan feltételekkel vívott nem állami szereplőkkel konfliktusokat, amelyek nem kedveztek a fundamentális biztonság garantálására kialakított izraeli katonai stratégiának, így az új kihívásokra választ adó katonai eljárásra volt szükség.⁵

Ez a 2006 után kialakult fenyegetéskomplexum nem nevezhető hagyományos értelemben véve az alapvető biztonságot fenyegető konfliktusnak, hiszen nem volt olyan inváziós erő, amely létében közvetlenül fenyegette volna a zsidó államot. A 2006 után rendszeressé váló libanoni és gázai konfliktusok azonban fokozatosan és egyértelműen jelezték, hogy Izraelnek szüksége volt egy új típusú hadviselési módszerre, amely a nem hagyományos fenyegetésekkel szemben képes hatékonyan érvényesíteni az izraeli érdekeket. Az izraeli katonai stratégia számára a többszintű fenyegetésrendszer együttes jelenléte a valódi kihívás, mivel állami (Irán, Szíria), állam alatti (Hezbollah, Hamasz) és terroristacsoportok (Iszlám Dzsihád) fenyegetésével Izrael egyszerre tervez.⁶ Ez a sokrétű fenyegetéskomplexum aszimmetrikus konfliktusokhoz vezet, ahol egyik oldalon egy állam, Izrael, míg a másik oldalon a fenti három típusba tartozó szereplők és azok különböző összetételű lehetséges koalíciói vesznek részt. Izrael számára tehát szükséges volt olyan eljárásokat kifejleszteni, amelyek mindháromfajta ellenségtípus ellen bevethetők. A „hadjárat a háborúk között” eljárás tehát az alapvető és rutinbiztonság spektrumán helyezhető el, intenzitásában a rutinműveletekhez közelít, azonban képes intenzitásának növelésével a vészhelyzeti szinten is megoldásokat biztosítani. Az új eljárásba beépültek a jom kippuri háborút követő évtizedek, különösen a 2006-os libanoni beavatkozás és az utána következő

⁴ Hecht, Eado – Shamir, Eitan (2023): The Role of Israel's Ground Forces in Israel's Wars. In Weissmann, Mikael – Nilsson, Niklas (szerk.): *Advanced Land Warfare: Tactics and Operations*. Oxford: Oxford University Press, 312.

⁵ Tira, Ron (2016): *Israel's Second War Doctrine*. INSS Strategic Assessment – Policy Analysis, 19(2), 148.

⁶ Izraeli Védelmi Erők: *Izraeli Védelmi Erők Stratégiája 2018*. (מִיָּהָצָה תְּיַגִּיר טַוּאָה). [online], 2018., 16. Forrás: idf.il [2023. 06. 02.].

konfliktusok negatív tapasztalataira adott válaszok, felismerve a korábbi rutinműveletek elégtelenségét, amennyiben azokat nem egy egységes hadjárat keretében valósítják meg.

A „hadjárat a háborúk között” eljárás elemzéséhez szükséges bemutatni az alapvető és a rutinbiztonság kettősén túl az izraeli katonai stratégia alapjául szolgáló nemzeti biztonsági stratégia három plusz egy pillérét. A három hagyományos pillért jelenti az elretentés, a korai riasztás és a döntő győzelem, és ezek mellett negyedikként jelenik meg a védelem.⁷ Utóbbi később, az átalakuló biztonsági környezet hatására lett a katonai doktrína egyik alapvető, azonban a domináns katonai ethosszal ellentmondásos viszonyban lévő eleme. A támadás nem csupán a lehető legjobb, hanem az egyetlen lehetőségként volt számontartva a hagyományos izraeli katonai stratégia szerint, amely az ország területének sebezhetőségét és létszámbeli hátrányát kívánta kompenzálni az offenzív kivitelezésű, ugyanakkor összességében defenzív célú stratégia keretében.⁸ Izrael számára a katonai tervezés során döntő tényező, hogy a katonai konfliktusok egyetlen elfogadható kimenetele a győzelem, amennyiben nem lehet megelőzni a háborút. Az ellentmondás abból adódik, hogy miközben egyrésről a döntő győzelem dominálja mind a mai napig az izraeli katonai stratégiát, ugyanakkor nem számolhat azzal, hogy teljesen képes megsemmisíteni ellenfeleit. A döntő győzelemnek tehát egy korlátozott, viszonylagos értelmezését kell alkalmaznunk, amikor az izraeli fegyveres műveleteket vizsgáljuk, és a tervezés is ilyen módon történik Izraelben.

A későbbiekben vázolt regionális viszonyok átalakulásának hatására az izraeli haderő jelentős szerkezeti átforgalmódáson ment keresztül mind katonai eljárásaiban, mind tervezésében, mind eszközrendszereit tekintve. A hagyományos katonai képességek (különös tekintettel a páncélos erőkre) fokozatos leépítése egy több éve tartó folyamat az izraeli hadseregben belül, a részleges átalakulás azonban gyors reaktiválást lehetővé tévő formában valósult meg.⁹ A hidegháború nagy páncéloscsatáira készülő Izraeli Védelmi Erők áthelyezte a hangsúlyt a városi harcra és a precíziós csapásokra. A fegyvernemek összehangolt, precíziós tüzérő növelésére irányuló fejlesztése a legfontosabb irány a jelenlegi átstrukturálás során, amely szorosan kötődik az izraeli „hadjárat a háborúk között” koncepcióhoz.¹⁰ A költségcsökkentés és racionalizálás azonban összességében nem jelenti azt, hogy Izrael ne rendelkezne még mindig a legfejlettebb hagyományos haderővel a térségben. A hagyományos katonai képességek relatív értelemben vett háttérbe szorulása a fejlesztések terén sokkal inkább értékelhető olyan módon, hogy Izrael megengedhette magának az ezen a területen való viszonylagos spórolást, ellentétben az új, megváltozott biztonsági környezetben relevánsabb katonai műveleteket lehetővé tévő képességek fejlesztésével.

⁷ Harvard Kennedy School: *Detering Terror. How Israel Confronts the Next Generation of Threats. English Translation of the Official Strategy of the Israel Defense Forces.* [online], 2016., 11–12. Forrás: belfercenter.org [2023. 06. 02.].

⁸ Ben-Houin, Yoav – Posen, Barry: *Israel's Strategic Doctrine.* [online], Santa Monica: RAND, 2018., 29. Forrás: rand.org [2023. 06. 02.].

⁹ Brower, Kenneth S.: *Israel Versus Anyone: A Military Net Assessment of the Middle East.* [online], Begin-Sadat Center for Strategic Studies – Mideast Security and Policy Studies Paper. 2020. 08. 02., 32–35. Forrás: besacenter.org [2023. 06. 02.].

¹⁰ Perl Finkel, Gal: *An IDF Multi-Year Plan for the Ground Forces.* [online], Institute for National Security Studies, INSS Insight No. 1344. 2020. 07. 12. Forrás: inss.org.il [2023. 06. 02.].

A „hadjárat a háborúk között” a héber haMaarahat bein haMilhamot (יב תומחהלמה הכרעמה) kifejezés tükörfordítása, amelynek nyomán a MABAM rövidítést használok a tanulmány további részében. Az eljárás neve jól mutatja, hogy az izraeli katonai gondolkodásban a következő háború kirobbanása csupán idő kérdése, az addig tartó időszakban azonban egy folyamatos, egységes elgondolás szerint vívott hadjáratot kell viselni az ellenfelekkel szemben. A korlátozott háborúk viszonylagos kudarca miatt volt szükség egy új elgondolás szerint folytatni az ellenség teljes legyőzésére nem alkalmas katonai műveleteket, amelyek célja az elrettentés és az ellenség erőinek felmorzsolása.¹¹ A MABAM ennek érdekében a háborús szint alatti, alacsony intenzitású, preventív katonai és nemzetbiztonsági műveletek sorozata.¹² Fontos hangsúlyozni, hogy a tényleges csapásméréseken túlmenően a MABAM eredményeit Izrael a hivatalos és a nem hivatalos diplomáciában is felhasználja, annak érdekében, hogy partnerei számára igazolja tetteit és ellenfeleivel szemben a lehető legnagyobb elrettentő hatást érje el. Ennek eredményeképpen három, egymásra kölcsönösen ható (katonai, nemzetbiztonsági és diplomáciai) pillérekből álló eljárást láthatunk kirajzolódni. A MABAM eljárás sajátossága, hogy gyökerei az Izrael által az arab szomszédjaival szemben vívott háborús küszöb alatti műveletekben erednek, különös tekintettel a szír és egyiptomi fronton végzett műveletekre, amelyeknek nem volt célja katonai döntés elérése (ellentétben az alapvető biztonságot garantáló hagyományos háborúkkal). A jelenkorban azonban Irán vált Izrael első számú ellenfelévé, emiatt a mai érett formájában a MABAM-ot elsősorban Iránnal és regionális szövetségeseivel szemben alkalmazzák. Mindazokat a ballisztikus rakétákkal, légitámadásokkal, különleges erők műveleteivel végzett kinetikus támadásokat, amelyeket Izrael Libanonban, Szíriában, Irakban és (az iráni nukleáris programmal szemben) Iránban végez, a MABAM részének tekintjük.

Az átalakuló regionális környezet és az izraeli biztonságpercepció kapcsolata

A közel-keleti hatalmi rendszer alapjaiban változott meg a hidegháború első fele, illetve a poszthidegháborús rend időszakai között. Izrael állam megalapítása idején és az ezt követő időszakban az Egyiptom vezette szomszédos arab államok jelentették a legfőbb kihívást a fiatal zsidó állam számára. Ezekkel a valós és lehetséges arab szövetségekkel szemben Izraelnek egy általános mozgósításon alapuló, nehézfegyverekkel és légierővel jól felszerelt haderőt kellett létrehozni. Ezt az izraeli haderőt a konfliktusok kirobbanásának első szakaszában, de lehetőleg még azt közvetlenül megelőzően tömegesen, támadó műveletekben kellett alkalmazni. Ez a stratégia volt az, amely lehetőséget teremtett a lélekszámban és felszereltségben (elméletben legalábbis) jóval kedvezőbb helyzetben lévő ellenségek legyőzésére. Az Egyiptommal megkötött békeszerződés, majd a szovjet befolyás gyengülése egyre csökkentette az Izraelre nehezedő hagyományos biztonsági kihívásokat.

¹¹ Freilich, D. Charles (2018): *Israeli National Security: A New Strategy for an Era of Change*. Oxford: Oxford University Press, 225.

¹² Yossef, Amr: *Israel's Campaign Between the Wars: Lessons for the United States?* [online], Modern War Institute, 2021. 05. 27. Forrás: mwi.usma.edu [2023. 06. 02.].

A hidegháború végével a meggyengült arab államok helyett fokozatosan megerősödő Irán volt az, amely napjainkra az első számú fenyegetéssé vált az izraeli biztonsági gondolkodásban.¹³ Az iráni fenyegetés nem hasonlítható az arab államok szövetségei által korábban jelentett fenyegetéshez. Nem arról van szó jelenleg, hogy százezres vagy milliós nagyságú hagyományos hadseregek készülnének arra, hogy bevonuljanak Izraelbe. Az iráni fenyegetés ennél jóval összetettebb, több lábon áll. Egyrészt, bár jelen tanulmánynak nem közvetlen témája, meg kell említeni Teherán nukleáris programját, amelyről a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség megállapítása alapján nem zárható ki, hogy nukleáris robbanófej előállítását célozta meg.¹⁴ Az, hogy jelenleg és a jövőben mi az irániak valódi célja a nukleáris fegyverrel, a dúsítási határok folyamatos emelésével, az témánk szempontjából nem elsődleges jelentőségű. Az izraeliek számára az iráni atomprogram létfenyegetésnek számít. A fenyegetés második pillérét az iráni expedíciós erők és Teherán regionális szövetségei, különösen a Hezbollah, az Aszad-rezsim és a Gázai övezet uraló palesztin terrororganizációk közötti együttműködés és az esetleges többfrontos háború jelenti.¹⁵ Ezek a szervezetek, erők, amelyekhez hozzávehetjük Irán globális fedett hálózatát, az iraki kliensszervezeteket és a jemeni húszikat egy új körbekerítettség érzését keltik az izraeli katonai gondolkodókban. Irán és regionális partnerei ugyanakkor különálló aktorok, amelyeknek érdekei adott kérdésekben eltérnek. Nem feltétlenül vállalná egy háború kockázatát Irán azért, mert egyik kliense konfliktusba keveredik Izraellel, és fordítva, nem garantált, hogy egy regionális eszkaláció esetén egy adott kliens belépne hadviselő félként Irán oldalán. Ugyanakkor az izraeli katonai tervezők és döntéshozók számára Irán és klienseinek lehetséges együttműködésének tekintetében a lehető legrosszabb forgatókönyv jelent kiindulási alapot. Azzal számolnak, hogy Irán és összes kliense, partnere, esetleg más, a konfliktusban lehetőséget látó, Izraellel ellenérdekelte szereplők egyszerre indítanak támadást Izrael ellen. Ez a körbekerítettség tehát a jelenkorban nem reguláris haderők jelenlétén alapul, hanem irreguláris csapatokon és ballisztikus rakéták jelentette fenyegetésen, amely kiegészül drónokkal és kiberképességekkel. Ez a sokszintű és többdimenziós fenyegetéskomplexum az, amely Izrael számára az elsődleges problémát jelenti, és aggasztó kérdéseket vet fel az izraeli biztonsági szektor tagjaiban.¹⁶

Miközben Izrael közvetlen környezete megváltozott és Iránnak sikerült új pozíciókat nyernie a térségben, addig a „külső körök” is átalakultak. Izrael egy széttöredezett, gazdasági, társadalmi és biztonsági kihívásokkal teli térségben létezik, amelyet maga nem képes uralni. Izrael túlságosan kicsi és túlságosan eltérő etnikai, vallási és politikai jellemzőkkel rendelkezik ahhoz, hogy közvetlen dominanciát gyakorolhasson a térség államaira, azaz hogy regionális hegemoniára törhessen. A térség négy nagy állama által meghatározott

¹³ Orion, Assaf: *Israel's Grand Strategy Ripples Begin at Home*. [online], Hoover Institution, 2021. 05. 11., 4. Forrás: hoover.org [2023. 06. 02.].

¹⁴ Nemzetközi Atomenergia Ügynökség: *NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran*. [online], GOV/2022/42. 2022. 09. 07. Forrás: iaea.org [2023. 06. 02.].

¹⁵ Eizenkot, Gadi – Simoni, Gabi (2019): *Guidelines for Israel's National Security Strategy*. Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 23.

¹⁶ Trajtenberg, Manuel – Shalom, Dror: Strategic Overview of Israel's National Security in 2022: A Time for Critical Decisions. In Shalom, Dror –Kurz, Anat (szerk.): *INSS: Strategic Assessment 2022*. [online], Tel-Aviv: Institute for National Security Studies, 2022, 2–3. Forrás: inss.org.il [2023. 06. 02.].

hatalmi rendben a két fő arab állam, Egyiptom és Szaúd-Arábia igyekszik ellensúlyozni Törökország és Irán hatalmi törekvéseit.¹⁷ Nincs azonban egyetlen hatalom sem, amely jelenleg valódi esélyekkel rendelkezne a regionális hegemonia elérésére. Egyetlen alternatíva létezik, a térségi együttműködés, amelyben Izrael vezető szerepre törekszik, különösen a 2019-es Ábrahám-megállapodások megkötését követően. Irán regionális fellépése több Öböl menti arab államot is arra kényszerített, hogy a külpolitikai realizmus hagyományai mentén ellensúlyozzák a potenciálisan regionális hegemoniára törekvő államot.¹⁸ A régió kívüli erők hozzájárulnak a közel-keleti hatalmi rend széttoresztéséhez. Az Egyesült Államok számára a térség jelentősége lecsökkent a terrorizmus elleni háború háttérbe szorulásával, a térségből való (részleges) kivonulással. Washington a Közel-Kelet hatalmi egyensúlyát minél inkább térségbeli partnerein keresztül igyekszik biztosítani, tehát Izrael és arab szövetségesei számíthatnak Washington támogatására, azonban a korábbiaknál közvetettebb módon.¹⁹ Oroszország szerepvállalása Szíriában komoly tényező az izraeli katonai tervezésben és a MABAM kivitelezésében. Oroszország támogatja az Aszad-rezim hatalmának megszilárdítását, ennek keretében csökkenti Izrael cselekvési szabadságát.²⁰ Mindeddig nem került sor komoly összeütközésre az orosz erők által üzemeltetett légvédelem és az izraeli csapásmérő erők között, azonban nem biztosított, hogy a jövőben is így marad. Azt is figyelembe kell venni a MABAM keretében végrehajtott katonai és nemzetbiztonsági műveletek elemzése során, hogy külső szemlélő számára Izrael rendkívüli szabadságot élvez a szíriai légtérben, azonban azt nem tudjuk, hogy az orosz jelenlét nélkül az izraeli haderő mennyivel több csapásmérést hajtana végre. Az biztos, hogy Oroszország szíriai jelenléte közvetett módon mindenképpen korlátozó tényezőt jelent.

A közel-keleti külső környezet és az izraeli katonai stratégia kölcsönhatása kizárólag az izraeli biztonságpercepcióval együtt értelmezhető. A stratégia alapját képező biztonság-ról való izraeli gondolkodást három tényező alakítja, amelyek közül a nemzeti biztonságpercepció legalább annyira alapvető tényező, mint az ország adottságai és képességei, illetve az állam fentiekben röviden ismertetett biztonsági környezete. Az izraeli stratégiaalkotás nagymértékben épül az állam zsidó karakterére és ebből kifolyólag a domináns etnikai-vallási csoport történelmi emlékezetére. Az izraeli zsidó kultúra, történelemoktatás és családi visszaemlékezésekből felépülő narratíva alapján az ország folyamatos fenyegetésként tartja számon a külső csoportok azon lehetséges szándékát, hogy létében eltöröljék az országot és népét.²¹ Ennek eredményeképpen az állam rendkívül érzékeny biztonságpercepcióval rendelkezik, az önerőből való védelemnek az igénye kiemelt szerepet játszik az izraeli nemzeti ethoszban. A rendkívüli érzékenység logikus módon rendkívüli

¹⁷ Al-Ketbi, Ebtesam (2021): *The UAE Power-Building Model and Foreign Policy Shifts*. Abu Dhabi: Emirates Policy Center, 84.

¹⁸ Cordesman, Anthony H.: *The Changing Security Dynamics of the Middle East and North Africa*. [online], Center for Strategic and International Studies, 2020, 90–96. Forrás: csis-website-prod.s3.amazonaws.com [2023. 06. 02.].

¹⁹ Kozma Tamás – Szalai Máté (2018): Közel-Kelet. In Baranyi Tamás – Szálkai Kinga (szerk.): *Biztonságpolitikai Corvinák*. Budapest: Antall József Tudásközpont, 422–423.

²⁰ Averbukh, Lidia – Klein, Margarete: *Russia-Israel Relationship Transformed by Syria Conflict*. [online], German Institute for International and Security Affairs. *SWP Comment*. 2018. 09., 5–6. Forrás: swp-berlin.org [2023. 06. 02.].

²¹ Sheffer, Gabriel – Barak, Oren (2013): *Israel's Security Networks*. Cambridge: Cambridge University Press. 19.

asszertivitást eredményezett az izraeli katonai tevékenységekben. A katonai és politikai elit narratívája mára teljes mértékben az iráni regionális hatalmi ambíciót jelöli meg az izraeli társadalom felé mint létfenyegetést.²² Ez az a jelenkori nem hagyományos, aszimmetrikus fenyegetés, amellyel szemben fel kell lépni a MABAM alkalmazásán keresztül, és emellett készülni kell a létért vívott háborúra.²³ Fontos hangsúlyozni tehát, hogy a MABAM egy átmeneti állapotot jelent, nem a valódi háborút, amelyre Izrael valójában készül, és amely a biztonságpercepció tekintetében megkérdőjelezhetetlen állandója a katonai tervezésnek.

A MABAM folyamata

A MABAM-eljárás tehát olyan, a háborús küszöb alatti katonai és nemzetbiztonsági műveletek sorozata, amelyeknek a célja az ellenség elrettentése és erőinek felőrlése.²⁴ Visszaulva az izraeli katonai stratégia alapjaira megállapítható, hogy a MABAM közvetlenül a korai előrejelzés és az elrettentés feladatait képes a gyakorlatban érvényre juttatni, míg a döntő győzelemhez és a védelemhez közvetetten járul hozzá. A MABAM a korai előrejelzés pilléréhez tartozó műveletekkel kezdődik, azaz főként a nemzetbiztonsági eszközöket alkalmazzák. Főként magas technológiai szintet képviselő felderítő műveletekkel az Izraeli Védelmi Erők katonai felderítéssel foglalkozó igazgatósága és annak alegységei felkutatják azokat a lehetséges célpontokat, amelyek Izrael számára fenyegetést jelentenek.²⁵ Az izraeli haderő által technikai eszközökkel végzett felderítés és információgyűjtés kiegészül más nemzetbiztonsági tevékenységet végző izraeli szervek technikai és humán hírszerzési tevékenységével. Mindemellett biztosak lehetünk benne, hogy Izrael a regionális együttműködésen és a külső hatalmakkal folytatott információmegosztáson keresztül is gyűjt célpontokat. Az előrejelzést követően a csapásmérés megfontolása, megtervezése és kivitelezése történik. Itt Izrael különböző nemzetbiztonsági, katonai, illetve ezeket ötvöző megoldásokat választhat. Elsőként el kell döntenie, hogy a célpont megsemmisítése vagy kibertámadás indítása szükséges-e, illetve megéri-e a valószínűsíthető kockázatot. Nyilvánvalóan más elbírálás alá fog esni egy rakétaszállítmány, amelyet a Golán-fennsík szír oldalán állítanak üzembe Irán kliensei, vagy ugyanez a szállítmány mélyen Irak területén. Amennyiben az izraeli katonai döntéshozók úgy ítélik meg, hogy a célpont fizikai megsemmisítése szükséges, ez esetben az izraeli határhoz közel különleges műveleti erők akciója által, távolabb pedig légicsapással (vadászbombázóval vagy drónnal), ballisztikus-rakéta-csapással (szárazföldről vagy tengerről indítva akár) semmisíthetik meg.

A létesítmények ellen végrehajtott kinetikus csapások mellett a MABAM részét képezi továbbá adott kulcsszemélyek likvidálása és Izrael ellenségeivel szemben végrehajtott kibertámadások széles spektruma is. A személyek ellen végrehajtott merényletek során jellemzően egyrészt az iráni nukleáris program fejlesztésében megbízott tudósokat

²² Kohavi, Aviv: *Address by the IDF Chief of the General Staff – the 14th Annual Conference*. [online], INSS, The 14th Annual International Conference, 2021. január 27. Forrás: youtube.com [2023. 06. 02.].

²³ Freilich 2018: 76.

²⁴ Eisenkot, Gadi – Siboni, Gabi: *The Campaign Between Wars: How Israel Rethought Its Strategy to Counter Iran's Malign Regional Influence*. [online], The Washington Institute, 2019. 09. 04. Forrás: washingtoninstitute.org [2023. 06. 02.].

²⁵ Aharonheim, Anna: *MABAM: Israel's strategy to chase Iran, proxies out of Syria*. [online], Jerusalem Post, 2022. 10. 07. Forrás: jpost.com [2023. 06. 02.].

(akik egyben általában a Forradalmi Gárda tisztjei is) iktatják ki az izraeliek, másrésztől az iráni expedíciós erőket, illetve helyi szövetségeseit, főként Szíriában állomásozó erők kulcsbembereit likvidálják célzottan. Az Iránban elkövetett merényletek során a módszer leggyakrabban a tudós autójára helyezett robbanószer, amelyet motorbiciklin közlekedő ügynökök helyeznek fel. A másik eljárás a 2020-ban Mohszen Fakhrizada, az „iráni bomba atyja” ellen gépjárműre helyezett automata gépágyúval végrehajtott merénylet, amely a korábbi bombamerényletekhez képest is súlyosabb üzenetet közvetített az iráni fél és a nukleáris programban közreműködő személyek felé.²⁶ Szíriában jellemzően rakétacsapásokkal hajtják végre a célzott likvidálásokat is. Izrael a kulcsszemélyek likvidálásával párhuzamosan keresi a lehetőséget az iráni nukleáris létesítmények elleni kibertámadásokra, azonban időnként, az eszkalációs dinamika aktuális állásától függően a civil szektorra, egyéb kritikus infrastruktúrára is áttérjed a kibertérben vívott küzdelem, például a vízellátó hálózatra vagy a kikötői infrastruktúrára. Az izraeli–iráni konfliktus fontos vetülete a szabotázsakciók és ellenakciók túllépése a nukleáris programon a kritikus infrastruktúrára. Irán keresi a lehetőséget, hogy az izraeli kiberfőlényt ellensúlyozza, képességei a sorozatos műveletek végrehajtásán keresztül folyamatosan fejlődnek, ami kiberfegyverkezési versenyhez vezetett a felek között.²⁷

A végrehajtást követő utolsó szakaszban az eredmények kognitív műveletek terén való hasznosítása következik, amely nyilvános és fedett diplomáciai eszközökre épít. A MABAM keretében végzett műveletek tagadhatósága magas, az izraeli döntéshozók a konkrét akciók esetében különböző mértékben vállalják fel azokat, vagy jellemzőbb módon nem kommentálják a műveletekkel kapcsolatos értesüléseket. Adott kinetikus és kibercsapások kiszivárogtatásával, vagy ritkább esetben hivatalos elismerésével ugyanakkor az elrettentés célját igyekeznek az izraeli fél megerősíteni, másrészt a hazai és külföldi közönség felé jelezni Izrael rendíthetlenségét ellenségeivel folytatott harcában. A MABAM-eljárás fenti három szakasza természetesen egymással összefüggő ciklust alkot. Azonban kifinomultsága mellett hangsúlyozni kell, hogy egy viszonylag lassú, módszeres és alapvetően lineáris eljárásról beszélünk a MABAM esetében, megfelelő a rutinbiztonság garantálását biztosító igényeknek. Ugyanakkor a MABAM keretében végrehajtott fegyveres műveletek a bevetések számában és intenzitásukban egyszerűen növelhetők egy esetleges vészhelyzeti szint felé való eszkaláció során. A MABAM így válik az átalakult, korábbiaknál összetettebb biztonságifenyvetés-rendszerrel szembeni izraeli fellépés hatékony eszközévé.

A fentiekből belátható, hogy a korai előrejelzés és elrettentés tekintetében a MABAM megkérdőjelezhetetlenül közvetlen szerepet játszik, azonban a döntő győzelemhez és a védelemhez való közvetett hozzájárulása további részletes elemzést igényel. A MABAM célja az ellenség eszközeinek megsemmisítése által az elrettentés mellett természetesen az ellenséges támadóerő csökkentése. Minden, még a földön, a raktárakban vagy szállítás közben elpusztított fegyver, bázis vagy egyéb ellenséges erőforrás olyan eszköz, amelyet

²⁶ Yadlin, Amos – Orion, Assaf: *The Assassination of Fakhrizadeh: Considerations and Consequences*. [online], Institute for National Security Studies. INSS Insight No. 1409, 2020. 12. 02. Forrás: inss.org.il [2023. 06. 02.].

²⁷ Lewis, James Andrew: *Iran and Cyber Power*. [online], Center for Strategic & International Studies, 2019. 06. 25. Forrás: csis.org [2023. 06. 02.].

majd az elkövetkezendő háborúban nem lehet bevetni Izraellel szemben. Ennek a logikának a mentén Izrael képes a MABAM alkalmazásán keresztül elhalasztani a létért folytatott háború kitörését, illetve az izraeli győzelem számára kedvezőbb helyzetet teremteni a háború esetére. A MABAM ilyen módon tehát közvetve hozzájárul a védelem katonai pillérjéhez, mivel kevesebb kivédendő, illetve elszenvedendő támadást eredményez, továbbá háború esetén növeli a döntő győzelem kivívásának esélyét. A létért folytatandó háború sikeréhez közvetett módon is hozzájárul a MABAM során végzett korai előrejelzés, mivel a célpontokból álló adatbázisoknak csak egy részére mér csapást Izrael. Számos további célpont megmarad az adatbázisban, mivel a katonai vezetők úgy ítélik meg, hogy nincs értelme, vagy lehetőség azokat a háborús szint alatti műveletek során megsemmisíteni, de háború esetén ki kell őket iktatni. Ilyen módon a MABAM tulajdonképpen egy „előszűrése” az ellenség katonai célpontjainak izraeli részről, és amelyeket ha lehetséges, már a háború előtt kiiktatják.

A MABAM regionális hatásai és tanulságai

A jelenkorban követett izraeli katonai és nemzetbiztonsági tevékenységek regionális hatását három külső szempontból elemezhetjük, Izrael ellenségeinek, (lehetséges) közel-keleti partnereinek és a térségen kívüli államok szemszögéből. Irán tekintetében a MABAM-eljárásnak jelentős elrettentő hatása van, azonban csupán igen korlátozott eredményeket ért el a síita állam szövetségeseinek fizikai visszaszorítása terén. Irán szövetségesei, az Aszad-rezsim Szíriában és a Hezbollah erői Libanonban, továbbra is uralmuk alatt tartják az Izraellel szomszédos területeket, nem beszélhetünk semmilyen általános katonai győzelemről az izraeli oldalon. Mint azonban a fentiekben bemutattam, a MABAM célja nem is ez, hanem az ellenség uralmának gyengítése, energiáinak leköttetése és támadóképeségének csökkentése. Részleges győzelemként kell felfogni minden olyan izraeli csapást, amellyel sikerül a Hezbollahot megfosztani fejlett ballisztikus rakétáktól, vagy az Iráni Forradalmi Gárda szíriai egységeit gyengíteni. A Golán-fennsík északi oldalán sajátságos egyensúly látszik kialakulni, amelynek keretében Izrael megtűri az Aszad-rezsim erőit, amelyek képesek a belső uralmat ellátni, azonban az Iszlám Forradalmi Gárda egységeire csapást mér, mivel ezek magát Izraelt lennének képesek támadás alá vonni. Hasonló a helyzet Libanonban, ahol Izraelnek nem célja a Hezbollah megsemmisítése, azonban fejlett rakétarendszereit és a határ közelében kiépített bázisait, alagútrendszeit megsemmisíti.²⁸ Izraelnek tehát nem célja Irán szövetségeseinek visszaszorítása a határtól, ez nem is lehet, hiszen jelenleg egyik országban sem látszik életképes alternatíva ezeken a területeken. A cél az, hogy Irán szövetségesei éppen csak a szomszédos területek uralmát legyenek képesek ellátni, maguk az iráni erők pedig pusztá jelenlétükben és a területek klienseiken keresztül iráni érdekszférában tartásában kimerüljenek az energiáik. Minden ennél messzebb menő katonai erőfeszítést, tehát Izrael közvetlen szomszédságában akár

²⁸ Al-Khalidi, Suleiman: *Israel intensifying air war in Syria against Iranian encroachment*. [online], Reuters, 2021. 04. 22. Forrás: reuters.com [2023. 06. 02.].

támadáshoz használható bázisok kiépítését és fejlett rakétarendszerek telepítését Izrael a MABAM eszközeivel igyekszik megakadályozni.

Izrael regionális partnereinek szempontjából Izrael a MABAM-eljárás alkalmazásával egyrészt leköti Irán és szövetségesei erejét, hiszen mindaz, amit Izraellel szemben bevetnek, az nem vethető be a török vagy szunnita arab államokkal szemben. Másrészt azzal, hogy Izrael módszeresen pusztítja Irán és partnerei fegyverarzenálját, gyengíti ezeket a szereplőket. Ennek eredményeképpen nem csupán Izrael szempontjából lesz kedvező az Iránnal szembeni katonai erőegyensúly, hanem a Teheránnal ellenséges viszonyt ápoló többi állam számára is. Az izraeli katonai és nemzetbiztonsági tevékenységek alapján lehetséges a közel-keleti biztonsági együttműködés fejlesztése.²⁹ Mindazok az erőforrások, különösen a felderítés, amelyet Izrael a MABAM keretében végez, felajánlható a partnerállamok számára, cserébe pedig Izrael is több információhoz juthat Iránhoz közelebbi forrásokból. Mindez segíti Izraelt a MABAM kivitelezésében, emellett párhuzamosan elősegíti az előzetes felderítést háború esetére is. Fontos szempont azonban, hogy nem szükséges aktív partnerség megléte Izraellel ahhoz, hogy a MABAM hasznos legyen a többi regionális szereplő számára. Egyszerűen az, hogy Izrael önértékéből következően végrehajtja a MABAM-eljárást, már elősegíti a hatalmi egyensúly kedvező alakulását Törökország és az arab államok számára Iránnal szemben, miközben nem kell attól tartaniuk, hogy Izrael képében egy regionális hegemon felemelkedését nézik tétlenül.

Hasonló okok miatt jelentős lehetőségeket nyújt a Közel-Keleten kívüli állami szereplők számára is a MABAM-eljárás. Izrael saját biztonsági érdekeiből eredően ellensúlyozza a közel-keleti regionális hegemoniára törekvő erőket, amely jelenkorunkban Irán. Ezzel előnyt nyújt a térségen kívüli államok számára, elsősorban az Egyesült Államok és az Európai Unió országai számára, mivel azok számolhatnak azzal, hogy Izrael „horgonyállamként”, biztonságot kivetítő térségi szereplőként elvégzi helyettük a munka egy részét, amit a közel-keleti hatalmi egyensúly fenntartása érdekében kellene végrehajtaniuk.³⁰ Más külső államok számára, mint Oroszország, India vagy Kína, is előnyös ez az izraeli stratégia, mivel hozzájárul, hogy Eurázsia és Afrika között ne konszolidálódhasson egy regionális hegemon, ami a történelem során számos esetben jelentett fenyegetést a szomszédos területekre. Izrael számára minden esetben fontosabb lesz a közel-keleti hatalmi egyensúly kérdése, mint bármely más külső hatalom számára. Minden egyéb tényezőtől függetlenül végezni fogja a MABAM-eljárást és készülni fog, vagy adott esetben megvívja a léteért való háborút. Ennek tükrében érdemes számolni az izraeli stratégiával és azt támogatni abban, hogy elősegítse a közel-keleti hatalmi egyensúly fenntartását, de ne vezessen regionális háborúhoz. A MABAM célja éppen a háború elkerülése, azonban nem zárható ki, hogy a felek közötti félrekalkuláció miatt egy háborús küszöb feletti konfliktus alakul ki.³¹ Függetlenül a háború kimenetétől, biztosak lehetünk benne, hogy mind Izrael, mind Irán jelentősen meggyengülne, ami károsan befolyásolná a közel-keleti hatalmi

²⁹ Eizenkot–Siboni 2019.

³⁰ Ellehuus, Rachel – Ruy, Donatienne: *Securing U.S. Interests Across the Greater Mediterranean*. [online], Center for International & Strategic Studies, 2020. 12. 16. Forrás: csis.org. [2023. 06. 02.].

³¹ Inbar, Efraim: *Iran and Israel: The Inevitable War?* [online], Jerusalem Institute for Strategy and Security, 2021. 01. 06. Forrás: jiss.org [2023. 06. 02.].

egyensúlyt és helyzetbe hozna más erőket a hatalmi vákuum kialakulásán keresztül. Ezt a külső hatalmaknak, Izraelnek, Iránnak és szövetségeseinek is célja elkerülni, tehát bár a MABAM egy elemeiben igen pusztító fegyveres eljárás, mégis megvannak az íratlan játékszabályai a jelenleg zajló „árnyékháborúnak”.

Végezetül szükséges megvizsgálni, milyen mértékben alkalmazható a MABAM-eljárás a külső hatalmak, akár a NATO szövetsége által. Ezzel kapcsolatban elmondható, hogy az eljárás teljessége kizárólag Izrael állam számára megfelelő, ami az ország adottságaiból és a regionális környezetből adódik. Elemeit vizsgálva azonban három fontos tanulság kiemelhető más országok számára is. Az első, hogy a szürke zónában működő katonai eljárások akkor a leghatékonyabbak, ha megfelelő háborús szint fölött alkalmazható katonai potenciállal is rendelkezik az azokat végrehajtó állam. Az izraeli esettanulmány rávilágít, hogy bár Izrael szándéka a MABAM hadjárat szinten tartása, azonban egy pillanattal sem hagy kétséget ellenségei számára, hogy amennyiben eskalálódna a konfliktus, akkor Izrael képes és hajlandó háborút vívni biztonságának garantálása érdekében. Ez az elrettentő erő, amely paradox módon garantálja, hogy a MABAM megmaradjon a szürke zónában. A második tanulság, hogy a katonai és nemzetbiztonsági eszközök kiegészítik egymást ebben az eljárásban, és kizárólag szoros együttműködésben képesek biztosítani a hatékonyságot. A két terület együttműködését számos elem biztosítja az izraeli esetben, a technológiai eszközök, a személyi állomány és az izraeli társadalmat átszövő „biztonsági szektor” befolyása. Az izraeli műveleteket elemző külső felek számára a leghasznosabb elem véleményem szerint a MABAM során használt nemzetbiztonsági és katonai eszközök együttes használata és összehangolása. A konkrétan megfogalmazott átfogó cél megalapozza, hogy ezt követően az adott katonai művelet limitált céljait hatékonyan végre tudják hajtani az izraeli biztonsági szervek.³² Az eljárás ennek tükrében a gyakorlati megvalósítás terén fontos tapasztalatokat hordoz, emellett azonban segíthet saját biztonsági érdekeink új szempontból való elemzése terén is. A harmadik megfontolandó elem, hogy a MABAM-eljárást minden esetben a létért folytatandó háború összefüggésében alkalmazzák. Izrael számára fontos a háború előtt elpusztítani az ellenség minél több támadóeszközét, és minél messzebb kitolni a létért való háborút, hogy az addig tartó időben Izrael tovább erősödhesen és ellenfeleit tovább gyengíthesse. A cél azonban a háború megnyerése, amelyhez a MABAM értékes ismereteket nyújt mind az ellenséges célpontok összegyűjtésével, mind a saját fegyverrendszerek és katonai műveletek tökéletesítéséhez való hozzájárulással. A szürke zónában vívott hadjárat tehát egy felkészülési szakasz a háborúra.

Összefoglalás

A tanulmányban bemutattam az izraeli hadjárat a háborúk között eljárás helyét az izraeli katonai stratégiában. A nemzetbiztonsági, katonai és diplomáciai eszközökön keresztül végzett, szürke zónában végrehajtott katonai műveletek helye a rutinbiztonság

³² Goldenberg, Ilan et al.: *Countering Iran in the Gray Zone: What the United States Should Learn from Israel's Operations in Syria*. [online], Center for a New American Security, 2020. 04. 14. Forrás: cnas.org [2023. 06. 02.].

és az alapvető biztonság, azaz a létért vívott háború között van. Ismertettem, hogy milyen sajátos izraeli adottságok járulnak hozzá a MABAM végrehajtásához, legyen szó az ország objektív jellemzőiről, illetve a szubjektív biztonságpercepcióról. Bemutattam, hogy a MABAM-eljárás fegyveres műveleteken keresztül hozzájárul Irán és szövetségeseinek feltartóztatásához és ezen keresztül a közel-keleti hatalmi egyensúlyhoz. Ugyanakkor a MABAM valódi célja a létért vívott háborúra való felkészülés elősegítése az ellenség gyengítésével, elretentésével és időnyeréssel, továbbá a vészhelyzeti szint felé való eskaláció esetére már a rutinbiztonság garantálása kapcsán meglévő kiinduló katonai eljárásrend biztosítása, amelynél az eljárás végrehajtásának intenzitásbeli növelése a feladat. Fontos hangsúlyozni minden esetben, hogy a MABAM egy kiegészítő, köztes eljárás az izraeli katonai stratégián belül, de nem a hadviselés izraeli módja. A MABAM egy korlátozott, lineáris, viszonylag lassú eljárás, míg az izraeli háború a létért egy tömeges, párhuzamos és gyorsan lezajló művelet lesz. A MABAM-ból tehát következtethetünk az esetlegesen bekövetkező, létért vívott izraeli háború egyes elemeire, amire fél évszázada nem volt példa, azonban nem szabad, hogy hamis párhuzamokat keressünk. A külső partnerek számára a MABAM-eljárás fontos tanulságokkal szolgál a nemzetbiztonsági eszközök és katonai műveletek összehangolása és a szürke zónás eljárások tekintetében. Ugyanakkor a tanulmány mellett érvel, hogy a MABAM legfontosabb vetülete az, hogy az izraeliek önértékükből eredően azt elvégzik. A külső felek, legyenek azok közel-keleti vagy azon túli államok vagy szövetségek, választhatnak, hogy azt akadályozzák, vagy pedig közös nevezőt igyekeznek találni Izraellel. Az Ábrahám-megállapodások és a 2022-es kiegyezés Törökországgal arra mutatnak rá közvetlenül, hogy a közel-keleti államok többsége igyekszik saját hasznára fordítani az izraeli stratégiát. A nyugati államok számára, amelyeknek ugyancsak célja a közel-keleti hatalmi egyensúly fenntartása és egy ellenséges regionális hegemon felemelkedésének megakadályozása, fontos eszközként tekinthetnek az izraeli hadjárat a háborúk között eljárásra.

IRODALOMJEGYZÉK

- Aharonheim, Anna: *MABAM: Israel's strategy to chase Iran, proxies out of Syria*. [online], Jerusalem Post, 2022. 10. 07. Forrás: jpost.com [2023. 06. 02.]
- Al-Ketbi, Ebtesam (2021): *The UAE Power-Building Model and Foreign Policy Shifts*. Abu Dhabi: Emirates Policy Center.
- Al-Khalidi, Suleiman: *Israel intensifying air war in Syria against Iranian encroachment*. [online], Reuters, 2021. 04. 22. Forrás: reuters.com [2023. 06. 02.]
- Averbukh, Lidia – Klein, Margarete: *Russia-Israel Relationship Transformed by Syria Conflict*. [online], German Institute for International and Security Affairs. SWP Comment. 2018. 09. Forrás: swp-berlin.org [2023. 06. 02.]
- Ben-Houin, Yoav – Posen, Barry: *Israel's Strategic Doctrine*. [online], Santa Monica: RAND, 2018. Forrás: rand.org [2023. 06. 02.]
- Brower, Kenneth S.: *Israel Versus Anyone: A Military Net Assessment of the Middle East*. [online], Begin-Sadat Center for Strategic Studies – Mideast Security and Policy Studies Paper. 2020. 08. 02. Forrás: besacenter.org [2023. 06. 02.]
- Cordesman, Anthony H.: *The Changing Security Dynamics of the Middle East and North Africa*. [online], Center for Strategic and International Studies, 2020. Forrás: csis-website-prod.s3.amazonaws.com [2023. 06. 02.]

- Eizenkot, Gadi – Simoni, Gabi (2019): *Guidelines for Israel's National Security Strategy*. Washington: The Washington Institute for Near East Policy.
- Eisenkot, Gadi – Siboni, Gabi: *The Campaign Between Wars: How Israel Rethought Its Strategy to Counter Iran's Malign Regional Influence*. [online], The Washington Institute, 2019. 09. 04. Forrás: washingtoninstitute.org [2023. 06. 02.]
- Ellehuus, Rachel – Ruy, Donatienne: *Securing U.S. Interests Across the Greater Mediterranean*. [online], Center for International & Strategic Studies, 2020. 12. 16. Forrás: csis.org [2023. 06. 02.]
- Freilich, D. Charles (2018): *Israeli National Security: A New Strategy for an Era of Change*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190602932.001.0001>
- Goldenberg, Ilan et al.: *Countering Iran in the Gray Zone: What the United States Should Learn from Israel's Operations in Syria*. [online], Center for a New American Security, 2020. 04. 14. Forrás: cnas.org [2023. 06. 02.]
- Harvard Kennedy School: *Deterring Terror. How Israel Confronts the Next Generation of Threats. English Translation of the Official Strategy of the Israel Defense Forces*. [online], 2016. Forrás: belfercenter.org [2023. 06. 02.]
- Hecht, Eado – Shamir, Eitan (2023): The Role of Israel's Ground Forces in Israel's Wars. In Weissmann, Mikael – Nilsson, Niklas (szerk.): *Advanced Land Warfare: Tactics and Operations*. Oxford: Oxford University Press, 301–320. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780192857422.003.0015>
- Inbar, Efraim: *Iran and Israel: The Inevitable War?* [online], Jerusalem Institute for Strategy and Security, 2021. 01. 06. Forrás: jiss.org.il [2023. 06. 02.]
- Izraeli Védelmi Erők : *Izraeli Védelmi Erők Stratégiája 2018*. [לי"הצ תייגרטסא]. [online], 2018. Forrás: idfil [2023. 06. 02.]
- Kohavi, Aviv: *Address by the IDF Chief of the General Staff – the 14th Annual Conference*. [online], INSS, The 14th Annual International Conference, 2021. január 27. Forrás: youtube.com [2023. 06. 02.]
- Kozma Tamás – Szalai Máté (2018): Közel-Kelet. In Baranyi Tamás – Szálkai Kinga (szerk.): *Biztonságpolitikai Corvinák*. Budapest: Antal József Tudásközpont, 401–431.
- Lewis, James Andrew: *Iran and Cyber Power*. [online], Center for Strategic & International Studies, 2019. 06. 25. Forrás: csis.org [2023. 06. 02.]
- Nemzetközi Atomenergia Ügynökség: *NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran*. [online], GOV/2022/42. 2022. 09. 07. Forrás: iaea.org [2023. 06. 02.]
- Orion, Assaf: *Israel's Grand Strategy Ripples Begin at Home*. [online], Hoover Institution, 2021. 05. 11. Forrás: hoover.org [2023. 06. 02.]
- Ortal, Eran (2021): *The Fly on the Elephant's Back: The Campaign between Wars in Israel's Security Doctrine*. [online], *INSS Strategic Assessment – Policy Analysis*, 24(2). Forrás: inss.org.il [2023. 06. 02.]
- Perl Finkel, Gal: *An IDF Multi-Year Plan for the Ground Forces*. [online], Institute for National Security Studies. INSS Insight No. 1344. 2020. 07. 12. Forrás: inss.org.il [2023. 06. 02.]
- Sheffer, Gabriel – Barak, Oren (2013): *Israel's Security Networks*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139540896>
- Tira, Ron (2016): *Israel's Second War Doctrine*. *INSS Strategic Assessment – Policy Analysis*, 19(2), 143–156.
- Trajtenberg, Manuel – Shalom, Dror : Strategic Overview of Israel's National Security in 2022: A Time for Critical Decisions. In Shalom, Dror –Kurz, Anat (szerk.): *INSS: Strategic Assesment 2022*. [online], Tel-Aviv: Institute for National Security Studies, 2022. Forrás: inss.org.il [2023. 06. 02.]
- Yadlin, Amos – Orion, Assaf: *The Assassination of Fakhrazadeh: Considerations and Consequences*. [online], Institute for National Security Studies. INSS Insight No. 1409, 2020. 12. 02. Forrás: inss.org.il [2023. 06. 02.]
- Yossef, Amr: *Israel's Campaign Between the Wars: Lessons for the United States?* [online], Modern War Institute, 2021. 05. 27. Forrás: mwi.usma.edu [2023. 06. 02.]

Háda Béla¹

Indonézia külpolitikájának alapvonalai Joko Widodo elnöksége idején (2014–2023)²

Indonézia az ASEAN vezető hatalma és potenciális kulcsszereplő az indiai–csendes-óceáni térség stratégiai újra-egyensúlyozásában. Ugyanakkor egyedül geostratégiai pozíciója ellenére a szigetországnak szerények a stratégiai célkitűzései és – különösen az utóbbi években – a nemzetközi fórumokon is viszonylagosan alulreprezentált. Ez az ellentmondásos jelenség egyrészt Indonézia külpolitikai hagyományából és továbbra is korlátozott erőforrásaiból, másrészt pedig a jelenlegi kormány hozzáállásából következik. Joko Widodo elnök második ciklusának vége felé közeledve érdemes mérleget vonni kormánya külpolitikájáról. Jelen tanulmány az elmúlt kilenc év indonéz külpolitikájának legfontosabb jellemzőit kívánja elemezni.

Kulcsszavak: Indonézia, külpolitika, Délkelet-Ázsia, Joko Widodo, regionális hatalom, indiai–csendes-óceáni térség

The Basic Lines of Indonesia's Foreign Policy under the Presidency of Joko Widodo (2014–2023)

Indonesia is the leading power of the ASEAN and potential key actor of the strategic rebalance of the Indo-Pacific region. However, despite of its unique geostrategic position, the island nation has modest strategic goals, and, especially in the recent years, relative underrepresentation in international forums. This contradictory phenomenon follows from the country's foreign policy traditions and still limited resources on one hand, and in the attitude of the current government, on the other. Approaching to the end of President Joko Widodo's second term, it is worth taking stock of his government's foreign policy. This study aims to analyse the most important features of Indonesian foreign policy in the last nine years.

Keywords: Indonesia, foreign policy, Southeast Asia, Joko Widodo, regional power, Indo-Pacific region

Indonézia jelenkori kelet-, illetve délkelet-ázsiai nemzetközi rendszerben elfoglalt helyéről máig nagyon szűk a magyar nyelvű szakirodalom. Mindez annak ellenére igaz, hogy az ország kiemelkedő szerepét saját térségén belül – jogos fenntartások hangoztatása mellett bár, de – széles körben elismerik, és az elemzők is egyre nagyobb figyelmet szentelnek neki. Magyarországon az indonéziai történelmi és politikai folyamatokkal foglalkozó művek döntő része Balogh András, Tarbay Gabriella, Szakáli Máté, esetleg Klemensits Péter tollából született. E művek érintik a gazdaság- és társadalomtörténet,

¹ Háda Béla a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének tudományos munkatársa. E-mail: hada.bela@uni-nke.hu

² A tanulmány a TKP2021-NVA-16 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NVA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

valamint az alkotmányos berendezkedés és belpolitikai jelenségek különböző témaköreit, sajnálatosan csekély számuk azonban ma még nem teszi lehetővé, hogy igazán változatos szakirodalomról beszélhessünk a szigetország esetében. Nyilvánvaló, hogy ebbe a helyzetbe jelen tanulmány sem hoz önmagában gyökeres változást, ám az indonéz kül- és biztonságpolitika elmúlt időszakának áttekintése kifejezetten indokoltnak és nem minden tanulság nélkül állónak tűnik. Ennek oka, hogy a 2024. év közeledtével lassan lezárul Joko Widodo indonéz elnök³ második államfői ciklusa is, újabbra pedig az alkotmány értelmében nincs lehetősége. A nevével fémjelzett, 2014 óta tartó periódus úgy a globális, mint az indiai–csendes-óceáni térséget érintő hatásait illetően is kritikus jelentőségű fejleményeket hozott, ezek kapcsán pedig rendre lehetőség nyílt Jakarta speciális szerepfelfogásának demonstrálására, amely egyszerre hordozta az emelkedő regionális hatalmak és az óvatos, koalíciós fellépésben gondolkodó középállamok jellemzőit. E kettősség az indonéz geopolitikai helyzet egyedülállóságából fakad. Amitav Acharya gondolatait idézve Indonézia egy olyan regionális hatalom, amelynek globális kihatású ügyei vannak.⁴ Egyrészt különleges elhelyezkedése miatt döntéseire igen széles körű figyelem irányul, másrészt azonnal tapasztalja magán olyan jelenségek negatív hatásait, mint az éghajlatváltozás, vagy a két, globális szinten vezető szerepet vivő hatalom viszonyának romlása.

Az alábbiakban a Joko Widodo vezette indonéz kormány külpolitikájának alapvető jellemzőit vesszük számba, elsősorban annak szemszögéből, hogy miként reagált a térségben jelentkező egyes kihívásokra, illetve e reakciók milyen eredményeket hoztak, vagy éppen korlátokat fedtek fel. Mindehhez elsőként az örökölt alapokat érdemes röviden áttekinteni, amelyekre Widodo elnök építhette saját külpolitikáját.

Yudhoyono öröksége

Az indonéz politikatörténet jelenkori – a dolog jellegéből adódóan nem csekély szubjektivitás mellett kijelölt – korszakainak sorában az 1997–98-as periódust követő időszakot a Reformasi (reform) jelzővel szokták illetni. Mohamed Suharto tábornok-elnök három évtizedet felölelő diktatórikus rendszerének bukását követően Délkelet-Ázsia legnagyobb állama a demokrácia felé mutató reformok sorát indította el annak céljából, hogy megalapozzon a társadalom számára egy, a korábinál méltányosabb játékszabályok mellett formálódó jövőt, amely remélhetőleg az ország régóta fennálló belső konfliktusainak rendezéséhez is alkalmas keretet ad. Persze a gyakorlati tapasztalatok közel sem tükrözték minden aspektusukban a fenti elméletet, ennek ellenére nem érdemes tagadni, hogy Indonézia elmúlt negyedszázada olyan változások időszaka volt, amely a megelőző korokkal összevetve ígéretesebb alapot teremtett egy majdani, valóban demokratikus állam felépítéséhez. A Reformasi periódus nyugaton legtöbbet méltatott szakasza Sushilo Bambang Yudhoyono 2004–2014 közötti elnökségéhez köthető. Mindez annak ellenére

³ Joko Widadót honfitársai szokásait átvéve a nemzetközi irodalom is egyre gyakrabban a becenevén, Jokowi-ként jelöli meg. Helyenként ez a tanulmány is így tesz.

⁴ Cochrane, Joe: *Indonesian Leader in Global Spotlight*. [online], The New York Times, 2014a. 10. 21. Forrás: nytimes.com [2023. 07. 24.].

van így, hogy joggal mutathatunk rá: eredményeinek egy részét elődjei alapozták meg.⁵ Ő volt az első indonéz államfő, aki közvetlen választásokon nyerte el a hivatalt, majd hasonló módon kapta meg második mandátumát, végül az alkotmányban rögzített két ciklusának lejártával békés körülmények között távozott a hatalomból, átengedve azt választott utódjának.⁶ Az ország pozitív külső megítélésének kialakulását ekkoriban több tényező segítette elő.

Yudhoyono egyrészt igyekezett megállapodásos úton rendezni a szigetország területi integritását belülről fenyegető konfliktusokat, amelyek közül az acehi és pápua szakadár mozgalom tevékenysége jelentette a legnagyobb problémákat. A szigetállam nyugati és keleti végvidékein zajló két belső fegyveres konfliktus rendezése közül egyértelműen az előbbi volt sikeresebb. Az úgynevezett Szabad Aceh Mozgalommal 2005. augusztus 15-én született meg a békemegállapodás, pontot téve 29 évnyi belső ellenségeskedés végére.⁷ A pápuák lakta Irian Jaya helyzete azonban sokkal komplikáltabbnak bizonyult a többségi társadalom és a minden (vallási, nyelvi, antropológiai, történelmi háttér stb.) szempontból kisebbségi helyzetben lévő őslakosság közötti nehezen áthidalható érték- és érdekkülönbségek miatt. A pápua szakadár mozgalmat nem is sikerült felszámolni,⁸ ám a belső feszültségek csökkenése jótékonyan befolyásolta az országról alkotott képet.

Hasonlóan jó benyomást tett – főként a demokratikus országokban – az indonéz kormányzat stabilitásának erősödése. A szigetállam maga mögött hagyta az 1998–2004 közötti periódus kaotikusabb politikai viszonyait, és kiszámíthatóbb, érett alkotmányos rendszer képét nyújtotta, amely több más délkelet-ázsiai országgal összevetve erősebb elköteleződést mutatott a demokratikus értékek iránt.⁹ Sokak szerint éppen a stabilitás, az elért közjogi és társadalmi vívmányok fenntartása és működésbe hozása volt Yudhoyono valódi érdeme.

Ugyanakkor a szilárd kormányzást a külkapcsolatok fejlődése kísérte, aminek keretében az indonéz kormány igyekezett kiegyensúlyozott viszonyt ápolni a délkelet-ázsiai térségben fontos szerepet játszó külső hatalmakkal. Ez elsősorban a Kínai Népköztársaságot, Japánt, az Amerikai Egyesült Államokat és Indiát, másodsorban pedig az Európai Uniót jelentette. Ehhez illeszkedett az ország külkapcsolati stratégiájával összefüggő koncepciók formálódása, ami Yudhoyono második külügyminiszterének, Mohammad Marty Natalegawának a megfogalmazásában vált széles körben ismertté. A népszerűen – bár fogalmilag pontatlanul – csak Natalegawa-doktrínaként emlegetett elgondolás Indonézia különleges geostratégiai helyzetéből indult ki az Indiai- és Csendes-óceán határán.¹⁰ E pozícióból Jakarta felelőssége különösen nagy a békés tengeri forgalom fenntartása

⁵ Aspinall, Edward et al.: *Stability and stagnation under SBY*. [online], New Mandala, 2015. 07. 31. Forrás: newmandala.org [2023. 07. 23.].

⁶ Balogh András (2018): *Délkelet-Ázsia történelme*. Budapest: ELTE Eötvös, 384–386.

⁷ *Memorandum of Understanding between the Government of the Republic of Indonesia and the Free Aceh Movement*. [online], 2005. 08. 15. Forrás: aceh-mm.org [2023. 07. 22.].

⁸ Bővebben Szakáli Máté (2019): Az 1998 utáni indonéz szeparatizmuspolitika – Nyugat-Új-Guineán a kormányzati döntéshozatali szemszögből. In Salát Gergely et al. (szerk.): *Veszélyes vizeken*. Budapest: Typotex, 306–309.

⁹ Balogh 2018.

¹⁰ Lásd Widjajanto, Andi: *ASEAN Security Community vs Minimum Essential Force*. [online], The Jakarta Post, 2011. 11. 24. Forrás: thejakartapost.com [2023. 07. 12.]; Umar, Ahmad Rizky Mardhatillah: A critical reading of Natalegawa doctrine. *The Jakarta Post*, 2011. 01. 07.

tekintetében, ami a nagyhatalmak fokozott figyelmét is ráirányítja. Ennek tudatában az indonéz állam az alkalmi együttműködések szervezésében, egyfajta mindenkivel szót értő mediátor szerepében lelte meg földrajzi helyzetének és stratégiai érdekeinek egyaránt megfelelő küldetését. Dinamikus egyensúlyi állapot elérését favorizálja az átalakuló világrendben, ahol a hatalmi tényezők képességei és érdekei változnak ugyan, de a kooperáció bizonyos célok érdekében elérhető. E kölcsönös előnyökön nyugvó együttműködések keresztlül Jakarta relatív nemzetközi súlya anélkül növekedhetne, hogy az fegyverkezési versenyt provokálna az amúgy is egyre feszültebbé váló térségben. Nem mellesleg, a fentiek jól összeegyeztethetők voltak Indonézia el nem kötelezett stratégiai hagyományaival és a délkelet-ázsiai államközösségen belül elképzelt szerepével is. Jakarta hidegháborús évtizedek óta követett irányelve, az aktív és független külpolitika folytatása¹¹ Yudhoyono elnökségének idejére rendelkezett a megvalósításhoz szükséges alapokkal. Az ország kilábalta az 1997–98-as gazdasági válságból, vezető szerepe a délkelet-ázsiai térségen belül tovább erősödött. Az államfő láthatóan jól is érezte magát a nemzetközi fórumok rivaldafényében. Nagyhatalmi identitás azonban továbbra sem volt megfigyelhető országa deklarált külpolitikai elképzeléseiben.

Susilo Bambang Yudhoyono politikai pályáját megelőzően az indonéz szárazföldi erőknél szolgált, ahol altábornagyi ranggal zárta le karrierjét. Katonai előéletéből logikusan következett a fegyveres erők reformja iránti affinitás, amely a 2008-ban meghirdetett védelempolitikai célkitűzések képeben jelentkezett. 2008 februárjában fogadták el az ország védelmi fehér könyvét, amely 2024-ig irányozta elő a fegyveres erők fejlesztésének feladatait.¹² A dokumentumban célként fogalmazódott meg az interoperábilis és fenntartható haderő, amelynek technikai korszerűsítésében a szélesedő hazai hadiipari bázisnak is szerepet szántak. Érdekes eleme volt a környező vizek és a belső tengerrészek ellenőrzésére képes haditengerészet (*green-water navy*) felállításának célja, amely gyors mozgású, kis egységekből álló haderőnem lenne, fejlett tengeralattjáró és partvédelmi képességekkel. Mindent egybevetve a 2008-as védelempolitikai célkitűzéseket sok szakmai kritika érte, ám végső mércéjüket a fejlesztési folyamat eredményei jelentették. 2023-ból visszatekintve az indonéz fegyveres erők fejlesztésének céljai nem voltak túl ambiciózusak, de még ezek teljesülése is sok kívánnivalót hagyott maga után.

Joko Widodo elnökségéhez a fenti előzmények után széles körben nagy reményeket fűztek. Az ország első alacsony társadalmi körökből származó elnökével szemben Nyugaton az a várakozás élt, hogy tovább fogja fejleszteni az addigi demokratikus vívmányokat, és Indonéziát Kelet-Ázsia egyik politikai mintaállamává teszi majd. Külpolitikai vonatkozásban azonban a térségben és távolabb is kiemelték az új elnök rutintalanságát a külügyekben, és elődjétől eltérően inkább visszafogott szereplést vártak tőle. Tanácsadói sem titkolták el, hogy az új vezetés prioritása a külgazdasági eredmények elérése lesz, az ország regionális hatalmi szerepét pedig inkább az ASEAN keretein belül kívánják

¹¹ *Indonesia's Foreign Policy*. [online], Embassy of the Republic of Indonesia in Washington D.C. Forrás: kemlu.go.id [2023. 07. 11.].

¹² Háda Béla (2014): Indonézia regionális hatalmi esélyei Délkelet-Ázsiában – pró és kontra. *Nemzet és Biztonság*, 7(4), 3–21.

fejlesztani.¹³ Megválasztásakor arra is tett utalást, hogy hazáját tengeri hatalommá kívánja tenni.¹⁴ E tanulmánynak nem feladata ítéletet mondani afelett, hogy Widodo mennyiben váltotta be a hozzáfűzött reményeket kormánya gazdaság- vagy társadalompolitikáját illetően, külpolitikai szerepléséről azonban áttekintő jelleggel előrebocsáthatjuk, hogy ahhoz mindent egybevetve valóban kevesebb személyes affinitást mutatott, mint elődje.¹⁵ Mindez annak ellenére igaz, hogy voltak olyan kezdeményezései, amelyek az indonéz állam relatív nagyságának és kiemelkedő geopolitikai pozíciójának jobb kihasználása, egy markánsabb hatalmi politika felé mutattak, és 2022-re határozott eredményeket is lehetett tulajdonítani Jokowi nemzetközi szereplésének. A továbbiakban az egyes államok és államcsoportok vonatkozásában jellemezzük Widodo kormányának külpolitikáját, valamint röviden külön figyelmet fordítunk a tengeritengely-koncepcióra is. Egyfajta, a „közelitől a távolabbiak” felé haladó szemlélet alapján elsőként az indonéz állam közvetlen stratégiai környezetét alkotó délkelet-ázsiai országcsoportra érdemes kitérni.

Az ASEAN

A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége a Reformasi periódusban az indonéz külpolitika érvényesülésének sajátos platformját jelenti. Egyrészt világos, hogy ez az a közeg, ahol Jakarta egyértelmű vezető pozíciót tudhat magáénak a legtöbb hatalmi indikátor (terület, népesség, összesített GDP, munkaerőtömeg, katonai célra mozgósítható társadalmi tartalékok stb.) tekintetében. Másrészt, az előbbtől nem függetlenül, Indonézia az ASEAN közös akcióképességének fejlesztésével igyekszik növelni a térség biztonságát, egyúttal a szervezeten belüli befolyásával saját hatalmi súlyát is fokozza anélkül, hogy ehhez további jelentős (pénzügyi és politikai) költségeket kellene felvállalnia. Más szavakkal: az indonéz állam a regionális biztonság szavatolását, és ezen belül Indonézia széles mozgásterének megőrzését az ASEAN központba emelésével képzelte el. E kollektív kül- és biztonságpolitikai megközelítés azonban mindeddig zátonyra futott a tagállamok erős szuverenitási törekvésein, ami a gyarmati múlt tapasztalatai miatt érthető jelenség ugyan, de az ASEAN fejlődését egy ponton túl egyértelműen akadályozza.¹⁶ A kül- és biztonságpolitika nemzeti hatáskörben tartása napjainkban is kritikus fontosságú a szervezet tagállamai számára, amit a vélelmezett konfliktusveszély a Dél-kínai-tengeren tovább ösztönöz. A feltűnő érdekkülönbség az Indokínai-félsziget tengeri határvitákban nem érintett államai (Mianmar, Laosz, Kambodzsa és Thaiföld), valamint a dél-kínai-tengeri államok között már több ízben megmutatkozott.

Widodo elnöksége idején éppen egy olyan problémakör, az egyik tagállamból kiinduló, a tágabb térségben is destabilizáló hatását, az emberi jogok súlyos sérelmével együtt járó folyamat okozott kihívást, amelyhez hasonló helyzetek kezelését Jakarta kifejezetten

¹³ Cochrane 2014a.

¹⁴ Cochrane, Joe: *New Leader Takes Oath of Office in Indonesia*. [online], The New York Times, 2014b. 10. 20. Forrás: nytimes.com [2023. 07. 24.].

¹⁵ Purba, Kornelius: *Jokowi's foreign policy comes late, but internationally impactful*. [online], The Jakarta Post, 2022. 11. 26. Forrás: thejakartapost.com [2023. 07. 12.].

¹⁶ Szakáli Máté (2019): Variáció egy témára. *Magyar Tudomány*, 180(4), 575–588.

ASEAN-keretben preferálta.¹⁷ 2021 februárjától ugyanis egy új krízis került napirendre az ASEAN fórumain, amely próbára tette a szervezet államainak együttműködési készségét és az általuk vallott értékeket. Ez volt a mianmari katonai hatalomátvétel és a törvényesen megválasztott kormány bebörtönzése, amely választás elé állította az ASEAN-t: a belügyekbe való be nem avatkozás szellemében elismeri a Min Aung Hlaing tábornagy vezette katonai junta uralmát, vagy a joguralom és regionális stabilitás előtérbe helyezésével igyekszik elősegíteni a helyzet rendezését és a civil kormányzat helyreállítását. Indonézia (Malajzia és Szingapúr mellett) azt az álláspontot képviselte, hogy a katonai juntát el kell szigetelni a szervezeten belül és mihamarabb rá kell kényszeríteni az alkotmányosság helyreállítására. 2021. április 24-én a szervezet ötponos konszenzust fogadott el a mianmari helyzet kezeléséről. Eszerint felszólítottak az erőszak azonnali beszüntetésére a polgárháborúba sülyedő országban; hitet tettek a konstruktív párbeszéd elősegítésére valamennyi érdekelt szervezet bevonásával; a felek közötti közvetítésre egy különleges ASEAN-megbízott kinevezését is elhatározták; emellett a szervezet humanitárius segítséget is kilátásba helyezett a mianmari lakosság számára; végül pedig a különmegbízott egy ASEAN-delegációval a helyszínre látogatott volna annak érdekében, hogy felvegye a kapcsolatot valamennyi érdekelt féllel.¹⁸ Ez utóbbi különmegbízott kinevezésére éppen Jakartában került sor az ASEAN külügyminisztereinek augusztus 4-i tanácskozásán. A szervezet azévi elnökségét betöltő Brunei külügyminisztere, Erywan Yusof lett a kiválasztott, akinek hazája az indonéz állásponthoz közel álló nézeteket vallott a mianmari krízis kezeléséről.¹⁹ Elérni azonban nem tudott semmit, mert a katonai junta megtagadta Yusoftól a találkozás lehetőségét Aung San Suu Kyival, az elmozdított kormány de facto vezetőjével.²⁰ 2023 tavaszára az ötponos rendezési terv egyértelműen megfeneklett a mianmari katonai elit együttműködésének hiányában, ami az indonéz álláspont megkeményedését eredményezte. Miután Jakarta 2023-ban átvette az ASEAN elnökségét, többször is felszólította a mianmari kormányt az ötponos béketerv végrehajtására, amelynek nézete szerint nincs alternatívája.²¹ Indonézia kifejezetten ellenezte továbbá a szárazföldi délkelet-ázsiai államok – különösen Thaiföld – azon lépéseit, amelyek kiutat engednek a juntának az elszigeteltségéből.²² Egyúttal szóltak meg nem erősített hírek arról is, hogy 2023-ban több ízben tárgyalásokat folytattak Balin a mianmari Nemzeti Egységkormány és az etnikai fegyveres csoportok vezetői.²³ Ám a katonai junta nem volt hajlandó szóba állni az ellenzéki erőkkal, ezért a megbeszélések – ha valóban lezajlottak – mutatták ugyan az indonéz készséget a rendezés elősegítésére, eredménytelenségük viszont a színtalakat

¹⁷ Szakáli 2019: 583–584.

¹⁸ *Chairman's Statement on the ASEAN Leaders' Meeting*. [online], 2021. 04. 24. Forrás: asean.org [2022. 01. 29.].

¹⁹ Allard, Tom: *ASEAN appoints Brunei diplomat as envoy to Myanmar*. [online], Reuters, 2021. 08. 04. Forrás: reuters.com [2022. 01. 29.].

²⁰ *Myanmar won't allow ASEAN envoy to meet Aung San Suu Kyi*. [online], Al Jazeera, 2021. 10. 14. Forrás: aljazeera.com [2022. 01. 29.].

²¹ Tekin, Esra: *Malaysian, Indonesian leaders call on Myanmar junta to implement peace plan*. [online], Anadolu Agency, 2023. 06. 09. Forrás: aa.com.tr [2023. 07. 04.].

²² *Indonesia criticizes Thai talks with Myanmar junta*. [online], Antara, 2023. 06. 20. Forrás: antaranews.com [2023. 07. 04.].

²³ Lamb, Kate: *ASEAN chair Indonesia has little to show for Myanmar peace drive, diplomats say*. [online], Reuters, 2023. 07. 12. Forrás: reuters.com [2023. 07. 19.].

mögötti diplomácia gyengeségeire világít rá. Tény, hogy Indonézia 2023 nyaráig nem könyvelhetett el lényeges sikert a mianmari krízis rendezésére tett erőfeszítéseiben, ám erre mentségül szolgálhat lehetőségeinek korlátozottsága. Miután az ASEAN tagállamainak körében a szuverenitás védelme rendkívül erős törekvés, a közösség eléggé eszköztelen a bármilyen okból renitensnek tekintett kormányokkal szemben. Jakarta szempontjából a történetek azért különösen kellemetlenek, mert a számtalan helyen propagált „ASEAN elintézési mód” eredménytelenségét dokumentálják. E tapasztalat fényében viszont eléggé kérdéses, hogy a szervezet belátható időn belül be tudja-e tölteni azt a szerepet a délkelet-ázsiai térség stabilitásának és külhatalmakkal szembeni biztonságának szavatolásában, amit az indonéz elit remél tőle.

E ponton érdemes kitérni még az ASEAN egy olyan folyamatban lévő vállalkozására is, amelyben Indonézia kiemelten érintett. Ez Kelet-Timor integrálása a szervezetbe. Délkelet-Ázsia legkisebb népességű állama még 1975-ben szakadt el Portugáliától, ám szinte azonnal indonéz megszállás alá került, és gyakorlatilag a szigetország gyarmataként tengődött egészen 2002. évi felszabadulásáig. A véres konfliktus rendezése Timoron a Reformasi periódus egyik vízvonalzó fejleménye volt, noha érthető módon az indonéz-kelet-timori viszony sokáig feszült maradt. Dili felvétele az ASEAN-ba a megbékélés fontos állomása lenne, hiszen egyedül Indonéziával határos, gazdasági integrációja is főleg vele történhetne meg.²⁴ Widodo kormánya a kelet-timori csatlakozási ütemterv egyik legkövetkezetesebb támogatója.²⁵

Kína és a dél-kínai-tengeri konfliktus

Délkelet-Ázsia államai számára a Kínai Népköztársaság hatalmi emelkedésének következményeihez való viszony, illetve az ebből származó kockázatok, egyes esetekben fenyegetések kezelése jelenti a legfontosabb stratégiai feladatot napjainkban, és ez alól Indonézia sem képez kivételt. Noha Jakarta közvetlenül nem részese a térség legösszetettebb területi vitájának számító dél-kínai-tengeri konfliktusnak, a Natuna-szigetek birtoklásával kizárólagos gazdasági övezete belenyúlik abba a zónába, amely az úgynevezett „kilencszakasos vonal” által közrefogva Peking területi követelését jelenti a Dél-kínai-tengeren. Ezáltal ha indonéz szárazföldeket nem is, a tengeri jogokat érintik a kínai területi aspirációk, amelyek vonatkozásában Indonézia kifejezetten status quo hatalomként viselkedik. Mivel Peking közvetlenül jelenleg nem tudja érvényesíteni említett területi igényeit, Jakarta számára a legkézenfekvőbb az volt, hogy kerülje a közvetlen súrlódást a kelet-ázsiai hatalommal, ugyanakkor támogassa azokat a kezdeményezéseket, amelyek biztosíthatják, hogy az ne legyen képes további területi expanzióra. Mindezzel párhuzamosan megerősítette fegyveres erőinek jelenlétét a Natuna-szigeteken. Utóbbit gyakran a térség fejlődésének előmozdításával és a tengeri forgalom biztonságának szavatolásával köti össze, mégis kevés kétség marad a folyamat valódi motivációit illetően. Indonézia ellensúlyozó (hedging)

²⁴ Purba, Kornelius: *Timor Leste's ASEAN membership: RI's lifelong debt*. [online], The Jakarta Post, 2022b. 11. 19. Forrás: thejakartapost.com [2023. 07. 21.].

²⁵ *Indonesia Supports Timor-Leste's Membership in ASEAN*. [online], Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Indonesia, 2023. 05. 06. Forrás: kemlu.go.id [2023. 07. 18.].

stratégiája²⁶ a kínai fél részéről is tartogat előnyöket a jelenlegi helyzetben, ahol a Spratly-szigetek birtoklásáért zajló verseny még hozhat súlyosabb konfliktusokat. Pekingben biztosak lehetnek abban, hogy Jakarta részéről nem kell ellenséges lépésre számítaniuk, addig semmiképpen, amíg közvetlenül nem fenyegetik területi integritását.

A fentiek egyúttal arra is rámutatnak, mennyire eltérő az egyes délkelet-ázsiai államok helyzete a dél-kínai-tengeri konfliktusban való érintettségük alapján. Míg Vietnám és a Fülöp-szigetek konkrét területvesztéseket él meg a Spratly-szigetek egyes részein létesített kínai támaszpontok miatt, és saját ellenőrzésének kiterjesztésére törekedne, addig Malajzia és Brunei „birtokon belül van”, ellenőrzi a magáénak tartott tengerrészeket, és mindössze annyit akar elérni, hogy Kína maradjon is távol ezektől. A többi délkelet-ázsiai ország jobb esetben is jóindulatú érdektelenséget mutat, amelyre az is ösztönzi, hogy egy Pekinggel barátságosabb politikai vonalvezetés gazdasági költségei egyre nagyobbak lennének a számára a többnyire gyorsan bővülő kereskedelmen és a kecsegtető kínai beruházásokon keresztül. Indonézia ebben a helyzetben a vitarendezés idejére követendő viselkedési kódexek elfogadtatására koncentrálhat, miközben saját területi szuverenitásának biztosítására nem kerülheti meg saját tengeri védelmi képességeinek fejlesztését. Widodo későbbiekben részletesen tárgyalandó tengeritengely-doktrínája tükrözte azt a szándékot, hogy Indonézia a mainál jelentősebb tengeri hatalmi szerepet töltsön be, amellyel nemcsak a földrajzi adottságainak és történelmi hagyományainak akart megfelelni, hanem a fent említett kihívásnak is. Ehelyütt érdemes annak is figyelmet szentelni, hogy milyen súlya van Kínának Indonézia külkereskedelmében és milyen további számítások tapasztalhatók Widodo kormánya részéről e kapcsolatok fejlesztése tekintetében.

Kína és Indonézia kétoldalú kereskedelme 2021-es adatok szerint nem egészen 6 milliárd dollárnyi kínai többletet mutatott. Ez meglehetősen gyakori jelenség a népköztársaság és az egyes dél- és délkelet-ázsiai államok kétoldalú kereskedelmében, Indonézia hiánya a mintegy 114,9 milliárd USA dollár összértékű áruforgalom arányában még nem is tűnik kimagaslónak.²⁷ Ugyanabban az évben az Amerikai Egyesült Államokkal folytatott, nem egészen 35,9 milliárd dollár összértékű kétoldalú kereskedelem viszont erős, a kínai irányba keletkező hiányt bőven kompenzáló, csaknem 16,5 milliárd dolláros indonéz többlettel zárult.²⁸ A kelet-ázsiai térségben első számú amerikai szövetségesnek számító Japánnal nagyságrendileg hasonló mértékű kereskedelmet folytatott a szigetország 2021-ben (31,8 milliárd dollár). Itt is indonéz többlet született, még ha jóval szerényebb is (5,4 milliárd dollár), mint az amerikai reláción.²⁹ A három említett országnak évek óta a legnagyobb részesedése van Indonézia teljes külkereskedelméből. Általánosságban elmondható, hogy

²⁶ Ennek legfontosabb jellemzői: az adott ország kerüli az egyértelmű elköteleződést valamelyik rivális hatalom vagy hatalmi tömb mellett, a számára valamelyik fél részéről érzékelt kockázatokat arányos ellenlépésekkel igyekszik ellensúlyozni, illetve diverzifikálja külkapcsolatait a minél szélesebb mozgástér megtartása érdekében. Mindhárom kifejezetten jellemző Indonézia külpolitikájára. Az ellensúlyozó stratégiáról Délkelet-Ázsia vonatkozásában bővebben lásd Bán Zoltán (2021): *Stratégiai kétértelműség: A kínai területi követelésekre adott vietnámi és fülöp-szigeteki reakciók vizsgálata. Nemzet és Biztonság*, 14(4), 4–40.

²⁷ OEC: *China/Indonesia*. [online], 2022. Forrás: oec.world [2023. 07. 12.].

²⁸ OEC: *Indonesia/United States*. [online], 2022. Forrás: oec.world [2023. 07. 12.].

²⁹ OEC: *Indonesia/Japan*. [online], 2022. Forrás: oec.world [2023. 07. 22.].

a kínai kereskedelem összértéke messze a legnagyobb, a vizsgált évben, egymagában felülmúlta a második helyezett USA és harmadik helyezett Japán részesedését együttvéve (2020-ban viszont például nagyjából egyensúlyban volt velük) (1. táblázat).³⁰

1. táblázat: Indonézia külkereskedelmének értéke Kína, az USA és Japán vonatkozásában (2021)

	Kína	Egyesült Államok	Japán
Indonézia exportja (milliárd USD)	54,5	26,2	18,6
Indonézia importja (milliárd USD)	60,4	9,69	13,2

Forrás: OEC

Kína mellett, hogy Indonézia legnagyobb külkereskedelmi és befektetési partnerévé emelkedett az elmúlt évek folyamán, egyes ágazatok jelentős befektetőjévé is vált. Külön is ki szokták emelni a nikkelfeldolgozásban jelentkező kínai érdekeltségeket,³¹ illetve Jáva szigetének infrastrukturális projektjeit, amelyek közül a Jakartát és Bandungot összekötő gyorsvasút a leglátványosabb közös projekt. Ez lesz Délkelet-Ázsia leggyorsabb vasútja, és 2023 augusztusában tervezik elindítani a forgalmat rajta.³² Jokowi elnökségének minden bizonnyal egyik legmaradandóbb eredménye az új indonéz főváros létrehozásának programja lesz. A túlnépesedett és környezeti szempontból is nagyon leromlott állapotú Jakartából a Borneón létrehozandó Nusantara-ba költözne az indonéz államigazgatás. Az új centrum fejlesztésében pedig kínai beruházásokat is szívesen látna a szigetország kormánya.³³

A két állam kommunikációjára Widodo elnöksége alatt tehát egyszerre volt jellemző a vitás területi kérdésekről való óvatos, a nyilvánosság számára kevés részletében ismerhető egyeztetés és a kölcsönös gazdasági lehetőségek kutatása. Utóbbi általános törekvés a délkelet-ázsiai államok részéről, egyúttal Peking kezébe is eszközt ad a térség megosztására a „nemzetállami” érdekek mentén és a kínai hatalmi építkezés elfogadottabbá tételére. Mindez szinte már toposszá vált a nyugati stratégiai gondolkodásban, helyi perspektívái azonban korántsem ennyire egyértelműek. Indonézia esetében például a kínaiak világosan érzékelik, hogy minél szorosabb együttműködésének megnyerése kulcsfontosságú a Kína–ASEAN-kapcsolatok alakulása szempontjából, miközben területi aspirációik érvényesítése vele szemben – tehát ellenséggé tétele – jóval kevesebb haszonnal kecsegtet, mint amennyi kockázattal jár. Jakarta különleges stratégiai pozíciójából akkor is komoly problémákat okozhatna Kínának, ha utóbbi meg tudná valósítani a kilencszakaszos vonalhoz kapcsolódó tervét.

Jakarta Kínai Népköztársasággal szembeni „fedező” politikájából könnyen levonható az a tanulság, hogy az ország politikai elitje valójában jóval csekélyebb egzisztenciális félelmet táplál az emelkedő kínai hatalom részéről, mint például Vietnám, Japán, vagy

³⁰ WITS: *Indonesia Trade*. [online], 2020. Forrás: wits.worldbank.org [2023. 07. 22.].

³¹ Maulia, Erwida: *Indonesia's Jokowi off to China to meet Xi*. [online], NIKKEI Asia, 2023. 07. 27. Forrás: asia.nikkei.com [2023. 07. 28.].

³² Strangio, Sebastian: *Indonesian High-Speed Railway to Begin Operations in August: Minister*. [online], The Diplomat, 2023. 04. 11. Forrás: thediplomat.com [2023. 07. 03.].

³³ Maulia 2023.

a tajvani kormány. Sokkal kézzelfoghatóbb problémaként azonosítja a nagyhatalmi szembenállás erősödését és az esetleges katonai tömbösödést közvetlen biztonságpolitikai környezetében. A társadalmon belül ugyanakkor van egy hagyományos ellenérzés a kínai befolyásával szemben, ami távlatilag belső nyomás alá helyezheti ezt a szemléletet egy, a kínai térnyerést határozottabban ellensúlyozó külpolitikai vonalvezetés érdekében.

Amerikai Egyesült Államok

Az Amerikai Egyesült Államok évtizedek óta az egyik első számú támogatója az indonéz gazdaság – ezáltal a társadalom – fejlődésének, és noha védelmi szerződés nem köti egymáshoz a két államot, szoros biztonság- és védelempolitikai együttműködésük Widodo elnöksége alatt is fennmaradt. Jóllehet az indonéz gazdasági elit – különösen annak kínai származású része – ígéretes lehetőséget lát a pekingi kapcsolatok fejlesztésében, a katonai elit nagyra értékeli az USA szakmai partnerségét és az amerikai haditechnika beszerzésének lehetőségét is. A két ország fegyveres erőinek közös hadgyakorlatát, a „Garuda Shieldet” 2007 óta rendezik meg, a 2022. évi gyakorlatokon pedig a két vezető nemzet mellett már további kilenc ország katonái vettek részt, további három pedig megfigyelőket küldött.³⁴ Valamennyien az USA-val szoros katonai együttműködést ápoló országok voltak. Az indonéz légierő fejlesztésénél a korábban törölt orosz beszerzés helyett felmerült F-15-ös vadászpilóta gépek beszerzése is, az üzlet sorsa azonban finansziális okokból igen bizonytalanra vált,³⁵ ehelyett a szigetország japán F-15-ös hajtóművekkel javítaná fel meglévő F-16-os flottáját.³⁶ Jakarta tehát biztonság- és védelempolitikai vonalon igyekszik biztosítani a mozgásterét Peking növekvő gazdasági befolyásával szemben. Mint ahogy az a fentebb leírtakból is következik, nem hajlandó viszont szigorúan igazodni az amerikai szempontokhoz az egyes geopolitikai érdekütközések kezelésében.

Viszonylag nagy figyelmet kapott példa erre, hogy Indonézia nem bojkottálta Oroszországot a G20 2022. november 15–16-án tartott bali csúcsertekezletén. Hasonlóan az Európán és Észak-Amerikán kívüli világ nagy részéhez, a szigetország sem vállalt éles politikai konfrontációt a háborúzó nagyhatalommal, noha a háborút magát elítélte. Ehelyett egyrészt a kereskedelmi csatornák fenntartására törekedett, másrészt amellelt érvelt – nem is alaptalanul –, hogy a párbeszéd fórumait meg kell őrizni a helyzet civilizált rendezése érdekében és a G20 elnökeként Indonéziának ez a kötelessége. Azon sem volt érdemes vitatkozni, hogy a G20 a globális gazdálkodással és fejlődéssel kapcsolatos egyeztetésekre létrehozott fórum és nem biztonságpolitikai szervezet. Fontos előzménye volt mindennek, hogy az indonéz elnök még júniusban megpróbált személyesen is közvetíteni az orosz és ukrán vezetés között, ez a törekvése azonban nem hozott eredményt.³⁷ Widodo kormánya házigazdaként elérte, hogy a bali csúcstalálkozón ne alakuljon ki a párbeszédet

³⁴ *Garuda Shield*. [online], Indo-Pacific Defense Forum, 2023. 03. 06. Forrás: ipdefenseforum.com [2023. 07. 12.].

³⁵ *Planned Acquisition of F-15 Jets by Indonesia May Be Cancelled*. [online], Daily Insights, 2023. 02. 15. Forrás: dinsights.katadata.co.id [2023. 07. 11.].

³⁶ Saballa, Joe: *Indonesia Buying Used Fighter Jets, Engines to Fill Air Defense Gaps*. [online], The Defense Post, 2023. 06. 22. Forrás: thedefensepost.com [2023. 07. 24.].

³⁷ Klemensits Péter: *Indonézia külpolitikája a 2022-es események tükrében*. [online], Eurázsia Központ Elemzések, 2022/44., 5. Forrás: eurasiacenter.hu [2023. 07. 18.].

megbénító törés Oroszország ukrajnai inváziójának megítéléséről, ugyanakkor a vezetők deklarációjába mégis utalás került annak kártékony hatásairól. Ugyanitt azt is kimondják, hogy a nukleáris fegyverekkel való fenyegetés elfogadhatatlan, a konfliktusok békés megoldása létfontosságú, és nem szabad, hogy a jelenkor a háborúé legyen.³⁸ Nyugaton ezt túlnyomórészt az orosz lépések elítéléseként értelmezték. Miközben tehát sokan szóvá teszik Widodo kormányának aránylag korlátozott külpolitikai célrendszerét és az elnök szerény affinitását a nemzetközi kapcsolatok iránt, inkompetensnek nem nevezhetjük az indonéz diplomáciát. A Balin lezajlott egyeztetés egyúttal arra is rávilágított, hogy a nyugati diplomácia Ukrajna kérdését minden egyéb fölé helyező szemléletmódja nem népszerű az észak-atlanti térségen kívüli világban, és a szélesebb fórumokon többet lehet elérni egy komplexebb, a globális fejlődés, élelmezés és klímaváltozás ügyeinek nagyobb figyelmet szentelő hozzáállással. Indonézia, amelynek deklarált elnökségi célkitűzései a globális egészségügy, a digitális transzformáció és az energiaátmenet területeire fókuszáltak, hitelesen tudta képviselni ezt.³⁹

Általánosságban az figyelhető meg, hogy az indonéz állam Joko Widodo elnöksége idején a magas külpolitikai fórumokon kerülte annak látszatát, hogy kritikátlan lenne az USA törekvéseivel szemben, illetve alárendelné magatartását az amerikai elvárásoknak, de fenntartotta a két ország együttműködését, amely különösen biztonság- és védelempolitikai tekintetben valamelyest bővülést is mutat. Megfelelő alapot ad ehhez Jakarta jó viszonya az indiai–csendes-óceáni térséggel összefüggő amerikai érdekek szempontjából különösen fontos hatalmakkal, Japánnal, Indiával és Ausztráliával is.

Ausztrália, Japán, India

Indonézia Ausztráliához, Japánhoz, illetve Indiához fűződő kapcsolatai eltérő történelmi és kulturális háttérrel rendelkeznek, közös azonban e relációkban, hogy Jakarta egyaránt kiemelt figyelmet szentel nekik. Ezek az államok Indonézia biztonságpolitikai környezetének ASEAN-on és a tengeri térségben egyre erősebben jelen lévő két szuperhatalmon kívüli körét jelentik. Ugyanakkor Délkelet-Ázsiához fűződő stratégiai érdekeik végeredményben az Egyesült Államokéhoz állnak közel, a Négyoldalú Biztonsági Párbeszéd tagállamai, így voltaképpen Washington szoros biztonságpolitikai partnereiként (Japán és Ausztrália esetében szövetségeseiként) jelennek meg a térséget érintő hatalmi játszmákban. Jakarta számára persze egyéb tényezők is kiemelt partnerré teszik e három államot. India esetében a szubkontinens civilizációs hatása a szigetvilág korai államfejlődésére, valamint az indiai-óceáni hajózás biztonságához fűződő érdekek, Ausztráliában a szomszédságból fakadó kihívások, míg Japán esetében a gazdasági kapcsolatok jelentenek állandó hivatkozási alapot a fokozott együttműködésre.

Ausztrália és Indonézia vezetői Yudhoyono elnöksége óta éves rendszerességgel találkoznak egymással – igaz, a koronavírus-járvány miatt 2020–21-ben ez elmaradt.⁴⁰ Kettejük

³⁸ *G20 Bali Leaders' Declaration*. [online], 2022. 11. 16. Forrás: consilium.europa.eu [2023. 07. 24.].

³⁹ *Indonesia G20 Presidency 2022*. [online], Forrás: kemlu.go.id [2023. 07. 29.].

⁴⁰ Strangio, Sebastian: *Indonesian President Begins Three-Day State Visit to Australia*. [online], The Diplomat, 2023. 07. 03. Forrás: thediplomat.com [2023. 07. 23.].

Átfogó gazdasági partnerségi megállapodása 2020-ban lépett életbe. Widodo pragmatikus hozzáállása a külkapcsolatokhoz Ausztráliában kedvező fogadtatásra lelt és pozitív irányba mozdította a két ország viszonyát.⁴¹ Indonézia iparfejlesztési stratégiájában az utóbbi években komoly figyelem jutott az elektromobilitáshoz kapcsolódó területeknek, az akkumulátor- és elektronikusjármű-gyártásnak, amelyben világviszonylatban is jelentős szerepet kíván elfoglalni. Nikkeltermelése miatt erre van is esélye. Widodo 2023. július 3-i ausztráliai látogatásának egyik témája az ausztrál lítium- és az indonéz nikkeltermelés összekapcsolásának lehetősége volt az akkumulátoripar fejlődése érdekében.⁴² Az indonéz fél hasonlóan nagy perspektívákat lát a zöldenergia-előállításban és a Nusantara projektbe való befektetésekben is.⁴³ A két állam vezetőinek találkozóin rendre felmerülnek a biztonsági kérdések is. Ausztrália képében ugyanis Indonézia az AUKUS szövetséggel is szomszédos, ami némi távolságtartást alapoz meg részéről. Jakarta ebben – különösen az ausztrál atomtengeralattjáró-beszerzések tervében – a nagyhatalmi szembenállás és a fegyverkezési versenyt mélyítő tényezőt lát.⁴⁴ Ezek a folyamatok ellentétesek a regionális biztonsági törekvéseivel, és nem mellesleg jobban kiemelik katonai gyengeségeit, nyomás alá helyezve független külpolitikáját.

Japán évtizedek óta fontos befektető a délkelet-ázsiai térségben és – mint láthatuk – Indonézia harmadik számú külkereskedelmi partnere. Emellett a második legnagyobb befektető az országban és a legnagyobb fejlesztési segélyező.⁴⁵ Jáva infrastruktúrájának fejlesztésében japán vállalatok is részt vesznek. Hasonlóan a kínaiak felé mutatott törekvésekhez, Jokowi japán befektetőket is igyekszik megnyerni a Nusantara projekt kivitelezéséhez. 2023. május 20-i látogatása a szigetországban többek között erről szólt.⁴⁶ Noha a japánok nem várnak Indonéziától merev szembehelyezkedést a kínai tengeri expanzióval és az orosz hatalmi törekvésekkel, abban egyetértésre jutottak a felek, hogy fontos megvédelmezni a szabályalapú nemzetközi rendet.⁴⁷ Szóba került a Natuna-szigetek biztonsági infrastruktúrájának fejlesztésében való együttműködés is a két ország március 6-i külügyminiszteri találkozóján, ami mutatja, hogy Tokió tisztában van vele, milyen pontokon⁴⁸ lehet „rájátszani” az indonéz aggodalmakra és kihangsúlyozni a két ország közös érdekelttségét a tengeri biztonság szavatolása tekintetében. Jakarta pedig emellett, hogy tőke- és technológiaforrásként tekint Japánra, a kétoldalú találkozókön alkalmat talál kifejezni elkötelezettségét a regionális stabilitás mellett és kevésbé konfrontatív módon

⁴¹ Lemahieu, Herve: *Indonesia is key to Australia's regional vision*. [online], Financial Review, 2023. 07. 07. Forrás: afr.com [2023. 07. 15.].

⁴² Mercer, Phil: *Indonesian President Arrives in Australia*. [online], VOA, 2023. 07. 03. Forrás: voanews.com [2023. 07. 22.].

⁴³ *President Jokowi Focuses on Strengthening Economic Cooperation during State Visit to Australia*. [online], Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Indonesia, 2023. 07. 05. Forrás: kemlu.go.id [2023. 07. 22.].

⁴⁴ Lamb, Kate – Da Costa, Augustinus Beo: *Indonesia warns against arms race after Australian nuclear sub pact*. [online], Reuters, 2021. 09. 17. Forrás: reuters.com [2023. 07. 16.].

⁴⁵ *Duta Besar Kanasugi menghadiri acara diskusi di FIB UI (event peringatan 65 tahun Jepang-Indonesia)*. [online], Kedutaan Besar Jepang di Indonesia, 2023. 05. 25. Forrás: id.emb-japan.go.jp [2023. 07. 28.].

⁴⁶ *Japan-Indonesia Summit Meeting*. [online], Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2023. 05. 20. Forrás: mofa.go.jp [2023. 07. 29.].

⁴⁷ Ministry of Foreign Affairs of Japan 2023b.

⁴⁸ *Japan-Indonesia Foreign Ministers' Meeting (Japan-Indonesia Ministerial-Level Strategic Dialogue)*. [online], Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2023a. 03. 06. Forrás: mofa.go.jp [2023. 07. 29.].

üzenetet küldeni Pekingnek is. Bátorítja ezt, hogy Japán megítélése kifejezetten jó az indonéz társadalom körében. A szingapúri ISEAS – Yusof Ishak Intézet 2023. februári felmérése szerint a válaszadók 54%-a nyilatkozott úgy, hogy bízik Japánban, míg mindössze 22% foglalt állást hasonlóan Kína vonatkozásában.⁴⁹

India és Indonézia kapcsolataiban fontos közös pont a stratégiai autonómia megőrzésére irányuló kölcsönös törekvésük, ami az erősödő USA–Kína szembenállás délkelet-ázsiai vetületei kapcsán is keletkezett rokon nézeteket a körükben. A tengerhajózás szabadságának és a szabályalapú nemzetközi rendnek megvédelmezésében mindkét kormány érdekelt, ahogy a kölcsönös befektetések ösztönzésében is – noha utóbbi tekintetben Indonéziának jelentős elmaradása van India mögött.⁵⁰ Widodo elnöksége idején megerősödött az indonéz állam azon kommunikációs törekvése, hogy a fejlődési igényekre hivatkozva a „Globális Dél” államcsoport érdekeivel való közösséget hangsúlyozza.⁵¹ Nem mellesleg ez jól összefügg a kormány gazdaságorientált külpolitikai irányultságával is. Úgy tűnik azonban, hogy Indonézia nem kíván nyíltan hangadó szerepet betölteni a Globális Dél államainak körében (ebben hasonló gyakorlatot követ, mint az ASEAN esetében), azt sokkal inkább átengedi Indiának, amely a multipolárisá váló nemzetközi rendben egyre inkább integrálja saját hatalmi szerepfelfogásába a szegényebb államok érdekeinek képviselőjét.⁵²

A tengeri áruszállítás biztonságához és a terrorista-, illetve bűnözői csoportok határon átnyúló tevékenységének akadályozásához a kínai dimenzió túlmutatóan is közös biztonsági érdekek fűzik a két országot. Ennek kapcsán érdemes szem előtt tartani, hogy a Malaka-szoros nyugati bejáratánál fekvő Andamán- és Nikobár-szigetek indiai birtoklása miatt lényegében szomszédoknak tekinthetők. Közös, a haditengerészeti (Samudra Sakti)⁵³ és a különleges erők⁵⁴ együttműködését erősítő gyakorlataikon azonban nemcsak a tengeri kutatás-mentés, valamint kalóztevékenység elleni műveletek, hanem például a hagyományos tengeri hadviselés egyes elemeinek gyakorlására is sor került. Indonézia kezdeti fenntartásai India növekvő tengeri hatalmi ambíciói kapcsán Jokowi elnöksége idején sokat enyhültek.⁵⁵ A két ország 2018-ban kapcsolataik szintjét átfogó stratégiai partnerséggé emelte. Nagy figyelmet kiváltó közös vállalkozásuk, a szumátrai Sabang kikötőjének fejlesztése⁵⁶ indiai tőkéből azt is felvetette, hogy a dél-ázsiai hatalom

⁴⁹ Jibiki, Koya: *'Fish diplomacy' deepens ties between Indonesia, Japan*. [online], NIKKEI Asia, 2023. 07. 02. Forrás: asia.nikkei.com [2023. 07. 15.].

⁵⁰ *India-Indonesia Bilateral Brief*. [online], Embassy of India – Jakarta, 2023. 02. 28. Forrás: indianembassyjakarta.gov.in [2023. 07. 19.].

⁵¹ *Indonesia to promote interests of global south at G7: Jokowi*. [online], The Jakarta Post, 2023. 05. 19. Forrás: thejakartapost.com [2023. 07. 29.].

⁵² Shibata, Nana – Oshikiri, Tomoyoshi: *Indonesia seeks closer India ties to strengthen Global South role*. [online], NIKKEI Asia, 2023. 02. 14. Forrás: asia.nikkei.com [2023. 07. 23.].

⁵³ *India-Indonesia Bilateral Exercise Samudra Shakti- 23*. [online], Ministry of Defence, 2023. 05. 14. Forrás: pib.gov.in [2023. 07. 26.].

⁵⁴ *Indian Army Special Forces Commence Joint Exercise Garuda Shakti with Indonesian Special Forces at Sangga Buana Training Area, Karawang, Indonesia*. [online], Ministry of Defence, 2022. 11. 23. Forrás: pib.gov.in [2023. 07. 26.].

⁵⁵ McLain Gill, Don: *Bolstering Indonesia-India strategic partnership will be mutually beneficial*. [online], The Jakarta Post, 2023. 03. 02. Forrás: thejakartapost.com [2023. 07. 22.].

⁵⁶ Mattoo, Shashank: *India, Indonesia complete joint report on Sabang port feasibility*. [online], Mint, 2023. 05. 29. Forrás: livemint.com [2023. 07. 28.].

haditengerészete is hozzáférést kap a létesítményekhez, ezáltal téve hatékonyabbá a Malaka-térség tengeri ellenőrzését.

A tengeri tengely és a haderőfejlesztés néhány kérdése

Már a Susilo Bambang Yudhoyono hivatali idejében megfogalmazott védelempolitikai reformokból egyértelműen kiviláglott, hogy noha Indonézia valódi fejlődést szeretne elérni fegyveres erőinek műszaki színvonalát és hatékonyságát illetően, komoly hatalmi programot ez nem takar a részéről. A fegyveres erők 395 500 fős békelétszámát⁵⁷ nem kívánták emelni, és dacára a szigetország földrajzi jellegzetességeiből adódó nyilvánvaló meghatározottságainak, a szárazföldi erőknek még mindig jelentős befolyása volt a fejlesztési folyamatra.⁵⁸ Indonézia katonai képességrendszerét illetően hosszú ideje Délkelet-Ázsia harmadik-negyedik számú hatalmának szerepét tölti be, Szingapúr, Thaiföld és néhány tekintetben Vietnám is elé sorolható. Jakarta biztonsági környezetének formálódására az elmúlt évek folyamán a haditengerészeti képességek kelet-ázsiai fejlődése és a két vezető globális hatalom szembenállásának erősödése döntő hatást gyakorolt. Emiatt a védelmi költségvetés érzékelhető növekedése mellett a tengeri haderőnem szerepének tudomásulvétele, képességeinek a jelentkező kihívásokhoz igazítása elodázhatatlanná vált. Doktrinális háttérét ennek a Widodo-kormány aránylag kreatívan biztosította, még ha a végrehajtás tekintetében nem is tartott lépést a meghirdetett ambíciókkal.

Joko Widodo elnökségének különösen nagy nemzetközi figyelmet kiváltó pillanata volt a tengeri tengely (az indonéz kifejezés pontosabb fordításaként a Világ Tengeri Tengelye) doktrína meghirdetése 2014 novemberében. Szakáli Máté egyenesen a Szuharto-érát követő időszak legambiciózusabb külpolitikai elképzeléseként jellemezte a doktrína megfogalmazását.⁵⁹ Részt képezte ennek az indonéz tengerészeti kultúra újjáépítése, az ország tengeri erőforrásainak fenntartható kezelése, a tengeri infrastruktúra fejlesztése, az élénk diplomáciai együttműködés a környező vizeken érdekelt államokkal, és végezetül az indonéz tengeri védelmi képességek fejlesztése is. Jakarta 2017-ben szakpolitikai sorvezetőt is kiadott *Indonéz óceánpolitika* címmel, amely 7 pillérre és 76 szakpolitikai célterületre bontva nevezi meg a teendőket a Világ Tengeri Tengelye koncepciójának megfelelő állapot eléréséhez.⁶⁰

Úgy tűnt, hogy a tengeritengely-doktrínával Indonézia rátalált stratégiai építkezésének sokak által hiányolt markáns tengeri fókuszára, amihez az ország földrajzi adottságai is páratlanul előnyös alapot szolgáltatnak. Noha nem kimondottan a tengeri nagyhatalmi képességrendszer, hanem a tengeri nemzetként való működés jóval kevésbé konfrontatív üzenetű, és az indonéz történelmi identitással is megférő lehetőségének (tehát a tengerek sokrétű kihasználásához szükséges képességek és kapacitások) megteremtése állt

⁵⁷ *The Military Balance 2023* (2023). International Institute for Strategic Studies – Routledge, 254.

⁵⁸ Bővebben Háda 2014: 16.

⁵⁹ Szakáli Máté (2022): Indonézia, mint a „Világ Tengeri Tengelye” elképzelés – szakpolitikai látélet. *Eurázsia Szemle*, 2(2), 72–88.

⁶⁰ *Indonesian Ocean Policy* (2017). Coordinating Ministry for Maritime Affairs, Republic of Indonesia.

a koncepció középpontjában, a védelempolitikai kérdésekkel foglalkozó értelmiséget érthető módon leginkább a haditengerészet fejlesztéséhez kapcsolódó elemek érdekelték.

Aki azonban gyors és látványos haladást várt, annak csalódnia kellett. Minden hangzatos célkitűzése és pozitív nemzetközi fogadtatása ellenére a tengeritengely-koncepció megvalósítása rendkívül lassú folyamat, és az utóbbi években már jóval ritkábban kap említést a kormányzati kommunikációban. Igazából csak egyes infrastrukturális beruházásai haladtak jól. Háttérbe szorulása Widodo elnök második ciklusában felveti annak a kérdését, hogy mennyire marad az indonéz külpolitika része? Jokowi utódja revitalizálja-e (esetleg a külpolitikai eszköztárhoz jobban hozzájáruló elemeinek prioritizálásával), vagy egy másik koncepcióval váltja majd fel? Természetesen ezekre a kérdésekre ma még nincs válasz, az viszont biztosra vehető, hogy Jakarta már a Délkelet-Ázsiában érdekelt külső hatalmak erősödő tengerészeti aktivitása miatt sem hanyagolhatta el teljesen tengeri műveleti képességeinek fejlesztését. E nyilvánvaló konklúzió hatása megfigyelhető a Widodo-kormány tengeri nemzeti jövőképeinek jegyében született, e sorok írásakor egyaránt érvényes védelmi stratégiáján is.

A 2008. évi védelmi fehér könyvet múltnak átadó dokumentumot végül 2015. május 31-én bocsátották ki. Az új indonéz védelmi fehér könyv kevés támpontot ad arról, hogy a szigetország biztonság- és védelempolitikai percepciói hogyan kapcsolódnak össze a konkrét védelempolitikai lépésekkel.⁶¹ Miközben számos olyan témát érint (például élelmiszerkrízis), amelynek nem sok köze van a védelemhez,⁶² érdekes, hogy kívül helyezi az országot a dél-kínai-tengeri konfliktusban érdekelt államok körén,⁶³ miközben hitet tesz Natuna katonai infrastruktúrájának fejlesztése mellett.⁶⁴ Továbbra is a szabad és aktív külpolitika indonéz hagyománya jelenik meg benne⁶⁵ a katonai szövetségek elutasítása mellett, miközben szorgalmazza a Yudhoyono-érában megfogalmazott dinamikus egyensúlyi állapot kialakítását a térségben. Miközben a külső támadás esélyét minimálisnak tekinti, a belső fenyegetések elleni védelem, illetve területvédelem szükségességét emeli ki. Mindent egybevetve a 2015. évi védelmi fehér könyv Joko Widodo kormányzásának egyensúlyozó, mindenki felé békét és jóindulatot hirdető külpolitikáját tükrözi vissza, a megelőző kormány néhány elgondolásának adaptálása mellett. Ugyanakkor még megtalálhatók benne a tengeritengely-koncepció védelempolitikai komponensei is a haditengerészet műholdas és dróntechnológiával kiegészített fejlesztésén keresztül.⁶⁶ További problémaként merül fel a védelmi szféra költségvetési támogatásának kérdése, amelyről a fehér könyv az 1%-os GDP-arány felett tartást és a fokozatos növelést irányozza elő.⁶⁷ Ez ázsiai összehasonlításban elég szerény védelmi ráfordítást jelent,⁶⁸ igaz, 2022-re valamivel

⁶¹ Lowry, Robert: *Indonesia's Defence White Paper*. [online], Australian Institute of International Affairs, 2016. 06. 15. Forrás: internationalaffairs.org.au [2023. 07. 11.].

⁶² *Defence White Paper 2015* (2015). Ministry of Defence of the Republic of Indonesia, Jakarta, 17–18.

⁶³ Ministry of Defence of the Republic of Indonesia, Jakarta 2015: 4.

⁶⁴ Ministry of Defence of the Republic of Indonesia, Jakarta 2015: 42.

⁶⁵ Ministry of Defence of the Republic of Indonesia, Jakarta 2015: 56.

⁶⁶ Ministry of Defence of the Republic of Indonesia, Jakarta 2015: 38.

⁶⁷ Ministry of Defence of the Republic of Indonesia, Jakarta 2015: 132.

⁶⁸ Parameswaran, Prashanth: *Will Indonesia's Military Budget Fall or Rise?* [online], The Diplomat, 2015. 09. 30. Forrás: thediplomat.com [2023. 07. 22.].

több mint 9 milliárd dollárral az indonéz védelmi kiadások már (Szingapúré után) a második legnagyobb összeget tették ki Délkelet-Ázsiában.⁶⁹

Pusztán katonai megközelítésben az indonéz szakértők egy része nem tartja megfelelő válasznak hazája védelmi képességfejlesztését a kínai aktivitás erősödésének ellensúlyozására.⁷⁰ Mindennek ellenére Jokowi elnöksége alatt a fegyveres erők eszközbeszerzései elérték bizonyos mérföldköveket. 2022 februárjában az ország 42 francia gyártmányú Rafale vadászpilóta és a szükséges kiszolgálóberendezések, valamint szimulátorok beszerzése mellett döntött, mintegy 8,1 milliárd dollár értékben.⁷¹ Érdekes folytatása volt a vadászpilóta-beszerzésnek a kiszivárgott terv, amely szerint az indonéz haditengerészet tengeralattjáró-erőinek korszerűsítésébe is bevonnák a francia felet Scorpiene tengeralattjárók beszerzésével.⁷² Mindkét eszköztípus üzemeltetésében egyébként a stratégiai partner India jelenti a közeli referenciát. Az elmúlt időszakban az indonéz állam részéről is érzékelhető volt a fegyveres erők beszerzési forrásainak diverzifikálása, amelyben a hazai hadiipar fejlesztésén túl a nagyhatalmak felé való függőség elkerülése is szempont volt. Érdekes, hogy a 2015. évi fehér könyv külön is méltatja az indonéz–francia védelmi együttműködést.⁷³ Ugyanakkor a franciáknak is jól jött az üzlet, különösen az AUKUS megalakulása és az ausztrál tengeralattjáró-beszerzések újratervezése után, amely jelentős bevételtől fosztotta meg a francia hadiipart. Párizs és Jakarta érdekei tehát egymásra találtak, a fejlesztési program jövőjével kapcsolatban pedig reményt adhat az előbbinek, hogy a Rafale-szerződést szignáló Prabowo Subianto védelmi minisztert Widodo lehetséges hivatali utódaként tartják számon.⁷⁴

Konklúziók és kitekintés

Nem túlzás azt állítani, hogy Joko Widodo elnökségének vívmányait nagy érdeklődéssel várták a kelet-ázsiai térséggel foglalkozó szakértők. A mögöttünk álló két elnöki ciklus fejleményei e fokozott várakozás tükrében legalábbis kiábrándítóan hathatnak. Áttekintve az elmúlt kilenc év tapasztalatait, adja magát a konklúzió, miszerint Jokowi külpolitika iránti affinitása jelentősen alulmúlta elődjéét. Sokkal nagyobb figyelmet fordított a belpolitikai pozíciójának stabilitására és gazdasági eredmények elérésére, mintsem Indonézia nemzetközi befolyásának fejlesztésére. Rizal Sukma külpolitikai szakértő, az egyik elnöki tanácsadó megjegyzése, miszerint: „nem ehetsz nemzetközi imázst”,⁷⁵ találóan jellemezte ezt a mentalitást. Nevezhető ez pragmatizmusnak és tekinthető logikus stratégiának egy

⁶⁹ The Military Balance 2023: 218.

⁷⁰ The Military Balance 2023: 214.

⁷¹ *Indonesia to buy 42 Rafale jets as it boosts ties with France*. [online], Al Jazeera, 2022. 02. 10. Forrás: aljazeera.com [2023. 07. 29.]; Hummel, Tassilo – Widiyanto, Stanley: *France seals \$8.1 billion deal with Indonesia to sell 42 Rafale jets*. [online], Reuters, 2022. 02. 10. Forrás: reuters.com [2023. 07. 29.].

⁷² Honrada, Gabriel: *Indonesia picks France for its new sub ambitions*. [online], Asia Times, 2022. 03. 10. Forrás: asia-times.com [2023. 07. 25.].

⁷³ Ministry of Defence of the Republic of Indonesia, Jakarta 2015: 90.

⁷⁴ Jibiki, Koya: *Jokowi keeps successor options open, even former rival*. [online], Nikkei Asia, 2023. 07. 30. Forrás: asia.nikkei.com [2023. 08. 02.]; Suhenda, Dio: *Jokowi looks to Prabowo as potential successor*. [online], The Jakarta Post, 2022. 11. 09. Forrás: thejakartapost.com [2023. 07. 22.].

⁷⁵ Cochrane 2014a.

választott vezető részéről, aki ráadásul alacsony származása miatt át tudta érezni a megélhetési problémákkal küzdő tömegek nagyon is materiális igényeit. Másrészt viszont Indonézia geostratégiai helyzetében a külpolitika elhanyagolása legalábbis kockázatos. Az elnök külföldi láthatóságot kevésbé preferáló személyisége joggal keltette az ország nemzetközi súlyához képesti passzivitás érzetét Indonézia partnereiben, végeredményben kritikát alapozva meg a 2024-ben lezáruló kurzus teljesítményét illetően. Mint a fentiekben kiemelt néhány példán láthattuk, valójában ez a jelenség a külpolitikával kapcsolatos elvárások különbözőségéből fakadt. Szemben rendszeresen példaként hivatkozott elődjével, Jokowi Widodo nem törekedett presztízsépítő szerepek betöltésére, amelyek országa nagyságát közvetítették volna ugyan, de több felelősséggel és költséggel járhatnak, mint közvetlen haszonnal. Ehelyett a belpolitikai szükségletek kielégítését várta a külpolitikától is, ami a fejlődéshez szükséges befektetések és kereskedelmi lehetőségek biztosítását jelentette.⁷⁶ Egyszerűbben szólva, Widodo külgazdasági eredményeket várt a diplomáciai stábjától és nem a Yudhoyono-elnökséget idéző figyelemébreztető fellépést. Egyúttal hajlamosnak tűnt arra, hogy kormánya tagjaira bízsa a neki kevésbé érdekes szakpolitikák kivitelezését,⁷⁷ amire ugyanakkor rányomta a bélyegét a határozott vezetés hiánya.⁷⁸ Utóbbi vonatkozásban joggal vethető fel, hogy Widodo politikusi karaktere nem kedvez a látványos külpolitikai sikereknek. Azt azonban túlzás lenne állítani, hogy elnökségét a külpolitikai dilettantizmus és az eredmények teljes hiánya jellemezte volna. Valójában a 2014 utáni indonéz kormányzat elég következetesen járta a szigetország elemi szükségletei, illetve az ezek biztosítására adaptált ellensúlyozó stratégia által kijelölt utat. Jakarta sikeresen őrizte meg külpolitikai mozgásterét a világban és erősítette tovább a számára fontos kapcsolatrendszereket, fenntartva az egyensúlyt a gazdasági fókuszú kínai és a biztonsági fókuszú amerikai viszonylatai között.

Két nemzetközi szervezet, az ASEAN és a G20 csoport legutóbbi években lezajlott ülései biztosítottak fórumot arra, hogy megmutatkozzon e külpolitika egy másik arca is. Indonézia ugyanis az elmúlt két év során nem kerülhette el a határozottabb állásfoglalást az adott közösség államait megosztó ügyekben. Előbbi fórumon kétségtelenül nem volt képes elérni deklarált céljait, ám ebben a szervezet működésének szabályai, valamint a tagállamok eltérő politikai kultúrája és stratégiai törekvései játszottak döntő szerepet. Jakarta viszont kiállt álláspontja mellett a mianmari krízis rendezéséről, ahogy az ASEAN-tagállamok integrációjának továbbfejlesztése tekintetében is. Utóbbi fórumon, a G20 csoport elnökeként Indonézia szerepe pozitívabbnak ítélnélhető. Sikeresen lavírozott az orosz–ukrán háború elmélyülése, valamint az amerikai–kínai rivalizálás okozta nyomásgyakorlási kísérletek között, és hitelesen képviselte addig is hangoztatott külpolitikai nézeteit. A korábbi évekre jellemző relatív passzivitást tehát az elnök hivatali idejének utolsó időszakára egy aktívabbnak ható periódus követte. Ha tehát nem a külföldi (főként nyugati) kommentátorok várákozásai, esetleg kimondott elvárásai, hanem saját

⁷⁶ Purba 2022a.

⁷⁷ Connolly, Aaron L.: *Indonesian foreign policy under President Jokowi*. [online], Lowy Institute, 2014. 10. 15. Forrás: lowyinstitute.org [2023. 07. 17.].

⁷⁸ Szakáli 2022.

célkitűzései szemszögéből vizsgáljuk Widodo kormányának külpolitikáját, az végső soron nem nevezhető sikertelennek.

Megkerülhetetlen feladata volt azonban az indonéz diplomáciának az ország független külpolitikájának érvényesítése a tágabb környezetet formáló hatalmi játszmák közepette. Tapasztalható volt, hogy Jakarta minél több téren igyekezett elkerülni az egyoldalú függés kialakulását valamelyik jelentősebb hatalomtól. Fegyveres erőinek új haditechnikai beszerzéseit illetően például a francia források kerültek előtérbe. Franciaország persze jelentős hatalom és vannak területei (illetve ezek megvédelmezésére katonai jelenléte) az ázsiai-csendes-óceáni térségben, ám messze nem tekinthető döntő tényezőnek a térség hatalmi játszmáiban. Indonézia szoros partnersége a haditechnikai beszerzések terén vele, valamint olyan országokkal, mint Dél-Korea, Olaszország, vagy Törökország, szintén az ellensúlyozó stratégia részeként értelmezhető. Mindenre rányomja azonban a bélyegét a finanszírozás érezhető elégtelensége. Indonézia fegyveres erői az elmúlt évek folyamán komoly fejlesztési szükségleteket halmoztak fel, amelyek nemcsak az előregedő eszközrendszerekből fakadtak, hanem a térséget jellemző intenzív fegyverkezésből is. Utóbbiak a korábbinál jobban láthatóvá tették az indonéz képességek hiányosságait a felmerülő kihívásokkal összevetve.

Indonéziára Widodo elnöksége idején is jellemző volt a visszafogott Nyugat-barátság. Többek által követett recept érvényesült, miszerint a kínai gazdaság gyors bővüléséből, a vásárlóerő növekedéséből az ország igyekezett minél többet profitálni, ugyanakkor előnyösnek tekintette az Egyesült Államok és szövetségeseinek erős katonai jelenlétét a kelet-ázsiai térségben, egyúttal hajlandóságukat a nemzetközi jog és a hajózás szabadságának védelmére. Ez lehetővé teszi Jakarta számára is, hogy erőteljesebb álláspontot képviseljen a Natuna-szigetek ügyében, és ez Widodo elnöksége alatt is megfigyelhető volt. Indonézia tehát érdekelt az Egyesült Államok térségbeli jelenlétében, nem érdekelt azonban egy súlyos szembenállás vagy még intenzívebb fegyverkezési verseny kialakulásában a nagyhatalmak között. A szigetország számára is adott ugyanakkor a dilemma: meddig képes fenntartani egyensúlyozó politikáját a két vezető hatalom erősödő szembenállásának korszakában, amelynek egyik kitüntetett zónája éppen az a Délkelet-Ázsia, ahol Indonézia a legjelentősebb állam? Melyek lesznek azok a viták, esetleg konfliktusok, amelyekben be kell majd állnia az egyik oldalra? Ezek a kérdések már csak azért is igen aggasztók, mert Jakarta valójában szerény eszközökkel rendelkezik a délkelet-ázsiai térségben érdekelt nagyhatalmak ellentéteinek enyhítésére. E sorok születésekor kevesebb mint egy év van még hátra Joko Widodo elnöki mandátumából, új külpolitikai célok megfogalmazása részéről már aligha várható, az indonéz politikai elitet már az utódlása foglalkoztatja. Bárki legyen is azonban Délkelet-Ázsia legnagyobb országának új vezetője, a világrend átalakulásával együtt járó, mélyülő konfliktusokkal kell majd szembenéznie, ezekre adott válaszainak sikere vagy sikertelensége pedig Widodo örökségének megítélését is formálni fogja majd.

IRODALOMJEGYZÉK

- Allard, Tom: *ASEAN appoints Brunei diplomat as envoy to Myanmar*. [online], Reuters, 2021. 08. 04. Forrás: reuters.com [2022. 01. 29.]
- Aspinall, Edward et al.: *Stability and stagnation under SBY*. [online], New Mandala, 2015. 07. 31. Forrás: newmandala.org [2023. 07. 23.]
- Balogh András (2018): *Délkelet-Ázsia történelme*. Budapest: ELTE Eötvös.
- Bán Zoltán (2021): Stratégiai kétértelműség: A kínai területi követelésekre adott vietnámi és fülöp-szigeteki reakciók vizsgálata. *Nemzet és Biztonság*, 14(4), 4–40. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2021.4.1>
- Chairman's Statement on the ASEAN Leaders' Meeting*. [online], 2021. 04. 24. Forrás: asean.org [2022. 01. 29.]
- Cochrane, Joe: *Indonesian Leader in Global Spotlight*. [online], The New York Times, 2014a. 10. 21. Forrás: nytimes.com [2023. 07. 24.]
- Cochrane, Joe: *New Leader Takes Oath of Office in Indonesia*. [online], The New York Times, 2014b. 10. 20. Forrás: nytimes.com [2023. 07. 24.]
- Connelly, Aaron L.: *Indonesian foreign policy under President Jokowi*. [online], Lowy Institute, 2014. 10. 15. Forrás: lowyinstitute.org [2023. 07. 17.]
- Defence White Paper 2015*. Ministry of Defence of the Republic of Indonesia, Jakarta, 2015.
- Duta Besar Kanasugi menghadiri acara diskusi di FIB UI (event peringatan 65 tahun Jepang-Indonesia)*. [online], Kedutaan Besar Jepang di Indonesia, 2023. 05. 25. Forrás: id.emb-japan.go.jp [2023.07. 28.]
- G20 Bali Leaders' Declaration*. [online], 2022. 11. 16. Forrás: consilium.europa.eu [2023. 07. 24.]
- Garuda Shield*. [online], Indo-Pacific Defense Forum, 2023. 03. 06. Forrás: ipdefenseforum.com [2023. 07. 12.]
- Háda Béla (2014): Indonézia regionális hatalmi esélyei Délkelet-Ázsiában – pró és kontra. *Nemzet és Biztonság*, 7(4), 3–21.
- Honrada, Gabriel: *Indonesia picks France for its new sub ambitions*. [online], Asia Times, 2022. 03. 10. Forrás: asiatictimes.com [2023. 07. 25.]
- Hummel, Tassilo – Widiyanto, Stanley: *France seals \$8.1 billion deal with Indonesia to sell 42 Rafale jets*. [online], Reuters, 2022. 02. 10. Forrás: reuters.com [2023. 07. 29.]
- India-Indonesia Bilateral Brief*. [online], Embassy of India – Jakarta, 2023. 02. 28. Forrás: indianembassyjakarta.gov.in [2023. 07. 19.]
- India-Indonesia Bilateral Exercise Samudra Shakti- 23*. [online], Ministry of Defence, 2023. 05. 14. Forrás: pib.gov.in [2023. 07. 26.]
- Indian Army Special Forces Commence Joint Exercise Garuda Shakti with Indonesian Special Forces at Sangga Buana Training Area, Karawang, Indonesia*. [online], Ministry of Defence, 2022. 11. 23. Forrás: pib.gov.in [2023. 07. 26.]
- Indonesia criticizes Thai talks with Myanmar junta*. [online], Antara, 2023. 06. 20. Forrás: antaranews.com [2023. 07. 04.]
- Indonesia G20 Presidency 2022*. [online], Forrás: kemlu.go.id [2023. 07. 29.]
- Indonesia Supports Timor-Leste's Membership in ASEAN*. [online], Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Indonesia, 2023. 05. 06. Forrás: kemlu.go.id [2023. 07. 18.]
- Indonesia to buy 42 Rafale jets as it boosts ties with France*. [online], Al Jazeera, 2022. 02. 10. Forrás: aljazeera.com [2023. 07. 29.]
- Indonesia to promote interests of global south at G7: Jokowi*. [online], The Jakarta Post, 2023. 05. 19. Forrás: thejakartapost.com [2023. 07. 29.]
- Indonesia's Foreign Policy*. [online], Embassy of the Republic of Indonesia in Washington D.C. Forrás: kemlu.go.id [2023. 07. 11.]
- Indonesian Ocean Policy* (2017). Coordinating Ministry for Maritime Affairs, Republic of Indonesia.
- Japan-Indonesia Foreign Ministers' Meeting (Japan-Indonesia Ministerial-Level Strategic Dialogue)*. [online], Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2023a. 03. 06. Forrás: mofa.go.jp [2023. 07. 29.]
- Japan-Indonesia Summit Meeting*. [online], Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2023b. 05. 20. Forrás: mofa.go.jp [2023. 07. 29.]

- Jibiki, Koya: *'Fish diplomacy' deepens ties between Indonesia, Japan*. [online], NIKKEI Asia, 2023. 07. 02. Forrás: asia.nikkei.com [2023. 07. 15.]
- Jibiki, Koya: *Jokowi keeps successor options open, even former rival*. [online], Nikkei Asia, 2023. 07. 30. Forrás: asia.nikkei.com [2023. 08. 02.]
- Klemensits Péter: *Indonézia külpolitikája a 2022-es események tükrében*. [online], Eurázsia Központ Elemzések, 2022/44. Forrás: eurasiacenter.hu [2023. 07. 18.]
- Lamb, Kate: *ASEAN chair Indonesia has little to show for Myanmar peace drive, diplomats say*. [online], Reuters, 2023. 07. 12. Forrás: reuters.com [2023. 07. 19.]
- Lamb, Kate – Da Costa, Augustinus Beo: *Indonesia warns against arms race after Australian nuclear sub pact*. [online], Reuters, 2021. 09. 17. Forrás: reuters.com [2023. 07. 16.]
- Lemahieu, Herve: *Indonesia is key to Australia's regional vision*. [online], Financial Review, 2023. 07. 07. Forrás: afr.com [2023. 07. 15.]
- Lowry, Robert: *Indonesia's Defence White Paper*. [online], Australian Institute of International Affairs, 2016. 06. 15. Forrás: internationalaffairs.org.au [2023. 07. 11.]
- Mattoo, Shashank: *India, Indonesia complete joint report on Sabang port feasibility*. [online], Mint, 2023. 05. 29. Forrás: livemint.com [2023. 07. 28.]
- Maulia, Erwida: *Indonesia's Jokowi off to China to meet Xi*. [online], Nikkei Asia, 2023. 07. 27. Forrás: asia.nikkei.com [2023. 07. 28.]
- McLain Gill, Don: *Bolstering Indonesia-India strategic partnership will be mutually beneficial*. [online], The Jakarta Post, 2023. 03. 02. Forrás: thejakartapost.com [2023. 07. 22.]
- Memorandum of Understanding between the Government of the Republic of Indonesia and the Free Aceh Movement*. [online], 2005. 08. 15. Forrás: aceh-mm.org [2023. 07. 22.]
- Mercer, Phil: *Indonesian President Arrives in Australia*. [online], VOA, 2023. 07. 03. Forrás: voanews.com [2023. 07. 22.]
- Myanmar won't allow ASEAN envoy to meet Aung San Suu Kyi*. [online], Al Jazeera, 2021. 10. 14. Forrás: aljazeera.com [2022. 01. 29.]
- OEC: *China/Indonesia*. [online], 2022. Forrás: oec.world [2023. 07. 12.]
- OEC: *Indonesia/Japan*. [online], 2022. Forrás: oec.world [2023. 07. 22.]
- OEC: *Indonesia/United States*. [online], 2022. Forrás: oec.world [2023. 07. 12.]
- Parameswaran, Prashanth: *Will Indonesia's Military Budget Fall or Rise?* [online], The Diplomat, 2015. 09. 30. Forrás: thediplomat.com [2023. 07. 22.]
- Planned Acquisition of F-15 Jets by Indonesia May Be Cancelled*. [online], Daily Insights, 2023. 02. 15. Forrás: dinsights.katadata.co.id [2023. 07. 11.]
- President Jokowi Focuses on Strengthening Economic Cooperation during State Visit to Australia*. [online], Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Indonesia, 2023. 07. 05. Forrás: kemlu.go.id [2023. 07. 22.]
- Purba, Kornelius: *Jokowi's foreign policy comes late, but internationally impactful*. [online], The Jakarta Post, 2022. 11. 26. Forrás: thejakartapost.com [2023. 07. 12.]
- Purba, Kornelius: *Timor Leste's ASEAN membership: RI's lifelong debt*. [online], The Jakarta Post, 2022b. 11. 19. Forrás: thejakartapost.com [2023. 07. 21.]
- Saballa, Joe: *Indonesia Buying Used Fighter Jets, Engines to Fill Air Defense Gaps*. [online], The Defense Post, 2023. 06. 22. Forrás: thedefensepost.com [2023. 07. 24.]
- Shibata, Nana – Oshikiri, Tomoyoshi: *Indonesia seeks closer India ties to strengthen Global South role*. [online], NIKKEI Asia, 2023. 02. 14. Forrás: asia.nikkei.com [2023. 07. 23.]
- Strangio, Sebastian: *Indonesian High-Speed Railway to Begin Operations in August: Minister*. [online], The Diplomat, 2023. 04. 11. Forrás: thediplomat.com [2023. 07. 03.]
- Strangio, Sebastian: *Indonesian President Begins Three-Day State Visit to Australia*. [online], The Diplomat, 2023. 07. 03. Forrás: thediplomat.com [2023. 07. 23.]
- Suhenda, Dio: *Jokowi looks to Prabowo as potential successor*. [online], The Jakarta Post, 2022. 11. 09. Forrás: thejakartapost.com [2023. 07. 22.]

- Szakáli Máté (2019): Az 1998 utáni indonéz szeparatizmuspolitika – Nyugat-Új-Guineán a kormányzati döntéshozatal szemszögéből. In Salát Gergely et al. (szerk.): *Veszélyes vizeken*. Budapest: Typotex, 295–319.
- Szakáli Máté (2019): Variáció egy témára. *Magyar Tudomány*, 180(4), 575–588. Online: <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.4.12>
- Szakáli Máté (2022): Indonézia, mint a „Világ Tengeri Tengelye” elképzelés – szakpolitikai látélet. *Eurázsia Szemle*, 2(2), 72–88.
- Tekin, Esra: *Malaysian, Indonesian leaders call on Myanmar junta to implement peace plan*. [online], Anadolu Agency, 2023. 06. 09. Forrás: aa.com.tr [2023. 07. 04.]
- The Military Balance 2023* (2023). International Institute for Strategic Studies – Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9781003400226>
- Umar, Ahmad Rizky Mardhatillah: A critical reading of Natalegawa doctrine. *The Jakarta Post*, 2011. 01. 07.
- Widjajanto, Andi: *ASEAN Security Community vs Minimum Essential Force*. [online], The Jakarta Post, 2011. 11. 24. Forrás: thejakartapost.com [2023. 07. 12.]
- WITS: *Indonesia Trade*. [online], 2020. Forrás: wits.worldbank.org [2023. 07. 22.]

Bugyáki Attila¹

A pénzmosás gyakorlata a szervezett bűnözés és a terrorizmus összefonódásában – Fogalmi tisztázás és gyakorlati kapcsolatok

A szervezett bűnözés és a terrorizmus életünk szinte minden napját beárnyékolja. Folyamatos változásuk és rugalmas alkalmazkodásuk révén mindig képesek megújulni, amivel állandó félelmet és fenyegetést jelentenek az állam és a társadalom tagjainak. Működésükhöz és fennmaradásukhoz olyan pénzekre van szükségük, amelyek eredete látszólag tiszta, nem felkeltve ezzel a bűnüldöző hatóságok érdeklődését. Céljuk és motivációjuk magvalósítása érdekében a szervezett bűnözés és a terrorizmus között alkalmi szövetségek alakulhatnak ki, amelyekhez pénzügyi szolgáltatást sok esetben a hivatásos pénzmosók nyújtanak. Ennek következtében már nemcsak az illegális, hanem ezzel párhuzamosan a legális szférát is behálózzák, veszélyeztetve ezzel a világgazdaságot, és a demokráciák békés együttélését. Jelen tanulmány – a fogalmi tisztázáson és a gyakorlati kapcsolatokon keresztül – a szervezett bűnözés és a terrorizmus sajátos érdekviszonyán alapuló összefonódását kívánja bemutatni a pénzmosás szempontjából.

Kulcsszavak: pénzmosás, szervezett bűnözés, terrorizmus, terrorizmus finanszírozása

Money Laundering Practices in the Combination of Organized Crime and Terrorism – Conceptual Clarification and Practical Contacts

Organized crime and terrorism are shadowing almost every day of our lives. They are always able to renew, through their continuous change and flexible adaptation, as a constant threat and fear to the members of the state and society. To operate and survive, they need money that appears to have a clear origin, not arousing the interest of law enforcement authorities. In order to fulfil their purpose and motivation, organized crime and terrorism can form occasional alliances, often provided by professional money laundering. As a result, not only it is illegal, but it also covers the legal sphere, thereby jeopardizing the global economy and the peaceful coexistence of democracies. The present study seeks to demonstrate – through conceptual clarification and practical links – the concentration of organized crime with terrorism based on its specific interest in money laundering.

Keywords: money laundering, organized crime, terrorism, financing of terrorism

¹ Bugyáki Attila okleveles közgazdász. Kutatási területe a pénzmosás kérdésköre. E-mail: attila.bugyaki@freemail.hu

Bevezetés

A téma összetettségét – és egyben nehézségét is – jól szimbolizálja, hogy a szervezett bűnözésnek, a terrorizmusnak és a pénzmosásnak még napjainkban sincs általános érvényre elfogadott definíciója. A fogalmak egységesítésének legfőbb akadályozója elsősorban a nemzeti és nemzetközi bűnüldözési alapszabványok közötti eltérések megítélésében, valamint az adott államok eltérő politikai érdekkülönbözőségében rejlik. Ellenben, ha mégis lenne ilyen nemzetközileg elfogadott, letisztult meghatározás, akkor sem dőlhetnének hátra a karosszékben, mivel az egyre inkább globalizálódó és dinamikus változó világunkban e bűnözői szervezetek és csoportok működése napról napra fejlődik, ezzel újabb és újabb fenyegetésekkel, illetve kihívásokkal bővítve a fogalomtárt.

Az elmúlt évek folyamán a nemzetközi szervezett bűnözés gazdasági befolyásának folyamatos növekedésével párhuzamosan a tevékenységük is egyre szervezettebbé vált. Ennek során kihasználva a globalizáció, továbbá az Európai Unió adta négy alapszabadságot (munkaerő, tőke, áru és szolgáltatás szabad áramlását), az újabb és kifinomultabb pénzmosási technikákat, valamint módszereket a bűnözői körök már egymással sok esetben együttműködve, egyre jobban rátelepültek a legális gazdaság adta lehetőségekre is.

A korábban elképzelhetetlenek hitt mértékű változások senkit és semmit sem hagytak érintetlenül, nemcsak az egész világ globalizálódott, hanem ezzel párhuzamosan – illetve ennek eredményként – a világot veszélyeztető folyamatok is globálissá váltak. A globalizációs folyamatok jelentős hatással voltak, illetve vannak még napjainkban is a szervezett bűnözés, a terrorizmus és a pénzmosás mai formájának kialakulására. A gyökeresen átalakult nemzetközi politikai, gazdasági és pénzügyi életben tevékenységük is egyre globálisabbá kezdett válni, aminek keretében együttműködésük során megosztották regionális tapasztalataikat, majd ezek racionalizálását követően egymással összekapcsolódva, közösen léptek ki a nemzetközi porondra, kihasználva az ezzel járó szinergiahatásokat. A szövetségre lépéssel, az így kialakított zárt, integrált és szabályozott rendszerben a gyors és határokon átívelő fejlődés adta lehetőség mellett sokkal hatékonyabb és erőteljesebb érdekérvényesítő képességet alakítottak ki, amely amellet, hogy hosszabb távon képesé tette a feleket egymás nézeteinek tiszteletben tartására, még potenciális lehetőséget is nyújtott erőfölényük kiterjesztésére.

A 21. század kezdetén egyértelművé vált, hogy az egyre növekvő méretű pénzmosás már nemcsak nemzeti, illetve regionális keretek között zajlik, hanem a technológiai innováció és a szervezett bűnözői csoportok fokozatos térnyerése következtében világméretű kockázatot is jelent az államok számára. A pénzmosás volumenére – annak leplezett úton való mozgatása révén – pontos adatok nem állnak rendelkezésre, csak becslések. Ha elfogadjuk az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) legutolsó statisztikai adatok felhasználásával készült felmérésének az eredményét, amely szerint a vagyoni előnnyel járó bűncselekményekhez kapcsolódó pénzmosás becsült értéke évente a Földön a világ GDP-jének 2–5%-a, ami pénzben kifejezve 800–2000 milliárd amerikai dollár átmosását jelenti évente, akkor jól érzékelhetővé válik a probléma nagysága.² E bűncselekményekből

² United Nations – Office on Drugs and Crime: *Money Laundering*. [online], Forrás: unodc.org [2023. 06. 11.].

származó pénzek tisztára mosása minden évben jelentős kárt okoz a világnak, és minél inkább növekszik az ezzel legalizálni szánt összeg, az annál inkább veszélyezteti az egyes nemzetgazdaságok működését, erősítve ezzel az illegális gazdaságot és a szervezett bűnözést. A kormányok és a nemzetközi szervezetek a 2001. szeptember 11-ei Amerikai Egyesült Államokot ért terrortámadás óta különösen kiemelt figyelmet fordítanak erre a problémára, mivel ekkor vált világossá, hogy a pénzmosás a legális és az illegális gazdaság mellett a terrorszervezetek finanszírozásával is szorosan összefonódik.

Tanulmányomban a szervezett bűnözés, a terrorizmus és annak finanszírozása, valamint a pénzmosás fogalmi kereteinek, általános jellemzőinek szükséges ismertetésén keresztül, illetve azt követően fejtem ki a közöttük fennálló sajátos, érdekviszonyokon alapuló összefonódásukat.³

A szervezett bűnözés fogalmi keretének behatárolása, általános jellemzői

A szervezett bűnözés motivációja elsősorban az anyagi javak törvénytelen úton való megszerzésére irányul, ezért azt alapvetően a gazdasági biztonság kategóriába sorolhatnánk. Figyelembe véve viszont azt, hogy szervezett tevékenységük és gazdasági befolyásuk ezen már jóval túlmutat, ezáltal politikai és egyben társadalmi biztonsági kérdést is felvet, amelyek közvetve és/vagy közvetlenül veszélyeztetik az állam, illetve a lakosság békés működését.

Ha a már meglévő mértékadó meghatározásokból összegyűjtenénk a szervezett bűnözés általános jellemzőit, akkor a következőket kapnánk: illegális, anyagi haszonszerzés (pénz), összehangolt, sorozatos, megfélemlítés, lojalitás, korrupció, konspiráció, munkamegosztás, több személy vagy csoport együttműködése. A viszonylag jó behatárolást követően – kis túlzással – gyakorlatilag csak egy-két kötőszóval kellene összekötni a szavakat és már készen is lehetnénk egy saját fogalom megalkotásával. A tanulmány szempontjából – az interneten fellelhető számos egyéb megfogalmazás mellett⁴ – három jól ismert nemzetközi szervezet, az Európa Tanács, az ENSZ és az Interpol meghatározásait veszem alapul. Eszerint az Európa Tanács megfogalmazásában a szervezett bűnözés: „Illegális tevékenységek, amelyeket már hosszabb ideje létező, súlyos bűncselekmények összehangolt tevékenység révén és megfélemlítés, erőszak, korrupció vagy más eszközök igénybevételével, közvetve vagy közvetlenül pénzügyi vagy más anyagi haszonszerzés céljára történő végrehajtására irányuló, három vagy több személyből álló szervezett csoportok hajtanak végre.”⁵ A Transznacionális Szervezett Bűnözésről szóló ENSZ Egyezmény is hasonlóképpen fogalmaz: „Három vagy több személyből álló strukturált csoport, amely

³ A terjedelmi korlátokat szem előtt tartva – mivel a tárgyalt témakörök már önmagukban külön-külön is olyan hatalmas elméleti háttérrel rendelkeznek – a tanulmány csak annyiban foglalkozik a szervezett bűnözés, a terrorizmus, a terrorizmus finanszírozása és a pénzmosás mélyebb elemzésével, amennyiben azt jelen témaválasztásom megkívánja.

⁴ Klaus von Lampe német egyetemi docens az internetes oldalán több mint 200 fogalmat gyűjtött össze a szervezett bűnözéssel kapcsolatban, amelyeket többek között országonként, szervezetenként és megfogalmazói szerint is csoportosított. Von Lampe, Klaus: *Definitions of Organized Crime*. [online], Forrás: organized-crime.de [2023. 05. 23.].

⁵ Tólas Péter (2007): *A nemzetközi terrorizmus és a szervezett bűnözés hatása a nemzetközi biztonságra és Magyarországi biztonságára*. [online], 2007. 01. 07. Forrás: kisebbségkutato.tk.mta.hu [2023. 05. 23.].

meghatározott időszakra és cselekvésre, egymással összehangolt, egy vagy több komoly bűncselekmény vagy támadás elkövetésére alakulnak, hogy abból közvetve vagy közvetlenül pénzügyi vagy más egyéb anyagi hasznot érjenek el.”⁶ Az Interpol az előző kettőnél kicsit tágabb értelemben, de hasonló elvek alapján határozza meg a fogalmat: „Bármely egységes szervezetű csoport, amelynek legfőbb célja az, hogy illegális tevékenységek révén pénzt szerezzen, és gyakran a félelem és korrupció segítségével biztosítja túlélését.”⁷ Ha jobban megnézzük az előzetesen gyűjtött jelzőket, valamint az idézett nemzetközi szervezetek által használt definíciókat, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy valamennyi meghatározásban szerepel a pénz, illetve anyagi haszonszerzés vagy annak valamilyen szinonimája mint motiváció. Megállapíthatjuk, hogy a szervezett bűnözés elsődleges mozgatórugója tehát a pénz, mégpedig azon belül is az illegális úton megszerzett pénz, amelyet úgy kell visszajuttatni a gazdaságba, hogy annak eredete nehezen vagy egyáltalán ne legyen visszakövethető, mert anélkül a pénzmosás tevékenysége – mint szolgáltatás – semmit nem ér. Éppen ezért a pénzmosás az a végeláthatatlan „hajtóerő és mozgatórugó”, amelynek kivitelezésével, majd befejezésével lehetővé teszi valamennyi bűncselekmény növekedését és elterjedését a világban. Egy hasonlattal élve – véleményem szerint – a pénzmosás olyan, mint egy „mutáns polip”, amelynek kapcsolatrendszerre – a nyolc hosszú karon keresztül – behálózza az egész világot, a környezet külső, illetve belső behatásaihoz maximálisan alkalmazkodik, azaz folyamatosan képes a megújulásra. A fej – amely a pénzmosást végzi – állandóan biztosítja a körforgást és az információk áramlását a nyolc kar – azaz a pénzmosásra leginkább specializálódott bűnszervezetek (kábitószerszerek-, fegyver- és emberkereskedelem, prostitúció, terrorizmus, korrupció, csalás, hamisítás) – között, biztosítva ezzel a legálisnak tűnő működést. Míg az egyes karok kiiktatásuk esetén bármikor pótolhatók (újranőhetnek), addig az egész folyamatot meghatározó és irányító fej, azaz a pénzmosás, már nem. Ha a bűnözők nem tudják a „fekete pénzeket” tisztára mosni, vagy eredetük könnyen felderíthetővé válik, akkor a bűnszervezet fokozatosan elsorvad, végül pedig megszűnik.

A nemzetközi bűnözés rugalmas hálózatok, kerülő útvonalak köré szerveződik, a tőke elektronikus átutalási rendszerének köszönhetően pedig nagyon olajozottan működik.⁸ Eközben új üzletágakat hoz létre, miközben torzítja a nemzeti és a regionális gazdaságot. Tagjaik a bűncselekményeiket diverzifikáltan, munkamegosztásos alapon, egymással szoros és rendszeres szövetségekben – határon átnyúló, nemzetközi keretek között – követik el, legális és illegális kapcsolatrendszeireken keresztül, ahol mindenkinek megvan a saját feladatköre. Az előre megtervezett akciókat fegyelmesen és precízen, hierarchikus rendszerben hajtják végre. Felépítésük lehet sejtyszerű, amikor önállóan, egy központi vezetéstől függetlenül végzik tevékenységüket, illetve többlépcsős, amikor az irányítás nem közvetlenül, hanem több lépcsőn keresztül valósul meg. A szervezet irányítói utasítások útján, általában csak közvetve vesznek részt a bűncselekmények végrehajtásában.

⁶ United Nations – Office on Drugs and crime (2004): *United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*. [online], New York, 2004. Forrás: unodc.org [2023. 05. 25.].

⁷ Szendrei Ferenc: *A pénzmosás*. [online], Doktori értekezés. Pécs: PTE ÁJK, 2010., 161. Forrás: pea.lib.pte.hu [2023. 05. 23.].

⁸ Mingst, Karen A. (2011): *A nemzetközi kapcsolatok alapjai*. Budapest: Napvilág, 146.

Gátlástalanul haladnak előre, megvásárolnak mindent és mindenkit, ami az útjukba kerül. Válogatás nélkül korrumpálnak és zsarolnak meg kormánytisztviselőket, politikusokat, hivatalnokokat vagy bárkit céljuk elérése érdekében, valamint foglalkoztatják a legkiválóbb szakembereket, így hatalmuk, befolyásuk és ellenőrzésük a politikai és gazdasági élet valamennyi szegmensébe határtalanul elér. Amennyiben érdekeik úgy kívánják, az erőszak egyetlen formájától sem riadnak vissza, hiszen a szervezetet alkotó személyek szinte kivétel nélkül hivatásos/profi bűnözők.

A terrorizmus fogalmi keretének behatárolása, általános jellemzői

A terrorizmus mint jelenség már évszázadok óta jelen van történelmünk valamennyi periódusában. Kezdetben „csupán” az állami kül- és belpolitikai érdekek⁹ húzódtak meg a terrorizmus hátterében, míg a modern kori terrorizmus – az egyének, a szervezetek és a csoportok bekapcsolásával – már egyáltalán nem mentes a különböző etnikai, vallási és ideológiai nézetektől sem. A globalizáció, illetve annak hatásai pedig egyre veszélyesebbé és kiszámíthatatlanabbá tették a folyamatot, jelentősen megnehezítve ezzel a terrorizmus megelőzését és felderítését.

A terrorizmus fogalmát több mint kétszáz évvel ezelőtt, a nagy francia forradalom idején használták először.¹⁰ Napjainkban minden szervezet, minden nemzet sajátos módon értelmezi a terrorizmus definícióját, annak jellemzőit gyűjti egy csokorba. Ebből adódik, hogy nincs egységes, nemzetközileg támogatott meghatározása. Alex Schmidt és Albert Youngman *Politikai terrorizmus* című könyvükben a fellelhető fogalmak közül kiválasztották azokat a meghatározó kulcsszavakat (eszközöket az alapmotiváció megvalósításához), amelyek a legtöbb helyen fordultak elő. Ez alapján az ő értelmezésükben a terrorizmus nem más, mint: „az erőszak, a politikai célzat, a káosz- és félelemkeltés, a fenyegetés, a pszichológiai tényezők, a szándékosság és tervezettség, a szimbolikus, illetőleg a véletlenszerű célpontválasztás, valamint a társadalom-befolyásolási célzatú” fenyegetése.¹¹ A számtalan köztudatban lévő definíció közül érdemes még kettőt megemlíteni. Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) – mint az egyik legjelentősebb nemzetközi szervezet – a terrorizmus fogalmát így értelmezi: „a politikai, vallási vagy ideológiai célkitűzések elérése érdekében kormányok és társadalmak kényszerítésére vagy megfélemlítésére tett kísérletben, az egyének vagy javak elleni erő vagy erőszak törvénytelen alkalmazása, illetve azzal való fenyegetés.”¹² Benjamin Netanjahu izraeli miniszterelnök megfogalmazásában pedig így hangzik: „a terrorizmus a polgárookra gyakorolt szándékos,

⁹ Már az ókortól kezdve egészen napjainkig az állami érdekérvényesítés egyik tipikus formája a kalózkodás, amely a szervezett haszonszerzés mellett, valamely állam megbízásából gazdasági és/vagy politikai előny megszerzésére irányul. Ugyanúgy a hidegháború egyik „legtermészetesebb” velejárási eleme volt a terrrorszervezetek állami finanszírozása anyagi és katonai eszközökkel, valamint tagjainak kiképzése, meghatározott politikai célok elérése érdekében.

¹⁰ A terror szó latin jelentése ijedség, rémület. Magát a terror kifejezést – rémuralom értelmében (régime de la Terreur) – Edmund Burke használta először a francia forradalom elleni vitáirátában 1793-ban. Hímer Nóra Vivien (2011): A terrorizmus eredete és fejlődéstörténete. *Szakmai Szemle*, (2), 53.

¹¹ Publikon Szerkesztőség: *A terrorizmus fogalma és története*. [online], Forrás: publikon.hu [2023. 06. 02.].

¹² NATO *szakkifejezések és meghatározások szógyűjteménye* (2000). Budapest: HVK Haderőtervezési Csoportfőnökség kiadványa, 166.

módszeres erőszak, amely az általa kiváltott félelmen keresztül politikai célokat kíván megvalósítani.”¹³ Amint láthatjuk, a példaként felhozott fogalmak közel hasonló jelentésűek, de meghatározásuk során – a politikai nézeteltérések következtében – a bennük használt jelzők révén kicsit mégis más töltettel rendelkeznek.

A terrorizmus fogalmi behatárolását követően érdemes megismerni a terrorista csoport definícióját is, amely két amerikai professzor, Seth G. Jones és Martin C. Libicki értelmezésében a következő: „egyének tömörülése, mely nem állami entitásként, céljai elérésére a terrorizmus eszközeit alkalmazza.”¹⁴ Az alapmotivációval összhangban a terrorista csoportok létrejötte – nemritkán a rivális szervezetek feletti befolyás növelésével párhuzamosan – két meghatározó célkitűzése van: az egyik az akciók végrehajtásához támogatói bázis kiépítése, a másik pedig az ellenfelek leküzdésére (megsemmisítésére) irányul.

A terrorista szerveződés legalsó szintje a magányos terrorista, aki szürke, hétköznapi polgárként éli életét, ezért cselekedete és eltervezett akciója szinte teljesen kiszámíthatatlan. A kisebb, illetve közepes terrorista csoportok létszáma pár főtől akár százig, míg a nagyobb szerveződéseké akár több ezerig is terjedhet. Míg az előbbi esetben a tagok ismerhetik egymást, addig az utóbbiban – saját védelmük érdekében – ez már nem jellemző, helyette inkább a sejtszerű felépítést választják.

A terroristák eszközei és módszerei folyamatosan változtak az elmúlt évszázadok alatt. Míg a második világháborúig egyértelműen behatárolható volt a pusztítás célja, illetve a célszemélyen kívül ártatlanok csak elvétve estek áldozatul, addig a következő időszakban már a véletlenszerű célpontválasztás és a pusztítás került előtérbe, amely így folyamatos rettegésben tartja a társadalom szinte valamennyi rétegét. A terroristák és a terrortámadások motivációját, illetve stratégiáját az 1990 évek előtt a „mérsékelt” forma jellemezte, azt követően ezt az egyre kegyetlenebb, politikai akarattal párosult akciók váltották fel.¹⁵ Ezek az akciók pedig ettől kezdve egy jól megszervezett, tudatos hatáselemzésen alapultak és elsősorban a politikai és más jellegű döntések befolyásolására irányultak, egy-egy kiemelkedő esemény – de napjainkban már akár hétköznapi – terrorcselekményekkel való megzavarásának megszervezésével és kivitelezésével.¹⁶ 2001. szeptember 11-e fordulópontra és egyben korszakváltásra is jelentett a terrorizmus elleni küzdelemben. Az eddig sérthetetlennek vélt Amerikai Egyesült Államokat saját kontinensén érte terrortámadás. A terrorakció után az amerikai kormány és a NATO (beleértve a partnerállamokat is) azonnali megtorló, operatív, jogi és adminisztratív intézkedéseket vezetett be.¹⁷ A nemzetközi terrorizmus elleni háború első célpontja az al-Káida terrorszervezet és az azt támogató Afganisztán lett.

¹³ Netanjahu, Benjamin (1995): *Harc a terrorizmus ellen*. Budapest: Alexandra, 184.

¹⁴ Jones, Seth G. – Libicki, Martin C. (2008): *How Terrorist Groups End. Lessons for Countering al Qa'ida*. Santa Monica, CA: Rand Corporation, 3.

¹⁵ Isaszegi János (2002): A nemzetközi terrorizmus és a terrorizmus elleni harc aktuális kérdései – Hadsereg, rendőrség, határőrség a terrorizmuselleni harcban. In *Új világrend, új kihívások, új reagálások*. IVB Konferencia, Budapest, 11.

¹⁶ Bolgár Judit – Szternák Nóra – Szternák György (2005): *A terrorizmussal kapcsolatos kutatások legújabb eredményei*. *Felderítő Szemle*, 4(4), 5–61.

¹⁷ Kőszegvári Tibor (2004): *A nemzetközi terrorizmus elleni harc tapasztalatai*. *Felderítő Szemle*, 3(4), 5–7.

A 21. század beköszöntét követően alapvetően a nemzeti szeparatista, a politikai ideológia és a vallási fanatikus indíttatású radikális és szélsőséges öngyilkos merénylők megjelenése,¹⁸ valamint a vegyi és biológiai, illetve nukleáris terrorizmus veszélye fokozza tovább a félelmet és a kiszolgáltatottságot, aminek üzeneteit rendszerint a média juttatja célba.¹⁹ Míg korábban a terrorizmus célpontjai egy-egy országra korlátozódtak, addig napjainkra egyértelműen aszimmetrikus fenyegetéssé vált, nemzetközi kereteket öltött, és így szinte a világ bármely részén, bármikor fenyegetést jelenthet.

A pénzmosás fogalmi kereteinek behatárolása, általános jellemzői

A pénzmosás fogalmának behatárolásához a nemzetközileg is oly sokszor használt meghatározását veszem alapul, amely nagyon jól levezethető az ENSZ két egyezményéből, az 1988-ban Bécsben a kábítószeres és a pszichotróp anyagok tiltott forgalmazása elleni egyezményben elfogadott, és a 2000-ben Palermóban a nemzetközi szervezett bűnözés elleni egyezményben elfogadott irányelvekből. E szerint a pénzmosás

„úgy értelmezhető, mint olyan cselekmény, amelynek során az elkövetők azt a látszatot keltik, mintha a bűncselekményből származó dolgok („eszközök”) törvényes eredetűek lennének. Ennek érdekében a bűnözők, illetve azok csoportjai igyekeznek elrejtetni, leplezni a vagyontárgyak vagy egyéb rendelkezésükre álló dolgok, eszközök valódi eredetét, sok esetben a pénzügyi közvetítő rendszerek felhasználásával”.²⁰

Amint a meghatározásból is kiderül, a célként deklarált jogi következmények elkerülése érdekében, a rendszerbe bejuttatott, bűncselekményből származó illegális vagyonelemek átalakításához és/vagy átruházásához valamilyen pénzügyi közvetítő rendszer közbeiktatására van szükség, amire a hétköznapi formális – banki, egyéb pénzügyi vagy mobil pénzszolgáltatói – csatornák mellett az informális értékátviteli rendszerek²¹ is remek és egyben vonzó lehetőséget biztosítanak.

A globalizáció betörése a pénzügyi szektorba nemcsak a legitim világgazdaság, hanem a feketegazdaság fejlődését is elősegítette, amelynek révén jelentősen megnövekedtek a transznacionális pénzmosó bűnözők lehetőségei is. A pénzmosás mint tevékenység ilyen formában elsősorban a nemzetközi szinten figyelhető meg, jelentősen csökkentve

¹⁸ Szaniszló József (2005): *Napjaink Nemzetközi (Globális) Terrorizmusa 2. Szakmai Szemle*, (2), 6.

¹⁹ „A terrorizmus modern formáinak kialakulásában fontos szerepe van a tömegmédia létrejöttének, mely nemzetközi méretekben képes az embereket az erőszak sokkoló jeleneinek részeseivé tenni, azok hatását felfokozni.” Boda József (2014): *Biztonsági kihívások – nemzetbiztonsági válaszok*. In Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk): *Tanulmányok a „Biztonsági kockázatok–rendészeti válaszok” című tudományos konferenciáról*. Pécs: Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, 42.

²⁰ Pénzügyminisztérium: *A pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása elleni fellépés nemzetközi háttere*. [online], 2014. 06. 24. Forrás: ngmszakmaiteruletkek.kormany.hu [2023. 05. 27.].

²¹ Az informális értékátviteli rendszer egy olyan nem hivatalos banki megállapodás, amely párhuzamos, kiegészítő rész-tevékenységet folytat a formális bankrendszerrel, de attól teljesen független. Nem más, mint – többnyire – országhatáron átnyúló pénzcserre, banki átutalások és hatósági ellenőrző mechanizmusok kiiktatásával. Így ez a rendszer kiváló alternatív, illetve helyettesítő megoldást nyújt a hagyományos pénzügyi rendszer mellett, illetve sokszor ahelyett is.

a lebukás kockázatát. Az elkövetők egy-egy „eljárásuk” során anonimitásuk megőrzése mellett, a tettenérés minimalizálása érdekében több technikát kombinálva vagy azokat akár külön-külön is alkalmazzák. A pénzmosással foglalkozók elsődleges célja, hogy a „piszkos” pénz minél több rendszeren áthaladjon, megnehezítve, illetve megakadályozva ezzel a pénz útjának nyomon követését, felfedését. A klasszikus pénzmosás három szakaszból áll: elhelyezés, rétegezés és integráció.²² Az illegális pénzek az elhelyezés (behelyezés) szakaszában a leginkább sebezhetőek, mivel ilyenkor a fizikai formájukat tekintve – mint készpénz – nehéz és kockázatos a kezelésük. Ezért a bűnözők elsődleges célja a megszerzett „piszkos” pénz mielőbbi biztonságba helyezése, illetve minél távolabb juttatása a bűncselekmény helyszínétől. Minél több rétegezésen (bújtatáson) megy keresztül a „piszkos” pénz, annál nehezebb annak követése, azonban ezzel arányosan nőnek a járulékos költségek is, ami viszont egyre drágábbá teszi a folyamatot. A befejező integrálás (hazatelepítés) során alkalmazott utalási technikák képesek az értéket (pénzt) szinte bármilyen olyan formára átalakítani, amely megteremti a legitimitás látszatát.

A pénzmosás felszínén sok esetben csak kisebb bűncselekményekkel találkozunk, azonban annak intenzitása és szervezett mivolta – miután jelentős és meghatározó bűnözői csoportok állnak mögötte – már komoly aggodalomra ad okot. Az ellene folytatott küzdelemben az a legnehezebb, hogy néhány sémától eltekintve rendkívül összetett és nehezen bizonyítható.

A pénzmosás bűncselekménye számtalan módon megvalósulhat. A leleményes elkövetők mindig újabb és újabb módszerek után kutatnak, kreativitásuk határtalan.²³ Ez egy olyan önfenntartó és egyben öngerjesztő folyamat is, amelyben nincs kezdet és vég, mivel a körforgás állandó.

Fontos megjegyezni, a pénzmosás soha nem önálló, hanem származékos bűncselekmény, ami azt jelenti, hogy minden esetben előbb lennie kell egy alpbűncselekménynek, amely a bűnelkövető számára valamilyen vagyongyarapodással jár. Ebből következik, hogy „a pénzmosás oka és eredete tehát mindig bűncselekmény, ami a tranzakciók során visszakövethetlenné válik, célja pedig, hogy az így szerzett vagyon felhasználható legyen a legális gazdaságban”.²⁴ Vagyis a pénzmosásnak mint tevékenységnek nem a profitrealizálás a fő célja, hanem a törvénytelen úton megszerzett pénzek illegális eredetének felismerhetlenné tétele a sorozatos pénzmosási technikák és módszerek alkalmazásával.²⁵

²² Az első szakaszban, az elhelyezés fázisában válik el az illegális pénz (érték) az alpbűncselekménytől, a „piszkos” pénz ekkor kerül be a rendszerbe. A második szakaszban, a rétegezés fázisában a pénzmosással foglalkozók jövedelme – különböző pénzügyi tranzakciók során – fokozatosan elválik annak törvénytelen forrásától. A harmadik, befejező szakaszban, az integrálás fázisában a számos rétegezésnek köszönhetően az eredeti érték megkülönböztethetlenné válik új mivoltától, vagyis a „kitisztult” pénz újra forgalomba kerülve visszaáramlik a legális és/vagy illegális gazdaságba.

²³ Természetesen az újítások mellett vannak olyan tipikus tevékenységek és technikák (pl. túlszámlázás, fedővállalkozás), amelyek már jól beváltak, illetve nehezen nyomon követhetőek, így azokat a bűnelkövetők továbbra is elsősorattal alkalmazzák a gyakorlatban.

²⁴ Kósa Ferenc (2001): *A terrorizmus elleni és a pénzmosást megakadályozó törvényjavaslat kritikája*. [online], Jogi Fórum, 2001. 11. 05. Forrás: jogiforum.hu [2023. 05. 28.].

²⁵ A pénzmosás egy járulékos költségekkel járó tevékenység, így önmagában egy „veszteséges” folyamat.

A szervezett bűnözés és a terrorizmus alkalmi szövetsége – kapcsolatuk a pénzmosással

A hidegháború lezárása után, a Szovjetunió 1991. évi felbomlásával és megszűnésével az Amerikai Egyesült Államok egyedüli szuperhatalomként hirtelen nemzetközi ellenségkép nélkül maradt, de ezzel párhuzamosan a terrorista fenyegetések gondolata és realitása is egyre inkább előtérbe került a szervezett bűnözés mellett. A kétpólusú világrend felbomlása után részben megszűnt az „igény” a korábban jól bejáratott állami terrorizmus „fenntartására”. A hirtelen megbízás nélkül maradt nemzetközi terrorista csoportok ezért új tartalmat és finanszírozási formát kerestek működésük „legalizálására”, amelyhez a legkézenfekvőbb és egyben legalkalmasabb megoldás a szervezett bűnözői csoportokkal való szövetségre lépés volt. Céljaik megvalósításához szükséges tevékenységi körüket fokozatosan terjesztették ki a szervezett bűnözés területeire, kihasználva az átfedések adta kedvező lehetőségeket.

Sok esetben a szervezett bűnözés és a terrorizmus tevékenysége – a szimbiózis miatt – nem választható külön, éppen ezért alapvető közös jellemzőjük, hogy az egyes országok a kölcsönös együttműködés révén már mindkét esetben mint nemzetállamok közössége néznek szembe velük, próbálva megakadályozni ezzel illegális és pusztító tevékenységüket.

Korábban nem volt jellemző a két fél együttműködése. Az egyre fokozódó nemzetközi nyomás révén azonban – valamint kihasználva a globalizáció adta kedvező lehetőségeket – napjainkban a felek egyre inkább egymásra utaltak a munkafolyamatok és az erőforrásaik megosztását illetően, ahol már egymás infrastruktúrájának használatával a költségeiket is racionalizálják. Ezeket a rövid vagy hosszabb ideig tartó, alkalmi vagy tartós kapcsolatokat úgy is értelmezhetnénk, mint két, saját jól felfogott érdekükből összefogó, egymással szimbiózisban élő üzleti partnert, akik szervezeten, ki-ki a maga elé kitűzött politikai, illetve gazdasági cél elérése érdekében működnek együtt.

A nemzetközi szintésre lépés révén mindkét szervezet folyamatosan alkalmazkodott az új környezethez. A klasszikus szervezett bűnözői és terrorista csoportok működését – még a legkisebbekét is – hierarchikus felépítés jellemezte a múltban. Minden szervezet alá- és fölrendelt tagokból állt, ezeket pedig egy központi irányítás fogta össze, amelynek az egyes sejtek vezetői folyamatos jelentéseket küldtek. A váltásnak idővel a fejlődés mellett anyagi és konspirációs okai is voltak. Egy nagy szervezet fenntartása és működtetése nagyon sokba kerül, valamint lebukás esetén sokkal nagyobb az esély az egész hálózat felgöngyölítésére. Ezért a korábbi merev struktúrát egy jól szervezett, „modern” szervezett bűnözés és terrorizmus váltotta fel, amely már dinamikusabb és rugalmasabb, köszönhetően az egyre jobban kiszélesedő és szerteágazó nemzetközi kapcsolatrendszerüknek. Megváltozott összetételük és megosztott feladatkörük révén viszont struktúrájuk „felhígult”. Egyfajta specializálódás figyelhető meg, tagjaik képzettek, sok esetben felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, így minden egyes területen kiválóan képzett, nyelveket beszélő szakembereket foglalkoztatnak. Katonás rendben, minden tagnak meghatározott feladatköre van. Szervezeti felépítésük folyamatosan alkalmazkodik a változó világ magatartásformáihoz, a konspiráció megőrzése érdekében pedig egyre lazább, hálózatszerű

szervezeti formákat öltenek. Az anyaszervezetről leválva, vagy a maguk szervezte kis csoportokból autonóm, független sejteket hoznak létre, amelyek képesek önállóan működni, döntéseket hozni és ezeket végrehajtani. Az egyes sejtek fejlett, jól kiépített kapcsolatrendszereiken keresztül kommunikálnak, de nem függenek egymástól és utasításokat sem adnak egymásnak. E laza szövetség keretében információkat cserélnek, valamint infrastruktúrájukat ajánlják egymásnak kölcsönös használatra. Kívülről átlagos hétköznapi életet élő polgároknak tüntetik fel magukat. Fegyvereik és felszereltségük folyamatosan fejlődik, akcióik végrehajtásához sokszor egyszerű, de egyre kifinomultabb módszereket vetnek be. Pénzügyi forrásaik – legális és illegális bevételeik – elegendők arra, hogy önfenntartóan gazdálkodjanak.

Az illegális bűncselekményekből származó jövedelmek folyamatos beépülése, illetve visszaáramoltatása a gazdaság vérkeringésébe a különböző gazdasági társaságok és bűnszervezetek számára olyan pénzügyi forrást biztosít, amely a hatalmuk legitimálása mellett torzítja a piac és a legális gazdaság normális működését, leértékelve ezzel a pénzügyi eljárások hatékonyságát és tisztességét is. Ezekből a bevételekből később újabb és újabb bűnelkövetői csoportok alakulnak ki, amelyek kihasználva a folyamatot, törvénytelen tevékenységükkel tovább folytatják a feketegazdaság mélyítését. Amennyiben az illegális pénzek a tisztára mosás után nagy mennyiségben és hirtelen be-, illetve visszakerülnek a szervezett bűnözés körforgásába, akkor ez már elérheti a legmagasabb veszély lehetséges formáját, a fenyegetés szintet is, mivel beszivároghat a legális gazdaságba a bűnözők cselekvésükkel a hatalmi viszonyok megváltoztatására vagy önös érdekeik érvényesítésére is képessé válhatnak. A gazdasági rendszer esetleges összeomlása, illetve annak tovagyrűző hatása pedig ezáltal a biztonság többi szektorát is érzékenyen érintheti.²⁶

A pénzmosás a szervezett bűnözés egyik szükségszerű megjelenési formája,²⁷ amelynek különösképpen veszélyes formája, amikor az alvilági körök korrupciós és egyéb módszerekkel befolyást szerezve rátelepednek a gazdasági és azon keresztül a politikai életre, valamint monopolhelyzetben lévő stratégiai ágazatokra, veszélyeztetve és manipulálva ezzel a nemzetgazdaságot, illetve a demokratikus jogállamot. Vagyis megállapítható, hogy a pénzmosás „legnagyobb veszélyét a bűnelkövetők gazdasági, politikai hatalomba, vállalkozásokba, pénzügyi szolgáltató szervezetekbe történő beépülése”²⁸ jelenti, aminek ezzel párhuzamosan a társadalmi veszélye is megmutatkozik, miután az konszolidálja a bűnöző szervezetek gazdasági hatalmát és lehetővé teszi számukra, hogy bejussanak a legális gazdaságba.²⁹

A világban található számos szervezett bűnözői és terrorista csoportok ugyan nagyon sok tekintetben különböznek egymástól, azonban két dolog mindegyikük számára nélkülözhetetlen: a biztonságos kommunikáció, valamint az illegális és pusztító céljaik

²⁶ Buzan, Barry – Wæver, Ole – De Wilde, Jaap (1998): *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner, 109.

²⁷ Jehle, Jörg-Martin – Mayerhofer, Christoph (1996): *Organisierte Kriminalität: Lagebilder und Erscheinungsformen, Bekämpfung und rechtliche Bewältigung*. Heidelberg: Kriminalistik Verlag, 112.

²⁸ Vidékiné Farkas Anikó (1995): A pénzmosásról. *Ügyészek Lapja*, 3(2), 21–31.

²⁹ Dini, Lamberto (1994): General Introductory Report. *International Conference on Preventing and Controlling Money Laundering and the Use of Proceeds of Crime: a Global Approach*. In Official United Nations document (E/Conf.88/7), ISPC. P.2., Cormayeur Mont Blanc, Aosta Valley (Italy).

eléréséhez szükséges folyamatos pénzügyi finanszírozás. Ez utóbbi megvalósításához egy jól működő, sajátos pénzügyi infrastruktúrát szükséges kiépíteniük, illetve akcióik lebonyolításához a formális és informális csatornákat felváltva vagy akár keverve is fel kell használniuk. Ennek megfelelően az elmúlt évtizedek során az figyelhető meg, hogy a szervezett bűnözés és a terrorizmus között sajátos kapcsolat alakult ki, aminek egyik összekötő eleme a pénzmosás. Mindkét jelenség központjában különféle törvénytelen tevékenységek találhatók, amelyek célja a minél nagyobb hatalom, befolyás és az anyagi javak (pénz) megszerzése. A szervezett bűnözés legfőbb tevékenységei közé tartozik többek között a drogkereskedelem, a fegyvercsempészet, a prostitúció, az emberkereskedelem, az emberrablás és a kiberbűnözés, míg a terrorizmus az erőszakot alkalmazza politikai vagy vallási célok elérése érdekében. Miután a szervezett bűnözői, illetve a terrorista csoportok is egyaránt pénzforrásokra szorulnak tevékenységeik folytatásához és kiterjesztéséhez, ehhez nyújt szolgáltatást a pénzmosás, amely lehetővé teszi számukra, hogy a törvényes gazdasági rendszeren keresztül legitim megjelenést adjanak pénzüiknek. A pénzmosás során a bűnözők és a terrorista csoportok a bűncselekményekből származó vagyonukat olyan tranzakciókon keresztül vezetik át, amelyek elrejtik azok eredetét és tulajdonosát. Ezáltal törvénytelen pénzüket legális formába öltöztetik, és lehetővé teszik annak felhasználását a mindennapi gazdasági életben. Megállapítható, hogy a szövetségek létrejöttének mozgatórugója a pénz, mégpedig a lenyomozhatatlan, tiszta pénz.

A pénzmosók ügyfeleik részére nyújtott szolgáltatásaik színvonalának növelése érdekében folyamatosan képzik magukat, rugalmasan reagálnak a világ változásaira, a lebukás veszélyét csökkentve pedig módszereiket és technikáikat folyamatosan fejlesztik, miközben újabb, eddig még kihasználatlan üzleti lehetőségeket keresnek, aminek keretében nyitottak időszakos (alkalmi vagy állandó) szövetségeket is létrehozni a különböző szervezett bűnözői és terrorista csoportokkal, aminek alapja az egymás közötti kölcsönös szolgáltatásnyújtás.

Megjegyzendő, hogy a szervezett bűnözők és a terroristák együttműködése sok esetben természetesen érdekellentétbe is ütközik. Céljaik elérése legtöbbször fontosabb, mint hogy megalkudjanak a szövetség létrejötte érdekében. Viszont előfordul olyan is, amikor egyes terroriszervezetek feladják korábbi politikai elveiket, céljaikat, és az anyagi, gazdasági haszonnal kecsegtető szervezett bűnözésre állnak át, azaz mutálódnak.³⁰

A szervezett bűnözést alapvetően a politikai és a vallási célok hiánya különbözteti meg a terrorizmustól. Továbbá a szervezett bűnözői csoportokat egyértelműen a minél nagyobb profit megszerzése motiválja a hatalom és a befolyás birtoklásával párhuzamosan, míg a terrorizmus egyértelműen a megfélemlítésre alapoz. Céljai megvalósításához a szervezett bűnözés leginkább a korrupciót használja, ugyanakkor a terrorizmus legfőbb fegyvere az erőszak. Míg a szervezett bűnözés elsősorban a belső gazdasági és politikai gyengeségekkel, illetve válságokkal tűzdelt térségekbe³¹ irányul, addig a terrorizmus a jól működő demokráciák és társadalmak bomlasztására, azaz káosz kialakítására törekszik.

³⁰ Dishman, Chris (2001): *Terrorism, Crime, and Transformation*. In Hoffman, Bruce (szerk.): *Studies in Conflict & Terrorism*, (24)1, Taylor & Francis Group. 43–58.

³¹ A pénzmosásra leginkább alkalmas helyek is ezekben az országokban alakultak ki, mivel itt kevésbé fejlett és szabályozott a pénzügyi rendszer.

Ezek alapján a szervezett bűnözés elsősorban gazdasági és társadalmi szempontból jelent közvetlen veszélyt, a terrorizmus ezeken kívül a politikára is nyomást próbál gyakorolni. Alapvető különbségként értékelhető még a létszámuk és technikai felszereltségük is, amit nagymértékben meghatároz a globális bűnözésben elfoglalt szerepük. A rövid és középtávú jövőben – sok egyéb biztonsági kihívás mellett – a szervezett bűnözés lehet az a tényező, amely a legnagyobb hatást gyakorolja a társadalmi biztonságra.³²

A szervezett bűnözés és a terrorizmus finanszírozásában alapvető különbség még, hogy a terrorizmusnak célja a „piszkos pénzek” felhasználása, de az eredet elfedése nem feltétlenül. A bűncselekményekből származó pénzek felhalmozása önmagában még nem bűncselekmény, de – pénzmosás után – az ebből finanszírozott terrorakciók már igen. Michael Levi, a walesi Cardiff Egyetem Társadalomtudományi Karának professzora – a szervezeti struktúrákat figyelembe véve – három módszert különböztet meg a pénzek mozgatására az egyes terrorszervezeteken belül.³³ Az első, amikor a pénzt egy központi helyről irányítva osztják el az ezzel megbízott személyek útján. A második esetben a sejtek kezdőtőkét kapnak, amellyel gazdálkodnak. Végül, a harmadik lehetőségnél egyfajta hálózatként működve más független csoportokkal közösen használják fel a pénzt.

A szervezett bűnözés és a terrorizmus elleni fellépés korábban nem jelentett klaszszikus nemzetbiztonsági feladatot, így nem is igényelt nemzetközi együttműködést.³⁴ Napjainkban azonban ezek a fenyegetések már nem oldhatók meg pusztán katonai erővel, valamint a regionális és a nemzetközi szervezetek közreműködésével, az országok titkosszolgálatainak kölcsönös kooperációja is szükséges, ami így egyre jobban felértékeli a hírszerzés és a felderítés szerepét.

A terrorizmus finanszírozása

A terrorizmus finanszírozásnak meghatározására viszonylag későn, csak a 20. század legvégén került sor. A terrorizmus finanszírozása elleni harc nemzetközi jogi alapjait – megteremtve ezzel annak fogalmi kereteit és egyben szorgalmazva is minden államnak a saját jogrendjébe való beültetését – 1999. december 9-én az ENSZ Közgyűlésének 54/109. számú határozatában, a Nemzetközi egyezmény a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló preambuluma 2. cikkében fektette le, amely szerint:³⁵

„Minden személy jelen Egyezmény megsértését követi el [a szerző megjegyzése: finanszírozza a terrorizmust], ha közvetlenül vagy közvetetten, törvényellenesen és szándékosan, biztosít vagy gyűjt anyagi eszközöket azzal a szándékkal, hogy azokat használhassák, vagy használják teljesen vagy részlegesen az alábbiak kivitelezésére:

³² Buzan – Wæver – De Wilde 1998: 138.

³³ Levi, Michael (2007): Lessons for Countering Terrorist Financing from the War on Serious and Organized Crime. In Biersteker, Thomas J. – Eckert, Sue E. (szerk.): *Countering the Financing of Terrorism*. London, Taylor & Francis Group. 260–289.

³⁴ Tarján István (2006): A katonai elhárítás helye, szerepe és problémái a terrorizmus elleni harcban. *Felderítő Szemle*, 5(Különszám), 42–43.

³⁵ Vass György (2016): *A terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem nemzetközi aspektusai*. Doktori értekezés. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 100.

- (a) a mellékletében felsorolt szerződésekbe foglaltak megsértésére [a szerző megjegyzése: 9 vonatkozó nemzetközi szerződés]
- (b) (bármilyen más) tett azzal a szándékkal, hogy halált, vagy jelentős fizikai sérülést okozon egy civil számára, vagy más olyan személy számára, aki nem vesz részt aktívan ellenséges fegyveres konfliktusban, amikor a tett szándéka, természeténél fogva, vagy a körülményekből adódóan, hogy megfélemlítse a lakosságot, vagy kényszerítsen egy kormányt vagy egy nemzetközi szervezetet arra, hogy tegyen, vagy ne tegyen meg bármilyen lépést.”³⁶

Az Európai Unió Tanácsa – az ENSZ terminológiáját felhasználva, valamint az Amerikai Egyesült Államokat ért szeptember 11-ei terrortámadások következményeként – 2001. december 27-én fogadta el a 2580/2001/EK rendeletét a terrorizmus leküzdése érdekében egyes személyekkel és szervezetekkel szemben hozott különleges korlátozó intézkedésekről, amelyben megállapítja, hogy „semmilyen pénzeszközt, egyéb vagyoni értéket és gazdasági erőforrást – sem közvetve, sem közvetlenül – nem lehet a rendelkezésükre bocsátani” azoknak, akik terrorcselekményeket követnek el vagy kísérelnek meg elkövetni.³⁷ A két említett meghatározás alapján, hétköznapi nyelvre lefordítva a terrorizmus finanszírozásán nemcsak pénzügyi támogatást értünk, hanem minden egyéb olyan természetbeni (például információ átadása), illetve infrastrukturális (robbanóanyag beszerzése) támogatást is, amely bármilyen úton, akár tudatosan vagy tudatlanul segíti a terroristákat céljaik elérésében.

A terrorizmus finanszírozása és a pénzmosás közötti kapcsolat sajátosságából eredően a szerepek felcserélődnek, ezért a kettőjük interakcióját úgynevezett „fordított pénzmosásként” vagy „pénzbepiszkitásként” értelmezhetjük.³⁸ Ennek lényege, hogy nem a pénz eredetének, hanem a végcéljának (felhasználásának) lepezésén van a hangsúly. A másik nagy különbség, hogy a feladó sokszor nincs is tisztában a végső felhasználó kilétével, a folyamatot a címzett irányítja. Ebből az a következtetés vonható le, hogy míg „a pénzmosás a bűncselekmény elkövetése utáni támogató tevékenység, addig a terrorizmus finanszírozása a bűncselekmény előkészítésének támogatása”.³⁹ A pénzmosás természetesen a terroristáknak is kedvező szolgáltatás nyújt, de jellemvonásait tekintve jelentősen eltér az összeg volumene, a motiváció sokkal erőszakosabb, továbbá az akciók végrehajtásához legális pénzeket is felhasznál.⁴⁰

A terrorista csoportok pénzügyi működésüket – a szervezett bűnözés közreműködését kihasználva – jellemzően klasszikus bűncselekményekből (kábitószerszer-,⁴¹ fegyver- és em-

³⁶ United Nations (1999): *International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism*. [online], 1999. 12. 09. Forrás: un.org [2023. 06. 01.].

³⁷ Európai Unió Tanácsa (2001): *A Tanács 2580/2001/EK Rendelete a terrorizmus leküzdése érdekében egyes személyekkel és szervezetekkel szemben hozott különleges korlátozó intézkedésekről*. [online], 2001. 12. 17. Forrás: eur-lex.europa.eu [2023. 05. 27.].

³⁸ Gál István László (2012): *Új biztonságpolitikai kihívás a XXI. században: a terrorizmus finanszírozása*. *Szakmai Szemle*, 8(1), 12–13.

³⁹ Vass 2016: 205.

⁴⁰ Levy, Steven Mark (2003): *Federal Money Laundering Regulation. Banking, Corporate, and Securities Compliance*. [h. n.]: Wolters Kluwer, 18–20.

⁴¹ A terrorizmus és a kábítószerszer-kereskedelem szorosan összefüggő tevékenység, így terjedt el a köztudatban az egyre többet hallható narkóterrorizmus kifejezés.

berkereskedelem, emberrablás, prostitúció) származó illegális tőke tisztára mosásából finanszírozzák. A nemzetközi összefogás, valamint az egyre szigorúbb pénzügyi szabályozások következtében viszont a bűnözők sok esetben kénytelenek a kevésbé szabályozott csatornák igénybevételére is, mint például a gyémánt és drágakövek, illetve egyéb csempezárúk nemzetközi kereskedelme. A finanszírozás különleges formája a jótékonyági alapok⁴² – a tagok és szimpatizánsok adományai – és a nonprofit szervezetek létrehozása és működtetése, valamint az informális pénzáttalások a hawala rendszereken⁴³ keresztül és a digitális valuták (például Bitcoin) használata. A különböző csatornákból származó pénz eljuttatása a terrorszervezeteknek történhet közvetlen átadással (kézből kézbe),⁴⁴ valamint közvetett utalással a hagyományos formális vagy informális bankrendszeren keresztül.

A terrorszervezetek működésének költségeit két nagy csoportra bonthatjuk: a műveleti költségekre, amely elsősorban az akciók végrehajtásának kiadásait foglalja magában, valamint a hálózatfenntartási (infrastrukturális) költségekre, amely a szervezet hétköznapi működésére, kiépítésére, illetve fenntartására szolgál (például toborzás, kiképzés, biztonság kiépítése).⁴⁵ E két költségcsoporton kívül a terrorizmus irányának megváltozása óta egyre többször hallani egy harmadik járulékos kiadásról is, az öngyilkos merénylők családtagjainak felkínált anyagi támogatásról (életjáradék), amelynek összege akár a 30 ezer dollárt is elérheti.⁴⁶ Ha megnézzük a két (három) költségcsoport megoszlását, akkor azt tapasztaljuk, hogy a műveleti költségek mindössze 10%-át képviselik a teljes kiadásnak, míg 90%-ot a hálózat fenntartására fordítanak.⁴⁷

A terrorcselekmények felderítésének egyik fontos „láncszeme” a pénzmosás.⁴⁸ A terrorakciók már mindössze pár ezer amerikai dollárból is megvalósíthatók,⁴⁹ ezért ezek felfedése a pénzügyi rendszerben igen nehéz. Azonban a kiképzés és a felkészítés, azaz a terrorizmus bázisának kialakítása és fenntartása már jóval nagyobb költségeket

⁴² Az adományozók nem minden esetben vannak tisztában azzal, hogy valójában mit és milyen célokat is támogatnak.

⁴³ A hawala az egyik legbiztonságosabb és leggyorsabb eszköz a bűnözők számára a pénz áttalására világszerte, mivel mozgatója nem hagy nyomot (nem jár a pénz fizikai mozgásával), így nehezen követhető. A hálózat lényege, hogy a pénzmosó a világ valamely országában a hawala brókernél pénzt helyez el, amelyet pár órán belül már fel is vehet – a jutalék levonásával – valamelyik másik országban vagy földrészén. A rendszer azért működik jól, mert a piac kétirányú. Vagyis mindkét országban vannak olyanok, akik viszonylag nagy készpénzfelesleggel rendelkeznek (szervezett bűnözők, terroristák), és akik hajlandók is nagyvonalúan fizetni azért a lehetőségért, hogy papírmentes bankrendszerrel vehessenek igénybe.

⁴⁴ „A dzsihádisták szervezetei esetében az egyik leggyakoribb és legbiztonságosabb módszer a futárok útján, kézből-kézbe átadott pénzek továbbítása.” Kis-Benedek József – Kenedli Tamás (2015): *A terrorfenyegetettség új tendenciái és lehetséges válaszlehetőségek*. Szakmai Szemle, (1), 20.

⁴⁵ Acharya, Arabinda (2009): *Targeting Terrorist Financing. International Cooperation and New Regimes*. London – New York: Routledge, 24.

⁴⁶ Gál 2012: 7–9.

⁴⁷ E kimutatás alapján az öngyilkos merénylők családtagjainak juttatott pénzt az utóbbi kategóriába sorolom.

⁴⁸ Bolgár Judit – Szternák György (2004): *A terrorcselekmények társadalmi és személyiség-lélektani háttere*. Felderítő Szemle, 3(1), 74.

⁴⁹ Szakértők a 2004-es madridi robbantások költségét mintegy 8-10 ezer euróra becsülik. De voltak ennél természetesen jóval költségigényesebb akciók is. Például a 2001. szeptemberi terrorakció 400-500 ezer dollárt emésztett fel. Napjaink terrorakcióit azonban kétségkívül az alacsony költségigény jellemzi, gondoljunk itt csak egy teherautó vagy furgon bérlésére, amellyel ezt követően a tömegbe lehet hajtani, jelentős számú embert megsebesítve, vagy életüket kioltva (2016 december, Berlin). A londoni járókelők 2017-es megkésélése szintén ide sorolható.

igényel.⁵⁰ Éppen ezért a hangsúlyt ezeknek a pénzügyi forrásoknak és tranzakcióknak a felfedésére, felszámolására, valamint az ismert csoportok vagyonának befagyasztására, illetve zárolására kell helyezni, aminek sikere esetén ez lenne az egyik leghatékonyabb módja a terroriszervezetek felszámolásának.⁵¹ A feladat azonban igen nehéz és összetett,⁵² a küzdelemhez pedig nagyon sok pénz, valamint hatékony intézkedések sora szükséges.⁵³

Összegzés

A megváltozott biztonsági környezetben – az államok erőviszonyainak kialakulóban lévő átrendeződése mellett (elsősorban katonai, politikai és gazdasági) – egyre inkább előtérbe került a hétköznapi életünket beárnyékoló szervezett bűnözés és terrorizmus, valamint sok esetben az ezeket kiszolgáló pénzmosás, amelyek már nincsenek tekintettel országhatárookra, így bárhol és bármikor megjelenhetnek. Folyamatosan kihasználva a globalizáció adta újabb és újabb lehetőségeket, a szervezett bűnözés, a terrorizmus és a pénzmosás is alkalmazkodott az új kihívásokhoz és nemzetközivé vált az elmúlt időszakban. A terrorizmus felismerte és igénybe is vette a szervezett bűnözés jól bejáratott csatornáit és annak kiépített infrastruktúráját. A két fél összefonódása logikus lépésként értékelhető a nagyvilágban szerteágazó és kifinomult kapcsolataik, valamint egyes helyeken átfedést produkáló működésük révén. Kapcsolódásuk létrejöttének mozgatórugója a pénz, mégpedig a lenyomozhatatlan, tiszta pénz. Eltérő alapmotivációjuk, céljaik, módszereik és eszközeik ellenére alkalmi (esetenként állandó) szövetségük révén képesek növelni illegális tevékenységüket, valamint hatékonyan végrehajtani akciókat, amelyekhez ezáltal megfelelő pénzügyi forrással és kiépített kommunikációs csatornával is rendelkeznek. Mindennapi aktivitásuk ezzel egyre jobban veszélyezteti a demokratikus intézményeket, és azon keresztül a kormányokat, azaz destabilizálják a világ gazdaságát. Illegális tevékenységük már teljesen összefonódott a legálissal, ezért felderítésük is egyre nehezebb.

A pénzmosás a szervezett bűnözés és a terrorizmus finanszírozásának egyik „melegágya”, amelyek szövetségre lépve egymással kihasználnak minden olyan pénzmosás adta lehetőséget, amellyel még hatékonyabban érhetik el céljaikat. Szerepük és tevékenységük révén a globális pénzmosási piacnak már olyan meghatározó résztvevőivé váltak, amelyet megkerülni nem lehet. A pénzmosással megtisztított illegális pénzek volumene évről évre nagyobb méretet ölt, majd visszakerülve az illegális, illetve a legális pénzügyi rendszerbe hatalmas károkat okoz a társadalom, illetve az állam valamennyi szereplőjének.

⁵⁰ Tagjaik között olyan jól képzett (diplomás, több nyelvet beszélő) és felkészült szakember is megtalálható, akik alapvetően normál hétköznapi életet élnek, így – minden gyanú felett állva – egyáltalán nem lógnak ki a tömegből.

⁵¹ Fontos megjegyezni, hogy a terrorizmus elleni küzdelem sokkal több költséget emészt fel, mint egy-egy pusztító terrorakció megszervezése és végrehajtása. A lefoglalt pénzek viszont hatékonyan felhasználhatóvá válnak a terrorizmus elleni harcban.

⁵² Jól mutatja ezt Afganisztán példája, amely tökéletes választás a terroristák bázisának és kiképzőhelyének, mivel itt kellő politikai támogatottságot élveznek, és a drogcsempészet adta lehetőségek is megfelelő pénzügyi alapot biztosítanak az akciók megszervezésére. Az ültetvényeken megtermelt kábítószerrel pedig a szervezett bűnözés teríti a piacokon, így bevételi forráshoz juttatva a terroristákat.

⁵³ A hatékony küzdelem részét képezheti a jövőben olyan intézkedések bevezetése is, amelyek a terrorizmust és a terroriszervezeteket támogató országok ellen irányul. Ezek közül többek között kiemelkedő szerepe lehet a politikának, a diplomáciai, a gazdasági és a pénzügyi nyomásgyakorlásnak.

A pénzmosás továbbra is arctalan, de a fejlődések eredményeként globálissá vált, illetve transznacionális formát öltött, nemzetköziesedett. Ennek eredményeként megállapítható, hogy a pénzmosást használók köre is megváltozott, kibővült a szervezett bűnözők szinte valamennyi csoportjával, valamint már a terroristák is egyre többször igénybe veszik a pénzmosók szolgáltatásait, aminek hatása révén – rövid és hosszú távon is – közvetve még inkább kockázatot, illetve fenyegetést jelentenek a globális biztonságra.

A fentiek alapján összegzésként megállapítható, hogy a világban az elmúlt időszakban bekövetkezett változásoknak, illetve dinamikus fejlődéseknek köszönhetően a szervezett bűnözés és a terrorizmus struktúrája, illetve finanszírozási formája fokozatosan megváltozott, aminek eredményeként egymás között alkalmi (esetenként állandó) szövetségeket alakítottak ki. Miután akcióik végrehajtásához továbbra is anyagi bázisra van szükségük, ezért folyamatosan olyan pénzforrásokat keresnek, amelyek eredete látszólag feddhetetlen. Ennek következtében a pénzmosás a szerteágazó szervezett bűnözői és terrorista struktúrák életképességét, akcióképességét és továbbélését biztosítja.

IRODALOMJEGYZÉK

- Acharya, Arabinda (2009): *Targeting Terrorist Financing, International Cooperation and New Regimes*. London – New York: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203873717>
- Boda József (2014): Biztonsági kihívások – nemzetbiztonsági válaszok. In Gaál Gyula (szerk.) – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a „Biztonsági kockázatok – rendészeti válaszok” című tudományos konferenciáról*. Pécs: Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, 35–46.
- Bolgár Judit – Szternák György (2004): A terrorcselekmények társadalmi és személyiség-lélektani háttere. *Felderítő Szemle*, 3(1), 69–93.
- Bolgár Judit – Szternák Nóra – Szternák György (2005): *A terrorizmussal kapcsolatos kutatások legújabb eredményei*. *Felderítő Szemle*, 4(4), 5–61.
- Buzan, Barry – Wæver, Ole – De Wilde, Jaap (1998): *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner. Online: <https://doi.org/10.1515/9781685853808>
- Dini, Lamberto (1994): General Introductory Report. International Conference on Preventing and Controlling Money Laundering and the Use of Proceeds of Crime: a Global Approach. In *Official United Nations document (E/Conf.88/7)*, ISPAC. P.2., Courmayeur Mont Blanc, Aosta Valley (Italy). Online: <http://www.imolin.org/imolin/en/courmaye.html?print=yes>
- Dishman, Chris (2001): Terrorism, Crime, and Transformation. In Hoffman, Bruce (szerk.): *Studies in Conflict & Terrorism*. (24)1, Taylor & Francis Group. 43–58. Online: <https://doi.org/10.1080/10576100118878>
<https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/terrorism-crime-and-transformation>
- Európai Unió Tanácsa (2001): *A Tanács 2580/2001/EK Rendelete a terrorizmus leküzdése érdekében egyes személyekkel és szervezetekkel szemben hozott különleges korlátozó intézkedésekről*. [online], 2001. 12. 17. Forrás: eur-lex.europa.eu [2023. 05. 27.]
- Gál István László (2012): *Új biztonságpolitikai kihívás a XXI. században: a terrorizmus finanszírozása*. *Szakmai Szemle*, 8(1), 5–15.
- Hímer Nóra Vivien (2011): *A terrorizmus eredete és fejlődéstörténete*. *Szakmai Szemle*, (2), 49–70.
- Isaszegi János (2002): A nemzetközi terrorizmus és a terrorizmus elleni harc aktuális kérdései – Hadsereg, rendőrség, határőrség a terrorizmuselleni harcban. In *Új világtrend, új kihívások, új reagálások*. IVB Konferencia, Budapest.
- Jehle, Jörg-Martin – Mayerhofer, Christoph (1996): *Organisierte Kriminalität: Lagebilder und Erscheinungsformen, Bekämpfung und rechtliche Bewältigung*. Heidelberg: Kriminalistik Verlag.

- Jones, Seth G. – Libicki, Martin C. (2008): *How Terrorist Groups End. Lessons for Countering al Qa'ida*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
- Kis-Benedek József – Kenedli Tamás (2015): *A terrorfenyegettség új tendenciái és lehetséges válaszleptések. Szakmai Szemle*, (1), 16–34.
- Kósa Ferenc (2001): *A terrorizmus elleni és a pénzmosást megakadályozó törvényjavaslat kritikája*. [online], *Jogi Fórum*, 2001. 11. 05. Forrás: jogiforum.hu [2023. 05. 28.]
- Kőszegvári Tibor (2004): *A nemzetközi terrorizmus elleni harc tapasztalatai. Felderítő Szemle*, 3(4), 5–7.
- Levi, Michael (2007): *Lessons for Countering Terrorist Financing from the War on Serious and Organized Crime*. In Biersteker, Thomas J. – Eckert, Sue E. (szerk.): *Countering the Financing of Terrorism*. London, Taylor & Francis Group. 260–289.
- Levy, Steven Mark (2003): *Federal Money Laundering Regulation. Banking, Corporate, and Securities Compliance*. [h. n.]: Wolters Kluwer.
- Mingst, Karen A. (2011): *A nemzetközi kapcsolatok alapjai*. Budapest: Napvilág.
- NATO szakkifejezések és meghatározások szógyűjteménye (2000). Budapest: HVK Haderőtervezési Csoportfőnökség kiadványa.
- Netanjahu, Benjamin (1995): *Harc a terrorizmus ellen*. Budapest: Alexandra.
- Pénzügyminisztérium: *A pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása elleni fellépés nemzetközi háttere*. [online], 2014. 06. 24. Forrás: ngmszakmaiteruletek.kormany.hu [2023. 05. 27.]
- Publikon Szerkesztőség: *A terrorizmus fogalma és története*. [online], Forrás: publikon.hu [2023. 06. 02.]
- Szaniszló József (2005): *Napjaink Nemzetközi (Globális) Terrorizmusa 2. Szakmai Szemle*, (2), 5–32.
- Szendrei Ferenc: *A pénzmosás*. [online], PhD-értekezés. Pécs: PTE ÁJK. 2010. Forrás: pea.lib.pte.hu [2023. 05. 23.]
- Tálas Péter (2007): *A nemzetközi terrorizmus és a szervezett bűnözés hatása a nemzetközi biztonságra és Magyarország biztonságára*. [online], 2007. 01. 07. Forrás: kisebbségkutato.tk.mta.hu [2023. 05. 23.]
- Tarján István (2006): *A katonai elhárítás helye, szerepe és problémái a terrorizmus elleni harcban. Felderítő Szemle*, 5(Különszám), 38–43.
- United Nations: *International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism*. [online], 1999. 12. 09. Forrás: un.org [2023. 06. 01.]
- United Nations – Office on Drugs and Crime: *Money Laundering*. [online], Forrás: unodc.org [2023. 06. 11.]
- United Nations – Office on Drugs and Crime: *United Nations Convention against transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*. [online], New York, 2004. Forrás: unodc.org [2023. 05. 25.]
- Vass György (2016): *A terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem nemzetközi aspektusai*. [online], Doktori értekezés. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
- Vidékine Farkas Anikó (1995): *A pénzmosásról. Ügyészek Lapja*, 3(2), 21–31.
- Von Lampe, Klaus: *Definitions of Organized Crime*. [online], Forrás: organized-crime.de [2023. 05. 23.]

Marsai Viktor¹

Egy lehetséges európai nagystratégia és az afrikai illegális migráció mint annak földrajzi kijelölője²

Az egyre inkább összeolvadó afrikai régiók új biztonsági komplexumokat jelölnek ki Európa határainál, miközben az Európai Uniónak égető szüksége van egy működő nagystratégia kialakítására. Annak meghatározására, hogy hol húzódnak ennek a stratégiának a földrajzi határai Afrikában, az irreguláris tömeges migráció sok szempontból alkalmas eszköznek tűnik. A rendelkezésre álló statisztikák mutatják, melyek azok az országok, régiók, amelyek nagyobb számban bocsátanak ki illegális migránsokat Európa felé, illetve azt is, hogyan változtak ezek a trendek az elmúlt évek során.

Kulcsszavak: irreguláris migráció, Európai Unió, Afrika, nagystratégia

A Possible European ‘Grand Strategy’ and the African Irregular Migration as its Geographic Marker

The merging African sub regions form a new regional security complex in the close vicinity of Europe, while the European Union needs a working grand strategy to preserve its global interests. To determine the geographic scope of a possible EU grand strategy in Africa, the use of irregular migration patterns seems an ideal toolkit. The available statistics show which states serve as countries of origin for illegal migration towards Europe, and figures also explain how trends changed in the last decade.

Keywords: irregular migration, European Union, Africa, grand strategy

Egy hiányzó európai nagystratégia felé

Egy geopolitikai játékos, mint Európa számára mindig meghatározó az a tér, amely körülveszi. Az öreg kontinens és Afrika kapcsolata hosszú évezredekre nyúlik vissza, és a jelenben is kiemelt jelentősége van. Annak megértéséhez pedig, hogy miként is néz most ki ez a viszony, érdemes talán Afrikából kiindulni.

Az elmúlt évtizedek geopolitikai változásai az afrikai viszonyokat sem hagyták érintetlenül. Bár ezek többsége nem volt földrengésszerű átalakulás, lassan, de biztosan átformálják azt a keretrendszert, amelyben eddig gondolkodtunk a fekete földrésről. Ezek legmarkánsabb eleme talán az, amelynek során a szubszaharai térséget és Észak-Afrikát

¹ Marsai Viktor a Nemzeti Közszolgálati Egyetem egyetemi docense, valamint a Migrációkutató Intézet igazgatója. E-mail: Marsai.Viktor@uni-nke.hu

² A tanulmány a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen futó OTKA K-21: *Egy lehetséges európai nagystratégia határai* című kutatás keretében készült.

eddig elválasztó politikai, gazdasági és biztonsági tényezők egyre inkább összekapcsolódnak, és kérdésessé teszik azt az évszázados felosztást, amely a Magrebet és Egyiptomot egyértelműen a Közel-Kelethez sorolta.³ Ma már alapvetően tévúton jár az, aki az észak-afrikai viszonyokat csak és kizárólag az arab térség helyzetéből kiindulva akarja értelmezni, és ez különösen igaz a Marokkótól Líbiáig terjedő részt illetően. Azt, hogy a napi gyakorlat kényszere egyre többször írja felül a korábbi megrögződéseket, jól jelzi például, hogy Egyiptom egyre gyakrabban fordul déli szomszédjai felé,⁴ vagy hogy a magyar Külgazdasági és Külügyminisztérium, miközben továbbra is külön főosztályra különíti el Észak-Afrikát és a Közel-Keletet, valamint Afrikát, nagykövetségi szinten egyre többször kénytelen engedni Afrika összeolvadásának. Ezt bizonyítja például, hogy Csád, Eritrea, Szudán és Dél-Szudán Egyiptomhoz,⁵ Niger a líbiai magyar külképviselethez,⁶ Mali pedig Algériához tartozik.⁷

Európa felől nézve ez az összekapcsolódás több teoretikus és gyakorlati elemre vezethető vissza. Jól látszik, hogy az Európai Unió számára – saját története miatt is – mindig is fontos volt a regionalizmus, és az EU igyekezett regionális partnerségi keretrendszereket kialakítani. Ebben az Unió sem volt konzekvens, mert Észak-Afrika egyszerre jelent meg a mediterrán, illetve az afrikai kontextusban.⁸ Ugyanakkor a Száhel, illetve egyes konkrét kihívások, mint a szervezett bűnözés, a terrorizmus vagy az irreguláris migráció kapcsán egyre nyilvánvalóbbá váltak a regionális összekapcsolódások, illetve az egységesülő biztonsági percepciók. Ahogy a szerző Nagyné Rózsa Erzsébettel közösen írt tanulmányában kifejtette,⁹ ha ezeket a trendeket beleillesztjük a koppenhágai iskola által kidolgozott regionális biztonsági komplexumok elméletébe, világosan látszik a korábbi keretek elmozdulása, és az, hogy ezek a régiók (Európa – Észak-Afrika – Száhel – szub-szaharai térség) egyre inkább mutatják a regionális biztonsági komplexumok, sőt egy szuperkomplexum – legalábbis kezdeti – ismérveit.

Ehhez a diskurzushoz érdemes hozzákapcsolnunk még egy szempontot, nevezetesen – ahogy többek között James Rogers megfogalmazta¹⁰ – az európai nagystratégia kérdését. Ennek a vitának számos aspektusa van, de két elem ezekben konstans: egyrészt annak a kérdése, hogy milyen tematikus elemek mentén határozható meg a stratégia, másrészt, hogy ezek milyen földrajzi térséget jelölnek ki. Rogers elemzésében központi szerepet játszik az európai „stratégiai tér” (Grand Area) kérdése, amelynek kijelölése nélkül nagyon nehéz meghatározni, hol érdemes az EU-nak élnie politikai, katonai és gazdasági

³ Marsai Viktor – N. Rózsa Erzsébet: *From a fragmented cooperation to an integrated approach – the emergence of the Maghreb and Sahel region and its consequences for the European Union*. [online], Euromesco Paper 53, 2022. 03. Forrás: euromesco.net [2022. 11. 28.].

⁴ Kottasova, Ivana: *Activists hoped Egypt's COP27 would bring a focus on Africa. They were disappointed*. [online], CNN, 2022. 11. 17. Forrás: cnn.com [2022. 11. 28.].

⁵ Magyarország Nagykövetsége Kairó: *Nagyköveti köszöntő*. [online], 2022. Forrás: kairo.mfa.gov.hu [2022. 11. 26.].

⁶ Interjú Marton Béla magyar nagykövettel, Tripoli 2019. március 17.

⁷ Konzuli Szolgálat: *Mali – Tiszteletbeli konzul, Bamako*. [online], 2022. Forrás: konzinfo.mfa.gov [2022. 11. 28.].

⁸ N. Rózsa Erzsébet (2019): Az Európai Unió szerepvállalása a Közel-Keleten és a Mediterráneumban. In Molnár Anna – Komlósi Orsolya (szerk.): *Az Európai Unió mediterrán térséggel összefüggő kapcsolata*. Budapest: Dialóg Campus. 17–28.

⁹ Marsai – N. Rózsa 2022: 8–12.

¹⁰ Rogers, James: *A New Geography of European Power?* [online], 2011. Forrás: egmontinstitute.be [2022. 11. 28.].

erőkitető képességével.¹¹ Rogers ezt azért tartja fontosnak, mert ez élesen szemben áll azzal a csapongó európai gyakorlattal, amely ad hoc döntések és válságkezelések sorával pazarolta el az EU és a tagállamok szűkös – és egyre apadó – erőforrásait. A kutató szerint ahhoz, hogy az Unió valóban globális aktorként cselekedhessen, világosan kellene látnia (geo)stratégiai céljait, és ott kellene beavatkoznia, ahol ténylegesen érdekében áll – ott viszont valóban lépnie kell, és nem engedheti át a cselekvést más, vele gyakran rivális hatalmakkal.

Bár Rogers már több mint egy évtizede írta tanulmányát, a helyzet azóta sem sokat változott – sőt, sok szempontból romlott. Az EU 2016-os Globális Stratégiája ugyan külön fejezetet szentel a regionális együttműködéseknek, amelyek közül kiemelkedik a mediterrán térség, a Közel-Kelet és a szubszaharai Afrika „bizonyos részei”, ezek pontos definiálására nem kerül sor. Az egyes afrikai térségek és regionális szervezetek vonatkozásában ugyan a dokumentum külön kiemeli a Magrebet, a Száhelt, Afrika szarvát, a Csád-tó medencéjét, illetve a Kelet-afrikai Közösséget (EAC), az Afrika szarvának államait magában foglaló Kormányközi Fejlesztési Hatóságot (IGAD) és a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közösségét (ECOWAS), de az ezen túlmenő specifikáció elmarad.¹² Az EU ugyan próbálkozott kontinentális és regionális stratégiák kialakításával is (EU-AU új partnerségi stratégia,¹³ Száhél-stratégia,¹⁴ Afrika szarva-stratégia¹⁵), de ezek finoman szólva is kidolgozatlan anyagok lettek, kevés közös jeggyel és koordinációval. Ennél is nagyobb probléma azonban, hogy a végrehajtás terén alig látunk előrelépést, és általános jegyük, hogy a gyorsan változó nemzetközi környezet eseményei, mint a koronavírus-válság vagy az ukrajnai háború hamar fölülírták őket. Ezek egyben ugyanakkor azt is jelezték, hogy megfelelő stratégiai vízió nélkül az Unió nem képes reagálni a globalizált világ kihívásaira. Így továbbra is maradtak az ad hoc jellegű cselekvések, és az akciók helyett a – gyakran megkésett – reakciók.

Mindez azért is szomorú, mert a 2003-as Európai Biztonsági Stratégiával szemben a 2016-os egy jóval realistább és pragmatikusabb dokumentum, amely figyelembe veszi az Unió és a tagállamok korlátozott erőforrásait, és már egy jóval szerényebb uniós akciótervben és -térben gondolkodik.¹⁶ Az elmúlt évek viharai mégis megakadályozták egy Rogers szerinti nagystratégia megszületését, ami tovább gyengítette az EU pozícióit, ami látványosan megmutatkozik például az ukrajnai agresszióban, az elhúzóódó líbiai válságban vagy a száheli orosz térnyerésben, különösen Maliban.

¹¹ Rogers 2011: 5–6.

¹² *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. [online], 2016. 06., 34–36. Forrás: eas.europa.eu [2022. 11. 28.].

¹³ *The European Strategy for a “New Deal” with Africa*. [online], Fondation Robert Schuman, 2022. 02. 14. Forrás: robert-schuman.eu [2022. 11. 28.].

¹⁴ Council of the European Union: *Council conclusions on the European Union's Integrated Strategy in the Sahel*. [online], 2021. 04. 16. Forrás: consilium.europa.eu [2022. 11. 28.].

¹⁵ Council of the European Union: *The Horn of Africa: a geo-strategic priority for the EU Council conclusions*. [online], 2021. 05. 10. Forrás: consilium.europa.eu [2022. 11. 28.].

¹⁶ Molnár Anna (2016): Közös jövőkép, közös cselekvés: erősebb Európa. Az EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája. *Nemzet és Biztonság*, 9(2), 75–85.

Tér és téma – az irreguláris tömeges migráció mint földrajzi határkijelölő elem

Alapvető kérdés természetesen, mi alapján jelöljük ki azt a földrajzi teret, ami az Európai Unió nagystratégiáját meghatározza. Rogers például elsősorban gazdasági elemekre építve vázolta fel ezt a teret (nyersanyagok, ellátási útvonalak), kimondva-kimondatlanul feltételezve például, hogy a „végfelhasználók”, illetve importőrök (Kína, USA) nem jelentenek változót ebben az egyenletben¹⁷ – ami ma már egészen biztosan nem tartható. Neil Winn elképzelésében a geopolitika mellett központi szerepet játszanak a humanitárius megfontolások, aláhúзва, hogy az EU nem volt képes követni saját értékeit és érdekeit az egyes válságok, mindenekelőtt Líbia és Afganisztán kapcsán.¹⁸ Mások, mint Bart M. J. Szweczyk még messzebb mennek, és eltávolodva a realista nemzetközi kapcsolatok elméletétől a nagystratégia hiányát az EU belső válságára, a társadalmi egyenlőtlenségekre, a jogállamiság és a demokratikus értékek terén felmerülő kihívásokra vezetnek vissza.¹⁹

A probléma összetettsége miatt egészen biztosan nehéz lesz nyugvópontot találni ebben a diskurzusban – erre a szerző nem is vállalkozik. Jelen írásban egy új, az eddigiekről eltérő szempont bevonására tesz kísérletet: nevezetesen, hogy az irreguláris tömeges migráció milyen földrajzi teret jelöl ki egy lehetséges európai nagystratégia számára. Legyen szó ugyanis menedékkérőkről, menekültekről vagy épp „gazdasági migránsokról”, az illegális határátlépők kijelölik azt a teret, ahonnan az emberek gazdasági megfontolásból, háborús konfliktusok vagy épp üldöztetés elől útra kelve az EU felé veszik az irányt. Ez a keret azért is termékeny, mert nem szűkíti le a vizsgálatot, és az EU-s eszközkészlet sem. Az irreguláris/illegális bevándorlás kapcsán igazából a kiváltó okok első lépésben irrelevánsak, mert – legalábbis teoretikusan – az uniós eszközkészlet széles voltának köszönhetően az EU és a tagállamok ugyanúgy képesek egy fegyveres válság kezelésére, mint befektetésekkel és fejlesztési támogatásokkal a gazdasági lehetőségek és az általános prosperitás elősegítésére.

Éppen ezért az irreguláris/illegális migráció önmagában is kijelöl egy stratégiai teret az EU számára a fellépéshez. Természetesen, mint minden keret, ez sem lesz tökéletes. Egyrészt – Rogers keretrendszeréhez hasonlóan – nem fog tudomást venni a biztos vagy annak vélt parterekről és régiókról, mint Észak-Amerika. Másrészt semmit sem fog mondani azokról a nagyon is valóságos vetélytársokról és kihívókról, amelyek viszonylatában az illegális tömeges migráció nem jelenik meg problémaként – mint Kína. Végül, kétségtelenül meglehetősen problémacentrikus lesz, legyen szó politikai, katonai vagy gazdasági kihívásokról.

Mégis, ez a megközelítés számos előnnyel is jár. Egyrészt világos számokat hoz az egyes régiók kapcsán. Tekintetbe véve, hogy az illegális migráció jelensége az elmúlt időszakban erősen átpolitizálódott, sőt lényegi biztonságiasításon ment keresztül, a hideg statisztikák lehetővé teszik, hogy ezeket kihagyjuk az elemzésből. Ennek gyümölcsei – kissé

¹⁷ Rogers 2011: 14–18.

¹⁸ Winn, Neil: *Beyond Strategic Culture? Grand Strategy, the European Union and Security Cooperation*. [online], 2015. 03. Forrás: aei.pitt.edu [2022. 11. 28.].

¹⁹ Szweczyk, Bart M. J. (2021): *Europe's Grand Strategy: Navigating a New World Order*. Cham: Palgrave Macmillan.

előreszaladva – nagyon korán meg fognak mutatkozni, amikor például kiderül majd, hogy az általános narratívák ellenére Európa számára jelenleg nem a szubszaharai Afrika, hanem az észak-afrikai országok jelentik a fő kibocsátó államokat a fekete kontinens viszonylatában. Emellett az is megmutatkozik majd, hogy bár például Kína vagy 2022. február 24-ig Oroszország alig jelenik meg ebben az egyenletben, a kibocsátó térségekben zajló geopolitikai verseny, sőt esetenként a mesterségesen keltett regionális instabilitás kapcsán már számolnunk kell velük. Bár jelen tanulmányban kevesebbet fogunk ezzel foglalkozni, jól látható, hogy az orosz hibrid hadviselésben az illegális migráció egy fontos eszköz – egyesek szerint „fegyver” – a stratégiai riválisok, elsősorban Európa gyengítésében.²⁰ Ami pedig például Maliban vagy Líbiában zajlott/zajlik, nevezetesen az instabilitás fenntartása/erősítése és az európai szereplők, elsősorban Franciaország kiszorítása, egyértelműen illeszkedik ebbe a trendbe.²¹

A déli szárny – az EU és az afrikai irreguláris migráció

Európa „puha alteste” évek óta a biztonságpolitikai érdeklődés középpontjában áll. Az innen érkező problémák komoly kihívások elé állítják a kontinenst, és számos olyan jelenségre mutatnak rá, amelyre a tagállamok nincsenek felkészülve. Ahogy arról egy 2014-es előadásában Siklósi Péter HM helyettes államtitkár rámutatott,²² a NATO és az EU a korábbi évtizedekben hozzászólt a keleti fenyegetésekhez, Oroszországhoz, és a hidegháborús logikák alapján megtanulta valamilyen mértékben kezelni azt. A délről érkező, látszólag „puha” fenyegetések azonban, mint a terrorizmus vagy az irreguláris migráció, teljesen más válaszokat követeltek meg, amelyekre akkor is és most is gyakran csak kessük a megoldásokat. Az azóta eltelt időszak nem sok változást hozott ezen a területen, és az EU és a NATO gondolkodásában is leginkább a problémák, mint a megoldások jelennek meg a mediterrán térség kapcsán.

Az afrikai migrációs folyamatok az elmúlt években a nemzetközi érdeklődés homlokterébe kerültek, különösen Európában. Az afrikai migráció természetéről és trendjeiről élénk viták zajlanak mind a szakértők, mind a döntéshozók, sőt esetenként a közvélemény részéről is. Az egyik végletet az apokaliptikus forgatókönyvek jelentik, amelyek szerint Afrika hamarosan el fogja özönlenni közvetlen szomszédait, mindenekelőtt Európát. A másik szélsőségben az elemzések arról akarják meggyőzni az olvasót, hogy valójában nincs is komolyabb probléma, és hogy nem érdemes túldimenzionálni az afrikai folyamatokban rejlő kockázatokat, azok kapcsán mindössze csak migrációkritikus „dilettánsok” akarnak riogatni különféle vészforgatókönyvekkel, tudományos megalapozottság nélkül.²³

²⁰ Kochis, Daniel: *Russia's Weaponization of Migrants Hasn't Gone Away*. [online], The Heritage Foundation, 2022. 11. 18. Forrás: heritage.org [2022. 11. 28.]; Punda, Yurii – Shevchuk, Vitalii – Veebel, Viljar (2019): Is the European Migrant Crisis Another Stage of Hybrid War? *Sõjateadlane (Estonian Journal of Military Studies)*, 13, 116–136.

²¹ Fokina, Alexandra: *The Wagner Group's hybrid warfare in Mali: implications for France, Europe and the Sahel*. [online], 2022. 06. Forrás: hozint.com [2022. 11. 28.].

²² Siklósi Péter HM VPVTHÁT előadása az „Ostromlott erőd? Konfliktusok Európa szomszédságában” című konferencián az NKE-n, 2014. november 18-án.

²³ Utóbbira lásd *African Migration Report. Challenging the Narrative*. [online], IOM, 2020. Forrás: iom.int [2022. 11. 29.]; Carbone, Giovanni szerk.: *Out of Africa – Why people migrate?* [online], ISPI, 2017. Forrás: ispionline.it [2022. 11. 29.].

Járva a földrész nagy – és kevésbé nagy – városait, falvait, beszélgetve azok lakosaival, világosan látszik, hogy a valóság valahol a két szélsőséges megközelítés között helyezkedik el: bár jelenleg nem beszélhetünk tízmilliók bevándorlóhullámokról, a trendek mindenképp romló tendenciát mutatnak, és cselekvésre sarkallják az Európai Uniót és tagállamait. Nem véletlen tehát, hogy az Európát sújtó migrációs válság kapcsán napjainkban rendszeresen kerül be a híradásokba a fekete kontinens. A Földközi-tengeren hánykolódó lélekvesztőkben szorongó, zömében Észak-Afrikából és a szubszaharai térségből érkező illegális bevándorlókról készült felvételek a krízis szimbolikus képeivé váltak, és legalább olyan mélységben égtek bele az európai köztudatba, mint a szíriai menekültek – vagy újabban az Ukrajnából érkezők. A képsorokon túl a számok sem támasztják alá az optimista hangokat: 2013 – a migrációs válság tényleges kezdete – és 2020 között több mint 730 ezren érték el az olasz partokat Afrika felől, ami jelentős politikai és társadalmi vitákat kavart nemzeti és uniós szinten egyaránt.²⁴ Ez akkor is így volt, ha a közép-mediterrán útvonalon érkezők száma elmaradt a kelet-mediterrán útvonalon keresztül Európába jutókétól, és ha a középső-mediterrán útvonalon keresztül is érkeznek nem afrikaiak – mint ahogy kelet felől pedig afrikaiak.

Ez az elemzés az Európai Határ- és Partvédelmi Ügynökség, a Frontex adataiból fog építkezni. Először megvizsgáljuk a 2022. január 1. és november 30. közötti összesített adatokat²⁵ a fő afrikai kibocsátók vonatkozásában, majd a 2016. február 1. és 2016. december 31. közöttieket, amit az afrikai illegális migrációs válság csúcsának tekinthetünk. Fontos aláhúznunk, hogy ezek az illegális határátlépések számát rögzítik: nem jelennek meg benne azok a személyek, akik legalísan jutottak be az Unió területére, és úgy adtak be menedékkérelmet, vagy észrevétlenül siklottak át a határellenőrzésen.

Először nézzük meg a legfrissebb összesített adatokat. 2022 első tizenegy hónapjában az észak-afrikai országok közül csökkenő sorrendben Tunéziából 24 099-en, Egyiptomból 20 458-an, Marokkóból 14 035-en, Algériából 8 456-an, Líbiából pedig 627-en léptek ezen országok saját állampolgáraként az Unió területére, ami összesen 67 675 illegális határátlépést jelent.²⁶ Bár ez nem a személyek, hanem az átkelések számát rögzíti, a kettő között ebben a viszonylatban minimális lehet az eltérés, mivel az esetek elenyésző hányadában került sor az ő esetükben önkéntes hazatérésre vagy kitoloncolásra, illetve még az adott időszakban megtörténő visszatérésre.

A 49 szubszaharai ország viszonylatában²⁷ csak a nagyobb kibocsátókat vesszük górcső alá, amelyek legalább 100 fővel képviseltették magukat az érkezőszámokban. Ezek sorrendben: Elefántcsontpart (5539), Guinea (5148), Nigéria (4614), a Kongói Demokratikus Köztársaság (3877), Szomália (3265), Kamerun (2786), Eritrea (2616), Burundi (2319), Szudán (1948), Mali (1650), Sierra Leone (1333), Szenegál (1227), Gambia (1181), Etiópia (558), a Kongói Köztársaság (462), Burkina Faso (431), Ghána (406), Libéria (369), Benin (126). Mindez összesen 39 855 szubszaharai állampolgárhoz köthető irreguláris

²⁴ *Number of immigrants who arrived by sea in Italy from 2014 to 2021*. [online], Statista, 2022. Forrás: statista.com [2022. 11. 29.].

²⁵ Ennek oka, hogy a tanulmány írásakor ezek voltak elérhetőek.

²⁶ *Migratory Map*. [online], Frontex, 2023. Forrás: frontex.europa.eu [2023. 02. 29.].

²⁷ Nyugat-Szaharát itt nem vizsgáljuk önálló államként.

határátlépést jelentett.²⁸ A többi szubszaharai ország vonatkozásában az összesített érték sem haladja meg az 1000 főt, így az látszik, hogy Észak-Afrika és a Szahara alatti területek kétharmad-egyharmad arányban osztoznak az illegális érkezésszámokban. Mindez jól mutatja az északi arab államok polgárainak dominanciáját a Földközi-tengeren és részben az Atlanti-óceánon keresztül vezető útvonalakon, miközben Fekete-Afrika államai jóval alacsonyabb számokkal képviseltetik magukat. Elgondolkodtató az is, hogy a legnagyobb észak-afrikai kibocsátó, a 12 millió lakosú Tunézia állampolgárai négyszer akkora tömeget képeznek, mint a legnagyobb szubszaharai kibocsátó, Elefántcsontpart és ötször annyit, mint a 210 millió lakosú Nigéria.

Mindez rögtön az elején fontos következtetésekre ad alapot. Először is jól mutatja, hogy az észak-afrikai „kapuőr” államok nem csupán tranzitútvonalak, de 2022 során a legfontosabb kibocsátók is voltak. Így alapvető fontosságú, hogy az Unió és a tagállamok is szoros kooperációt tartsanak fenn velük az illegális migráció mérséklése céljából. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan az is látszik, hogy ezzel összehasonlítva a szubszaharai irreguláris migráció aránya jóval alacsonyabb – és ezzel együtt kezelhetőbb is.

A jelenlegi statisztikák kapcsán érdemes még egy pillantást vetni az útvonalak kérdésére is. Adná magát a nyilvánvaló feltételezés, hogy a legtöbb illegális bevándorló a legrövidebb földrajzi útvonalakat használva jut el Európába, de ez így nem igaz: a migránsok nem a legrövidebb, hanem a legegyszerűbbnek és legolcsóbbnak bizonyuló útvonalakat választják. Ennek kapcsán érdemes kiemelni az azoknak a csomópontoknak a jelentőségét, amelyek viszonylag könnyen elérhetők legálisan is – és ezért viszonylag olcsón – az útra kelők számára. 2022 – és részben a korábbi évek – során ez a két központ Isztambul és Belgrád lett. Törökország a Turkish Airlines kiterjedt afrikai hálózatának (a légitársaság 36 afrikai országba repül)²⁹ és viszonylag laza vízumpolitikájának (a tunézi-ai és marokkói állampolgárok vízummentesen, további 49 afrikai ország állampolgárai pedig aránylag könnyen kiváltható e-vízummal utazhatnak Törökországba)³⁰ köszönhetően egyszerűen elérhető célpont a legtöbb afrikai állampolgár számára. Ráadásul ehhez nem szükséges több ezer euró/dollár felhasználása, csak egy pár száz dolláros repülőjegy és a vízumügyintézés. Törökországból pedig még mindig egyszerűbb és biztonságosabb eljutni az EU-ba, mint a Szaharán vagy az Arab-félszigeten keresztül vezető útvonalakon, amelyekken kiszámíthatatlanul működő és meglehetősen brutális embercsempész csoportok segítségével lehet csak átvégődni. Még inkább igaz ez Szerbiára, amely vízummentességi megállapodásokat tartott fenn többek között Burundival vagy Tunéziával. Nem véletlen, hogy a 2022 ősztől zajló magyar–osztrák–szerb találkozónak központi eleme lett³¹ a vízummentességi megállapodások felülvizsgálata, és az EU belügyi biztosa, Ylva Johanson is rámutatott a jelenség tarthatatlanságára, amelynek eredményeképpen

²⁸ Frontex 2023.

²⁹ *Flight destinations and current flight plan*. [online], Turkish Airlines, 2022. 11. 30. Forrás: turkishairlines.com [2022. 11. 30.].

³⁰ *Do I Need a Visa for Turkey?* [online], 2022. 11. 30. Forrás: visaguide.world [2022. 11. 30.].

³¹ Tóth Klaudia: *Budapesttől Belgrádig – egyetértési megállapodás az illegális bevándorlás megfékezéséért*. [online], MKI Gyorselemzések 2022/19., Forrás: migraciokutato.hu [2022. 11. 30.].

2022. november 20-ával felfüggesztették ezen állampolgárok vízummentes beutazását.³² A marokkói és egyiptomi vízummentesség – amelyek egy része még a jugoszláv időnkig nyúlik vissza – viszont megmaradt.³³

Ezen információk szem előtt tartása fontos ahhoz, hogy megértsük, miért bizonyos útvonalakon érkeznek az illegális bevándorlók. Például a burundi állampolgárok 99%-a, a kongóiak 98%-a, a nigériaiak 84%-a, a marokkóiak 50%-a, a kameruniak 46%-a, a tunéziaiak 27%-a használta a kelet-mediterrán, illetve a nyugat-balkáni útvonalat,³⁴ miközben esetükben jóval indokoltabbnak tűnhetett volna a közép- vagy nyugat-mediterrán útvonal. A többi ország esetében általában maradt a földrajzi meghatározottság, vagyis például az algériaiak döntő többsége a középső- és nyugat-mediterrán útvonalat használja, csakúgy, mint a fentebb fel nem sorolt nyugat-afrikai és száheli országok. Egyiptom kapcsán érdemes kiemelni, hogy elsősorban az erős tengeri és szárazföldi (Izrael fele) határőrizet miatt³⁵ állampolgárai a porózusabb Líbia felé veszik az irányt, és így a középső-mediterrán útvonalon kísérik meg a belépést az Unióba.³⁶

A trendek a számok tükrében

A 2022. január 1. és november 30. közti időszak sok szempontból különleges, hiszen ez már az afrikai élelmezési válság időszaka. És bár az éhezők nem vagy alig jelennek meg a statisztikák mögött, jól látszik, hogy az észak-afrikai középosztály egy része az elvándorlással válaszol a növekvő élelmiszerárakra és az általános inflációra, amely jelentősen rontja életszínvonalát.³⁷ Ez jól magyarázza, miért lépi át kétszer annyi észak-afrikai állampolgár illegálisan az EU külső határait, mint szubszaharai.

Ugyanakkor szélesebb időintervallumban vizsgálva a számokat már jóval óvatosabbnak kell lennünk Fekete-Afrika elhanyagolásával. Jól mutatja ezt, hogy 2016 februárja és 2016 decembere között 177 428 afrikai állampolgár érte el Európát, és közülük 159 284 fő – vagyis az érkezők 90%-a – származott a szubszaharai régióból. Nigériából például 36 802-en, Eritreából 21 187-en, Guineából 15 208-an, Elefántcsontpartról 13 873-an, Gambiából 12 161-en, Szenegálból 9849-an, Maliból 9807-an, Szudánból 9376-an, Szomáliából 7736-an érkeztek, csak hogy a legnagyobb kibocsátókat említsük. Ugyanakkor a marokkóiak 6114 fővel, az algériaiak 4922 fővel, az egyiptomiak 4749 fővel, a tunéziaiak alig 1306 fővel, a líbiaiak 1053 fővel képviselték magukat.³⁸

³² Dobó Géza: *Csúcsforgalom a nyugat-balkáni útvonalon – nemzetközi együttműködés hat nyugat-balkáni tranzitország migrációs politikájában*. [online], Horizont 2022/26. Forrás: migraciokutato.hu [2022. 11. 30.].

³³ Dragojlo, Sasa: *Serbia Ends Visa-Free Regimes with Tunisia and Burundi*. [online], Balkan Insight, 2022. 10. 25. Forrás: balkaninsight.com [2022. 11. 30.].

³⁴ *Monthly detections of IBC*. [online], 2023. Forrás: frontex.europa.eu [2023. 02. 17.].

³⁵ *Egypt as a Country of Origin*. [online], European Union Agency for Asylum, 2022. 07., 2. Forrás: euaa.europa.eu [2022. 11. 30.].

³⁶ Frontex 2023.

³⁷ European Union Agency for Asylum 2022: 2–4.

³⁸ Frontex 2023.

1. táblázat: Irregularis határátlépések száma az EU külső határain kibocsátó régió szerint 2016-ban és 2022-ben, tizenegy hónapra levetítve

	Észak-Afrikai állampolgárok	Szubszaharai állampolgárok
2016. február 1. – december 31.	18 144	159 284
2022. január 1. – november 30.	67 675	39 855

Forrás: Frontex 2023.

Ha kiterjesztjük a vizsgálatot a nyugat-balkáni és kelet-mediterrán útvonalra is, ott lényegében elhanyagolható számokat kapunk a vizsgált 2016-os időszakban: a fentebb vizsgált afrikai országok állampolgárai közül alig próbálkozott valaki ebben a térségben. Ugyanezt látjuk a nyugat-mediterrán és nyugat-afrikai útvonalak esetében is: paradox módon marokkói és algériai állampolgárok is meglehetősen alacsony számban bukkannak fel itt. Ezt jól mutatja, hogy mindössze 2496 algériai és 2390 marokkói személy kísérelt itt meg tengeri átkelést, illetve egyetlenegy sem szárazföldit Ceuta vagy Melilla felé.³⁹ Ez azt mutatja, hogy még a marokkóiak is az ekkor jóval kiépültebb és szervezettebb középső-mediterrán útvonalat használták, miközben az algériaiak valamivel nagyobb számban vágtak neki az útnak közvetlenül Spanyolország felé.

Az összesítésekből tehát világosan látszik, hogy a fentebb vizsgált periódusban valóban a fekete-afrikai illegális bevándorlók voltak többségben azok között, akik Európába érkeztek a Földközi-tengeren keresztül. Ráadásul ekkor nem a kétharmad-egyharmad arány érvényesült: az Afrika szempontjából legforgalmasabb térség, a középső-mediterrán útvonal adatai alapján a fentebb felsorolt legnagyobb kibocsátók vonatkozásában az észak-afrikai arab államok alig 10%-át adták az érkezőknek.⁴⁰

2017-től azonban drasztikus változásoknak lehettünk a tanúi, amelyeket jórészt két tényezőre lehetett visszavezetni. Az egyik a 2017. februári olasz–líbiai megállapodás volt,⁴¹ amelynek margóján egyes információk szerint a parti őrség támogatása mellett Róma – bár ezt tagadja – sikeresen egyezett ki az embercsempészet jelentős szegmensét ellenőrző fegyveres milíciákkal.⁴² Akár igaz ez a híresztelés, akár nem, az érkezésszámok 2017 közepétől jelentősen estek Líbia felől. A másik, keveset emlegetett tényező pedig az EU–Niger-megállapodás volt. A 2016. decemberi megállapodásban az Unió 610 millió eurónyi támogatást ajánlott fel a száheli országnak az illegális migráció megfékezésére.⁴³ A Niamey és Brüsszel közti együttműködés drámaian csökkentette az országon átkelő illegális migránsok számát:⁴⁴ míg 2016-ban egész évben a becslések szerint legalább 300 ezer

³⁹ Frontex 2023.

⁴⁰ Frontex 2023.

⁴¹ *Memorandum of understanding on cooperation in the fields of development, the fight against illegal immigration, human trafficking and fuel smuggling and on reinforcing the security of borders between the State of Libya and the Italian Republic.* [online], 2017. 02. 02. Forrás: eumigrationlawblog.eu [2022. 11. 30.].

⁴² Dettmer, Jamie: *Italian Government Accused of Paying Libyan Militias to Curb Migrant Trade.* [online], VOA News, 2017. 08. 27. Forrás: voanews.com [2022. 11. 30.].

⁴³ *EU offers 610 million euros to Niger to curb migration.* [online], Reuters, 2016. 12. 15. Forrás: reuters.com [2022. 11. 30.].

⁴⁴ *Niger's migrant smuggling hub empties after EU crackdown.* [online], Reuters, 2017. 01. 31. Forrás: reuters.com [2022. 11. 30.].

ember haladt át Nigeren, 2017 első hét hónapjában ez a szám 60 ezer főre csökkent,⁴⁵ ami arányaiban azt jelentette, hogy csaknem a harmadára esett az illegális migránsok száma. Ráadásul csaknem egy évbe telt, míg a jórészt elzáródott középső-mediterrán útvonal helyett újak épültek ki, elsősorban a Nyugat-Mediterráneumban, de a számok így sem tértek vissza rögtön a 2016–17-es értékekhez: a 2017-es 23 063 főről 2018-ra ugyan 56 245-re nőtt az érkezésszám, amivel ebben az évben ez vált a legforgalmasabb útvonallá,⁴⁶ de ez a 33 ezer fős többlet messze nem állt arányban a középső-mediterrán útvonalon történt változással. Itt a 2016-os rekordév (181 459) és a 2017-es, a fentebb bemutatott két tényező miatt csökkenő, de még mindig igen magas számok (119 385) után 2018-ban alig 24 800-an érkeztek – a legkevesebben 2012 óta.⁴⁷ Vagyis 2016-hoz képest csaknem 160 ezer fővel sikerült csökkenteni az érkezésszámot. A koronavírus-járvány aztán 2020-ban elhozta a legalacsonyabb értékeket 2013 óta, hogy aztán az érkezésszámok – részben a pandémia gazdasági következményei miatt⁴⁸ – ismét intenzíven növekedni kezdjenek.

A számokon túl

A fentebbi adatsorok jól mutatják, hogy az afrikai kontinens jelentősége messze nem elhanyagolható az Európába irányuló illegális migráció kapcsán. Ugyanakkor csak az elmúlt néhány év számai is azt bizonyítják, hogy nagyon csínján kell bánnunk az általánosításokkal. Még ha csak az itt összevetett két időszakot, a 2016 utolsó tizenegy hónapját, illetve 2022. első tizenegy hónapját nézzük, akkor is az látszik, hogy jelentős földrajzi eltéréseket találunk a földrész vonatkozásában. A válság első éveiben egyértelműen a szubszaharai térség állampolgárai voltak felülreprezentálva az érkezők kapcsán. Az ő döntő többségük a középső-mediterrán útvonalat használta, függetlenül attól, hogy Kelet- vagy Nyugat-Afrikából indultak-e el.

A 2017-es lépések, amelyek jelentősen megnehezítették a líbiai, illetve a nigéri átkelést, nagyban hozzájárultak a számok eséséhez és az útvonalak diverzifikálásához. Ugyanakkor a fekete-afrikai állampolgárok száma és aránya ezt követően sem érte el a korábbi szintet. Jelentősen nőtt ugyanakkor az észak-afrikaiak részesedése, akiknek a száma 2022. január és november között a duplája lett a szubszaharaiakénak. Ez egyértelműen az elhúzódó gazdasági válságra vezethető vissza, amelynek eredményeképpen a lesüllyedő középosztály egy része a hazája elhagyása mellett döntött és dönt. Nagyon fontos látnunk, hogy ez egyre inkább tartós trendnek tűnik, és hogy a folyamat már az ukrajnai háború és az általa felerősített élelmezési válság előtt is jól kitapintható volt.⁴⁹ Ez jól mutatja, hogy a térség egyértelműen az európai geostratégiai érdekszféra kiemelt régiója.

⁴⁵ *Niger smugglers take migrants on deadlier Saharan routes: U.N.* [online], Reuters, 2017. 08. 17. Forrás: reuters.com [2022. 11. 30.].

⁴⁶ *Western Mediterranean Route.* [online], 2022. Forrás: frontex.europa.eu [2022. 11. 30.].

⁴⁷ *Central Mediterranean Route.* [online], 2022. Forrás: frontex.europa.eu [2022. 11. 30.].

⁴⁸ Marsai Viktor: *A koronavírus és Afrika.* [online], Horizont 2020/3. Forrás: migraciokutato.hu [2022. 11. 30.]; Tarrósy István: *Afrika a COVID-19 pandémia szorításában.* [online], KKI Elemzések, 2020. 04. Forrás: kki.hu [2022. 11. 30.].

⁴⁹ Herbert, Matt: *Losing hope: Why Tunisians are leading the surge in irregular migration to Europe.* [online], Global Initiative, 2022. 01. Forrás: globalinitiative.net [2022. 11. 30.]; Interjú a tunéziai UNHCR egyik munkatársával, Tunisz, 2022. szeptember.

Jóval összetettebb a kérdés, ha a szubszaharai Afrikát vizsgáljuk. Ha az útra kelők állampolgárságát nézzük az elmúlt években, jól látszik, hogy valahol az Egyenlítő mentén húzódik az a határ, amelytől északra az útra kelők zöme már nem a dél-afrikai térség, hanem Európa felé veszi az irányt. Ez jól megmutatkozik a nyugat-afrikai régió kapcsán, amelynek állampolgárai mindkét vizsgált periódusban nagy számban érték el az EU-t. Úgy tűnik, hogy az itt élők egy része számára továbbra is vonzó az Unió, és megtalálják azt az útvonalat, amelyen keresztül próbálkozni tudnak. Nem igaz ez ugyanakkor Kelet-Afrika kapcsán: különösen az etióp, eritreai és szomáli érkezésszámok estek vissza a legutóbbi időszakban, miközben a térség problémái azóta csak súlyosbodtak, legyen szó a 2020 novemberében kitört etióp polgárháborúról vagy az aszályról. Ez alapvetően két tényezőre vezethető vissza: egyrészt a Szudánon és Líbián keresztül vezető útvonal hírhedten veszélyes, így sokan lemondtak ennek használatáról. Ugyanakkor az Arab-félsziget országai – az egyszerűbb tartózkodás és a földrajzi közelség miatt – továbbra is nagy vonzerőt gyakorolnak a kelet-afrikaiak számára. Ez még akkor is így van, ha ehhez sokaknak a polgárháborús Jemenen kell átkelniük, illetve hogy a koronavírus-járvány miatt jelentősen estek a számok.⁵⁰ Mindez jelzi, hogy az EU csökkenő figyelmének Afrika szarva felé van bizonyos stratégiai relevanciája, miközben Nyugat-Afrika továbbra is fontos prioritás az Unió számára. Ennek – és az illegális migrációs nagystratégiai keretrendszer – kapcsán érdemes kiemelnünk, hogy a Száhel vonatkozásában egyelőre nem látszik igazolódni az elméleti keret. Ezek az országok egyértelműen kiemelt jelentőségűek Európa számára, legyen szó gazdasági befektetésekről, nyersanyagokról vagy az ott élő európai állampolgárok védelméről. Nem véletlen, hogy az elmúlt évek dzsihádisták felkeléseire válaszul több tagállami és uniós művelete is indult a régióban. A Mali – Burkina Faso – Niger államokat érintő konfliktusgócban jelenleg 2,7 millió belső és több mint 900 ezer nemzetközi menekültet találunk.⁵¹ Ők mégsem jelennek meg az európai adatokban. Ez azt jelenti, hogy ezek a tömegek egyelőre nem csatlakoztak rá az Unió felé vezető illegális migrációra.⁵² Ennek okairól egyelőre csak találgathatunk, de a legvalószínűbb, hogy ezek a sérülékeny csoportok – jellemzően a más térségekben élő menekültekhez – nem képesek kifizetni az embercsempészek tarifáit.

Ezek kapcsán érdemes rátérnünk arra a problémakörre is, amely alapján világosan látszik, hogy az utóbbi időben nem a konfliktuszónákból, illetve a kevésbé tehető társadalmi rétegekből, hanem jórészt az afrikai középosztályból vállalkoznak sokan az utazásra. Ezt mutatja, hogy nagyon sokan a szerb és török vízummentességet kihasználva az út jelentős részét repülőgépen, legális formában teszik meg.

Amint a tanulmány elején lefektettük, az elméleti keret szempontjából ennek mérsékelt jelentősége van: ha az irreguláris tömeges migrációt mint egy lehetséges EU nagystratégiai földrajzi terének kijelölőjét elemezzük, mindegy, hogy valaki háborús menekültként vagy gazdasági migránsként vág neki az útnak. Ugyanakkor nem tekinthetünk el ennek gyakorlati következményeitől. Belgrádot viszonylag könnyen rá lehetett venni, hogy

⁵⁰ Getachew, Addis: *Migration from East Africa to Gulf down 73%*. [online], Anadolu Agency, 2021. 02. 24. Forrás: aa.com [2022. 11. 30.].

⁵¹ *About the Crisis in the Sahel*. [online], 2022. Forrás: unrefugees.org [2022. 11. 30.].

⁵² Interjú a tunéziai UNHCR egyik munkatársával, Tunisz, 2022. szeptember.

szüntesse meg a vízummentességet bizonyos országok felé. Ugyanez nehezen képzelhető el Ankara kapcsán – már csak azért is, mert az oda érkező, mondjuk, kameruniak zöme nem azért száll le Isztambulban, hogy továbbinduljon az EU felé.

Azt is világosan látnunk kell – amint fentebb is bemutatuk –, hogy az egyes politikai, gazdasági és társadalmi fejlemények hatására ezek a nagystratégiai keretek látszólag gyorsan változnak. Ugyanakkor egyfajta állandóság is tetten érhető. Továbbra sem jellemző például, hogy az Egyenlítő alatti afrikai térségekből nagyobb számban érkezzenek Európába illegális bevándorlók. Ugyanakkor az is látszik, hogy Nyugat- és Közép-Afrika vonatkozásában valahol Kamerun és a Kongói Demokratikus Köztársaság, Kelet-Afrikában pedig Dél-Szudán, Etiópia és Szomália jelöli ki az európai érdekszféra déli határát. Burundi ebben a kontextusban inkább a kivétel lett, ami erősíti a szabályt.

Miért fontos ez? Mert például felmerül a kérdés, hogy az EU-nak valóban érdemes-e komoly erőforrást befektetni például Mozambikban futó kiképzőműveletébe,⁵³ ha az ottani válság migrációs következményei nem érintik Európát. Tudomásul kell persze vennünk az elemzési keret határait. Mozambik talán nem fontos az irreguláris bevándorlás kapcsán, de az ottani európai érdekeltségek az energetikai szektorban – mint a francia Total csaknem 20 milliárd euró értékű projektje⁵⁴ – az elmúlt időszak fejleményeinek tükrében kiemelt jelentőségre tettek szert.

Az illegális tömeges migráció önmagában nem lehet az egyedüli indikátor egy lehetséges európai nagystratégia földrajzi terének kijelölésében. Ugyanakkor *egyike* a fontos indikátoroknak, amelyek segíthetnek tisztázni ezt a keretrendszert, és hozzájárulni ahhoz, hogy az Unió és a tagállamok hatékonyabban és sikeresebben léphessenek fel a globális térben.

IRODALOMJEGYZÉK

- About the Crisis in the Sahel*. [online], 2022. Forrás: unrefugees.org [2022. 11. 30.]
- African Migration Report. Challenging the Narrative*. [online], IOM, 2020. Forrás: iom.int [2022. 11. 29.]
- Carbone, Giovanni szerk.: *Out of Africa – Why people migrate?* [online], ISPI, 2017. Forrás: isponline.it [2022. 11. 29.]
- Central Mediterranean Route*. [online], Frontex, 2022. Forrás: frontex.europa.eu [2022. 11. 30.]
- Council of the European Union: *Council conclusions on the European Union's Integrated Strategy in the Sahel*. [online], 2021. 04. 16. Forrás: consilium.europa.eu [2022. 11. 28.]
- Council of the European Union: *The Horn of Africa: a geo-strategic priority for the EU Council conclusions*. [online], 2021. 05. 10. Forrás: consilium.europa.eu [2022. 11. 28.]
- Dettmer, Jamie: *Italian Government Accused of Paying Libyan Militias to Curb Migrant Trade*. [online], VOA News, 2017. 08. 27. Forrás: voanews.com [2022. 11. 30.]
- Dobó Géza: *Csúcsforgalom a nyugat-balkáni útvonalon – nemzetközi együttműködés hat nyugat-balkáni tranzitország migrációs politikájában*. [online], Horizont 2022/26. Forrás: migraciokutato.hu [2022. 11. 30.]
- Do I Need a Visa for Turkey?* [online], 2022. 11. 30. Forrás: visaguide.world [2022. 11. 30.]

⁵³ *EUTM Mozambique*. [online], 2022. 11. 30. Forrás: eeas.europa.eu [2022. 11. 30.].

⁵⁴ *France's Total to resume gas project in northern Mozambique?* [online], Africa News, 2022. 01. 31. Forrás: africanews.com [2022. 11. 30.].

- Dragojlo, Sasa: *Serbia Ends Visa-Free Regimes with Tunisia and Burundi*. [online], Balkan Insight, 2022. 10. 25. Forrás: balkaninsight.com [2022. 11. 30.]
- Egypt as a Country of Origin*. [online], European Union Agency for Asylum, 2022. 07. Forrás: euaa.europa.eu [2022. 11. 30.]
- EU offers 610 million euros to Niger to curb migration*. [online], Reuters, 2016. 12. 15. Forrás: reuters.com [2022. 11. 30.]
- EUTM Mozambique*. [online], 2022. 11. 30. Forrás: eeas.europa.eu [2022. 11. 30.]
- Flight destinations and current flight plan*. [online], Turkish Airlines, 2022. 11. 30. Forrás: turkishairlines.com [2022. 11. 30.]
- Fokina, Alexandra: *The Wagner Group's hybrid warfare in Mali: implications for France, Europe and the Sahel*. [online], 2022. 06. Forrás: hozint.com [2022. 11. 28.]
- France's Total to resume gas project in northern Mozambique?* [online], Africa News, 2022. 01. 31. Forrás: africanews.com [2022. 11. 30.]
- Getachew, Addis: *Migration from East Africa to Gulf down 73%*. [online], Anadolu Agency, 2021. 02. 24. Forrás: aa.com [2022. 11. 30.]
- Herbert, Matt: *Losing hope: Why Tunisians are leading the surge in irregular migration to Europe*. [online], Global Initiative, 2022. 01. Forrás: globalinitiative.net [2022. 11. 30.]
- Kochis, Daniel: *Russia's Weaponization of Migrants Hasn't Gone Away*. [online], The Heritage Foundation, 2022. 11. 18. Forrás: heritage.org [2022. 11. 28.]
- Kottasova, Ivana: *Activists hoped Egypt's COP27 would bring a focus on Africa. They were disappointed*. [online], CNN, 2022. 11. 17. Forrás: cnn.com [2022. 11. 28.]
- Konzuli Szolgálat: *Mali – Tiszteletbeli konzul, Bamako*. [online], 2022. Forrás: konzinfo.mfa.gov [2022. 11. 28.]
- Magyarország Nagykövetsége Kairó: *Nagyköveti köszöntő*. [online], 2022. Forrás: kairo.mfa.gov.hu [2022. 11. 26.]
- Marsai Viktor: *A koronavírus és Afrika*. [online], Horizont 2020/3. Forrás: migraciokutato.hu [2022. 11. 30.]
- Marsai Viktor – N. Rózsa Erzsébet: *From a fragmented cooperation to an integrated approach – the emergence of the Maghreb and Sahel region and its consequences for the European Union*. [online], Euromesco Paper 53, 2022. 03. Forrás: euromesco.net [2022. 11. 28.]
- Memorandum of understanding on cooperation in the fields of development, the fight against illegal immigration, human trafficking and fuel smuggling and on reinforcing the security of borders between the State of Libya and the Italian Republic*. [online], 2017. 02. 02. Forrás: Eumigrationlawblog.eu [2022. 11. 30.]
- Migratory Map*. [online], Frontex, 2022. Forrás: Frontex.europa.eu [2022. 11. 29.]
- Molnár Anna (2016): *Közös jövőkép, közös cselekvés: erősebb Európa. Az EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája. Nemzet és Biztonság*, 9(2), 75–85.
- Monthly detections of IBC*. [online], 2023. Forrás: frontex.europa.eu [2023. 02. 17.]
- Niger's migrant smuggling hub empties after EU crackdown*. [online], Reuters, 2017. 01. 31. Forrás: reuters.com [2022. 11. 30.]
- Niger smugglers take migrants on deadlier Saharan routes: U.N.* [online], Reuters, 2017. 08. 17. Forrás: reuters.com [2022. 11. 30.]
- N. Rózsa Erzsébet (2019): *Az Európai Unió szerepvállalása a Közel-Keleten és a Mediterráneumban*. In Molnár Anna – Komlósi Orsolya (szerk.): *Az Európai Unió mediterrán térséggel összefüggő kapcsolata*. Budapest: Dialóg Campus, 17–28.
- Number of immigrants who arrived by sea in Italy from 2014 to 2021*. [online], Statista, 2022. Forrás: statista.com [2022. 11. 29.]
- Punda, Yurii – Shevchuk, Vitalii – Veebel, Viljar (2019): *Is the European migrant crisis another stage of hybrid war? Sõjateadlane (Estonian Journal of Military Studies)*, 13, 116–136.
- Rogers, James: *A New Geography for European Power?* [online], Egmont Paper 42. 2011. Forrás: egmontinstitute.be [2022. 11. 28.]
- Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. [online], 2016. 06. Forrás: eeas.europa.eu [2022. 11. 28.]
- Szewczyk, Bart M. J. (2021): *Europe's Grand Strategy: Navigating a New World Order*. Cham: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-60523-0>

- Tarrósy István: *Afrika a COVID-19 pandémia szorításában*. [online], KKI Elemzések 2020/47. Forrás: kki.hu [2022. 11. 30.]
- The European Strategy for a “New Deal” with Africa*. [online], Fondation Robert Schuman, 2022. 02. 14. Forrás: robert-schuman.eu [2022. 11. 28.]
- Tóth Klaudia: *Budapesttől Belgrádig – egyetértési megállapodás az illegális bevándorlás megfékezéséért*. [online], MKI Gyorselemzések 2022/19. Forrás: migraciokutato.hu [2022. 11. 30.]
- Western Mediterranean Route*. [online], Frontex, 2022. Forrás: frontex.europa.eu [2022. 11. 30.]
- Winn, Neil: *Beyond Strategic Culture? Grand Strategy, the European Union and Security Cooperation*. [online], 2015. 03. Forrás: aei.pitt.edu [2022. 11. 28.]

Vámos Péter¹

A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság belpolitikája és nemzetközi helyzete a világjárványon innen és túl

Ismertetés Csoma Mózes *Phenjani exodus* című könyvéről²

A kötet szerzője Csoma Mózes, a koreai történelem és politika elismert kutatója. Miután 2007-ben doktori fokozatot szerzett a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Doktori Iskolájában, 2010-ben habilitált az ELTE-n. Számos könyvet publikált Korea történetéről és a magyar–koreai kapcsolatokról. Egyetemi oktatóként már két koreai tanszék létrehozását készítette elő Magyarországon az akkreditációs anyag elkészítésével. Először 2008-ban az ELTE-n (ahol 2012-ben a koreanisztika mesterképzést, 2017-ben pedig a doktori képzés akkreditációját is levezényelte), majd 2023-ban a Károli Gáspár Református Egyetemen, ahol jelenleg ő a Koreai Tanszék vezetője. Mindeközben diplomáciai szolgálatot is vállalt: 2018–2022 között Magyarország szülői nagykövete volt, és a megbízatása Phenjanba is szólt. Nagyköveti tevékenysége jórészt a Covid-19-világjárvány idejére esett, ami alapvetően befolyásolta munkáját és meghatározta mindennapjait is.

Hazatérése után könyvet írt, amely elsősorban arról szól, hogy a világjárvány idején hogyan alakult a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (KNDK), közismert nevén Észak-Korea belső helyzete és nemzetközi kapcsolatrendszere. A kötet címe (*Phenjani exodus*) és az alcím (*A diplomaták evakuálása a világtól elzárt országból*) nem teljesen fedi le a kötet tartalmát. Az előszóból, négy fejezetből és konklúziókból álló mű ugyanis nem elsősorban arról szól, hogy a KNDK-ban dolgozó diplomaták és családtagjaik közül kik, mikor és milyen körülmények között hagyták el az országot, hanem ennél sokkal többet kínál.

A *phenjani exodus előzményei* címet viselő első fejezet az észak-koreai főváros hétköznapjait és a külföldiek életkörülményeit mutatja be, elsősorban a diplomaták bevásárlási és szórakozási lehetőségeit, valamint a számukra rendelkezésre álló egészségügyi ellátást. Ebben a fejezetben kapott helyet a járványellenes első intézkedések ismertetése is, különös tekintettel a lezárásokra és azok következményeire.

A második fejezetben (*A phenjani exodus kezdete*) elsősorban orosz források alapján, ennek megfelelően az orosz diplomaták életére és munkájára koncentrálna mutatja be a Phenjanban élő diplomaták mindennapjait a lezárásokat követő időszakban.

¹ Vámos Péter sinológus, történész, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója és a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Kínai Tanszékének docense. E-mail: vamos.peter@abtk.hu

² Csoma Mózes (2023): *Phenjani exodus. A diplomaták evakuálása a világtól elzárt országból*. Budapest: L'Harmattan.

(A diplomaták phenjani életére vonatkozóan a szerző fő forrása a phenjani orosz nagykövetség honlapja, amelyre a könyvben mindvégig az „Oroszország phenjani nagykövetségének [itt a közlemény dátuma szerepel] közleménye alapján” formula szerint hivatkozik.) A fejezetből megtudhatjuk, hogy a világjárvány 2020. eleji kitörését követően a helyi hatóságok szinte hermetikusan lezárták az országot, ami ellátási problémákhoz is vezetett. A kezdeti nehézségeket követően hamarosan visszaállt a KNDK viszonyaihoz képest normális rend, de – nyilván a vírushelyzetnek megfelelően – rendszeresen kellett számolni szigorúbb korlátozásokkal is. Mivel nem lehetett tudni, hogy a lezárások meddig tarthatnak, és a külképviseletek munkatársai egyre jobban aggódtak az egészségügyi ellátás helyzete miatt,³ több ország is úgy döntött, hogy a diplomatáit hazarendeli és a KNDK-ban élő más állampolgárainak is segít az ország elhagyásában. Az egészségügyi nehézségeket a phenjani vezetés is felismerte, ezért 2020 tavaszán nagy reményekkel vágtak bele egy szuperkórház építésébe.⁴ Ez azonban máig (2023 nyaráig) sem készült el.

Szintén a második fejezetben kapott helyet az orosz–észak-koreai kapcsolatok áttekintése. Ebben a részben a szerző elsősorban Alekszandr Macegora orosz nagykövet tevékenységét ismerteti az orosz nagykövetség információi alapján. Az egyik, kommentár és kontextus nélkül közölt orosz hír szerint a nagykövet a katonai attasé társaságában 2020. május 9-én „virágcsokrot helyezett el a Moranbong dombon lévő felszabadulási Emlékműnél, a [...] Szadong-kerületi temetőben, valamint a temetőn belül a szovjet pilóták emléktáblájánál, akik 1950–1953 között a KNDK légtérét védtek”. Egy másik, a szerző által „egyetlen tényleges diplomáciai eseménynek” nevezett, ezért újraközlésre méltónak tartott orosz hír arról szólt, hogy a szír nagykövetség a szír külügyminiszter halála alkalmából kondoleáló könyvet nyitott, amelybe az orosz nagykövet is bejegyzést tett, a külügyminisztert „az orosz nép és minden orosz diplomata” nagy barátjának nevezve.⁵

A harmadik fejezet témája nem kapcsolódik közvetlenül a járványhelyzethez, de rendkívül hasznos információkat tartalmaz a KNDK 1990 utáni belső helyzetéről és külkapcsolatairól. Különös hangsúlyt fektet annak bemutatására, hogy a magyar diplomaták a 20. század utolsó évtizedében hogyan értékelték a magyar–észak-koreai kétoldalú kapcsolatokat és az észak-koreai belső viszonyokat, a gazdaság helyzetét és a Korea-közi kapcsolatokat. Ehhez a Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött, valamint a levéltárnak még nem átadott külügyminisztériumi iratokat hív segítségül.

A negyedik fejezet az első két fejezetben elkezdett történet szálát 2021. január 1-jétől veszi fel ismét. Először a phenjani orosz kolónia mindennapjainak további ismertetése következik, majd annak bemutatása, hogy 2022 májusára hogyan jutott el az észak-koreai vezetés a koronavírus megjelenésének bejelentéséig, amit a vírus terjedésének megakadályozása érdekében további intézkedések meghozatala követett. Az intézkedések egyébként nem sokban különböztek a világ más országaiban bevezetett szabályoktól: lezárások, karantén, távolságtartás, maszkviselés, higiéniai szabályok betartása. Az intézkedések

³ Csoma 2023: 70.

⁴ Csoma 2023: 77–81.

⁵ Csoma 2023: 107–108.

eredményeként a vírushelyzet javult, aminek köszönhetően 2022 szeptemberében megindult a vasúti teherforgalom Kína és a KNDK között.⁶

A negyedik fejezet utolsó, Oroszország ukrajnai inváziójának koreai vonatkozásait bemutató alfejezet szintén nem elsősorban a vírushelyzettel és annak következményeivel, hanem az orosz–koreai viszony egy speciális aspektusával foglalkozik. A konfliktusban a két koreai állam ismét ellentétes oldalra helyezkedett. A gazdaságilag és politikailag a világtól szinte teljesen elszigetelt Észak-Korea a rendszere fenntartásában érdekelt, ezért Phenjant gazdaságilag és katonailag is támogató „nagyhatalmi patrónus” Oroszországgal vállal szolidaritást, míg Dél-Korea a megtámadott Ukrajnát támogatja politikailag, gazdaságilag és katonailag egyaránt. A szerző a támogatás és együttműködés részleteit tekinti át, a KNDK-ra és a Koreai Köztársaságra is kitérve.

A témával kapcsolatban megjegyzendő, hogy vannak, akik az orosz–ukrán háború és az 1950–1953 között zajló koreai háború között párhuzamot vélnek felfedezni, és a harcoló felek számára a koreaihoz hasonló megoldást tartanának megfelelőnek.⁷ A felszínen vannak is párhuzamok: Ukrajnában több mint egyévnnyi véres harcok után, amelyek következtében emberek tízezrei veszítették életüket és a polgári infrastruktúrát is súlyos károk érték, az orosz invázió kifulladásra látszik, a háború holtpontra jutott. Koreában egyévnnyi háború után hasonló volt a helyzet. A koreai háború idején viszont annak ellenére, hogy egyik fél sem igyekezett lezárni a konfliktust, Észak és Dél képviselői 1951-ben tárgyalóasztalhoz ültek. A több millió áldozatot és lerombolt városok tucatjait maga után hagyó koreai háború esetében végül közel kétévnnyi tárgyalások eredménye a harcok beszüntetését jelentő fegyverszüneti megállapodás lett, amely a félszigeten fenntartotta a háború előtti területi viszonyokat. Ugyan egyik fél sem érte el eredeti hadicélját, a két országrész saját irányítása alatti egyesítését, de a fegyverszüneti egyezmény máig érvényben van, azaz hivatalosan az akkor a Szovjetunió érdekszférájába tartozó, egymilliónyi kínai „önkéntessel” megtámogatott Észak-Korea és az USA támogatását élvező Dél-Korea máig hadviselő felek, csak a hadiállapotot felfüggesztették. Azóta a megosztott félszigeten béke van. A két ország(rész) közötti kapcsolatok hol jobbak, hol rosszabbak, hol az együttműködési hajlandóság erősebb, hol a feszültség fokozódik, sőt van, hogy a fegyverek is megszólalnak. Az viszont tény, hogy az ideiglenesnek szánt megoldás hetven éve fennáll és nagyobb fegyveres konfliktusra azóta sem került sor. Az orosz–ukrán háború esetében azonban az ilyesféle megoldásra kicsi az esély. Valószínűtlen, hogy a felek meg tudnának egyezni a két ország közötti ideiglenes fegyverszüneti vonal elhelyezkedésében. Oroszország számára az Ukrajna ellen indított háborúban egyelőre csak az elfogadható, ha a 2014 óta megszállt és a moszkvai vezetés által Oroszország részének tekintett ukrán területeket megtarthatná. Ukrajna ezzel szemben azt követeli, hogy az orosz csapatok vonuljanak ki az elfoglalt területekről, beleértve az orosz megszállás alatt álló Krím félszigetet is. Mivel egyelőre semmi jel nem utal arra, hogy ennél kevesebbel bármelyik fél beérné, a béke-megállapodás vagy akár a fegyverszünet esélye jelenleg minimális.

⁶ Csoma 2023: 184.

⁷ Lásd pl. Charap, Samuel: *An Unwinnable War. Washington Needs an Endgame in Ukraine*. [online], Foreign Affairs, 102/4, 2023. Forrás: [foreignaffairs.com](https://www.foreignaffairs.com) [2023. 08. 12.]; Malkasian, Carter: *The Korea Model. Why an Armistice Offers the Best Hope for Peace in Ukraine*. [online], Foreign Affairs, 102/4, 2023. [2023. 08. 12.].

Az alapvetően leíró jellegű munka rendkívül sok adatot tartalmaz. Az elmúlt hetven évben az Észak-Korea belső helyzete és külpolitikája iránt érdeklődőknek hozzá kellett szokniuk ahhoz, hogy a rendszer zártságából adódóan rendkívül korlátozottan állnak rendelkezésre információk. A kiszivárgó információmorz�ák valóság tartalmának ellenőrzése általában lehetetlen. A forráskritika jobb esetben személyes tapasztalatokra és benyomásokra is épülhet, de sokszor semmilyen eszköz nincs egy-egy hír hitelességének bizonyítására. Ezért az Észak-Korea aktuális helyzetével foglalkozó politikusok, diplomaták és kutatók, köztük a szerző is, dél-koreai és japán hírügynökségek híreire, Dél-Koreában és Japánban működő, északi adatközlőktől származó, konspiratív körülmények között, informális, sőt titkos csatornákon keresztül külföldre jutó, egyéb forrásból ellenőrizhetetlen információkra is kénytelenek hagyatkozni. Ezek között a szerző által leggyakrabban hivatkozott hírforrás a Rimjin-gang hírportál (<https://www.asiapress.org/rimjin-gang>), amely a cikkei végén közölt információk szerint észak-koreai informátoraival többek között Kínából csempészett mobiltelefonon keresztül tartja a kapcsolatot. A kötet különlegességét többek között az adja, hogy a szerző számos olyan bennfentes információt is megoszt az olvasóval, amelyekhez nagyköveti pozíciójának köszönhetően jutott hozzá. Ilyen például a phenjani svéd nagykövet szöuli előadása, amelynek tartalmát részletesen ismerteti.⁸

Az önéletrajzi elemekkel is fűszerezett szövegből kiderül, hogy a szerző legalább négy-szer járt a KNDK-ban, 2004-ben, 2010-ben, 2012-ben és 2019-ben. Annak ellenére, hogy megbízatása szerint a KNDK-ban is ő képviselte a magyar érdekeket, nagykövetként csak egyszer járhatott Phenjanban, 2019 áprilisában, megbízólevele átadásakor. Az eseményről a kötetben képet is közöl,⁹ és a képaláírásból megtudjuk, hogy mivel az akkor már 91 éves Kim Jong Nam de facto államfő a ceremónia után egy héttel visszavonult az aktív munkavégzésről, a szerző volt az utolsó diplomata, akit fogadott.

Rendkívül érdekes a kötet képanyaga. A szerző elsősorban saját képeiből és gyűjteményéből, valamint a phenjani orosz nagykövetség közösségimédia-felületéről származó képekből közöl a szöveghez közvetlenül kapcsolódó, néha egészen különleges illusztrációkat. Ilyenek például a 2004-es látogatásán készült fotók dél-koreai turisták északi látogatásáról, a 2004 és 2019 között a szerző által Phenjanban vásárolt észak-koreai cigaretták dobozainak képei, valamint a 2019-es, immár nagyköveti vizitje során, hivatalos eseményeken készült képek. Igazi kuriózum, hogy phenjani bevásárlásának számláját és néhány termék képét is közli.

A diplomaták phenjani életét és munkakörülményeit a szerző szinte kizárólag orosz forrásokra hagyatkozva mutatja be. Oroszország phenjani nagykövetségének közleményei alapján szerezhetünk tudomást az orosz nagykövetség diplomáciai tevékenységéről, az orosz diplomaták mindennapjairól, sőt, ahogy láttuk, a szerző részletesen szemlézi a nagykövet hivatalos megszólalásait és interjúit is. Összességében az egész kötet elsősorban Oroszország és a KNDK kapcsolataira fókuszál. Kétségtelen, hogy Oroszország és Észak-Korea nemzetközi helyzetében sok a hasonlóság, különösen az Ukrajna elleni

⁸ Csoma 2023: 47, 75.

⁹ Csoma 2023: 154.

orosz agresszió megindítása óta Oroszország ellen bevezetett szankciók következtében. A politikai és gazdasági elszigeteltség idején az együttműködés mindkét fél számára haszonnal járhat. A kapcsolatnak lehet hatása a katonai együttműködésre is, amit Szergej Sojgu orosz hadügyminiszter 2023. júniusi phenjani látogatása is sugall. A gazdasági vonatkozások között említhetjük többek között az orosz élelmiszer- és nyersanyagszállítványokat Észak-Koreába, a koreai ipari nyersanyagok oroszországi exportját, valamint azt, hogy Szibériában több ezer észak-koreai munkás számára nyílik munkalehetőség. De a kapcsolat részei az olyan propagandisztikus események is, mint a KNDK moszkvai nagykövetének és az Ukrajnától elszakított és jelenleg orosz megszállás alatt álló két terület, Donyeck és Luhanszk „külügyminisztereinek” találkozója, amit a külvilág és nyilván elsősorban az orosz állami propaganda által manipulált helyi közvélemény számára készült, és a kötetben is szereplő közös fotóval¹⁰ erősítenek meg.

Sajátos módon a kötetben Kína alig jelenik meg. Pedig a szerző munkája elején maga is megemlíti, hogy Észak-Korea a kínai érdekszféra része,¹¹ és a pekingi vezetés meghatározó szerepet játszik a rendszer fenntartásában és támogatásában. Csak a konklúziókban ír röviden Kínáról, többek között annak lehetőségéről, hogy az 1200 kilométeres közös határszakaszon lehetnek olyan titkos, föld alatti szállítási útvonalak, amelyeken át Kína biztosíthatja az ország ellátását.¹² Az észak-koreai–kínai kapcsolatokat fontosságát jelzi az is, hogy a 2020-as lezárások óta a kínai volt az első nagykövet, aki Phenjanba érkezett külszolgálatra. Miután a 2015 óta phenjani nagykövetségként szolgáló Li Jinjun (Li Csin-csün) 2021 decemberében hazatért, utódja, Wang Yajun (Vang Ja-csün) a világjárvánnyal összefüggő lezárások miatt 2023 márciusában foglalhata el posztját.

2023 nyarán a phenjani rezsím újabb jeleket küldött a világnak az ország esetleges megnyitásáról azzal, hogy a fegyverszüneti megállapodás megkötésének 70. évfordulója alkalmából rendezett nagyszabású ünnepségekre külföldi vendégeket is hívott. Kína fontosságát többek között az is jelzi, hogy a két fő vendég Szergej Sojgu orosz honvédelmi miniszter és Li Hongzhong (Li Hung-csung), a Kínai Kommunista Párt Politikai Bizottságának tagja, a kínai Országos Népi Gyűlés (Parlament) Állandó Bizottságának elnökhelyettese volt. Sojgu személyében a Szovjetunió 1991-es széthullása óta először járt orosz honvédelmi miniszter Észak-Koreában, Li pedig a világjárvány kitörése óta a legmagasabb rangú kínai vezető volt, aki Phenjanba látogatott. Az eseményről az észak-koreai hírügynökség által kiadott fotón Kim Dzsong Űn észak-koreai diktátor az orosz és a kínai vendég között látható. A kép üzenete egyértelmű: Oroszország és Kína a KNDK mellett áll. Mivel az ENSZ BT két állandó tagjáról van szó, két olyan országról, amely támogatja az olyan ballisztikus rakéták fejlesztésének betiltását, amilyeneket az elmúlt években a phenjani vezetés többször (legutóbb 2023 nyarán) tesztelt, az üzenet itt is világos: mindkét ország hallgatólagosan elfogadja – sőt a gazdasági együttműködés révén támogatja is – az észak-koreai fegyverkezést.

¹⁰ Csoma 2023: 188.

¹¹ Csoma 2023: 11.

¹² Csoma 2023: 203.

A politikai érdekközösség eredője az, hogy mindhárom ország célja az USA térségbeli befolyásának visszaszorítása. Persze Washington sem késlekedik a válasszal: fokozza az USA, a Koreai Köztársaság és Japán honvédelem területére is kiterjedő együttműködését. A három honvédelmi miniszter legutóbb 2023. június 3-án tanácskozott, a három ország vezetőinek csúcstalálkozójára pedig 2023. augusztus 18-án került sor.¹³ A részletekről, különösen a háttérben folyó tárgyalásokról és a szemben álló felek megfontolásairól keveset tudunk. Egyben azonban biztosak lehetünk: Csoma Mózes követi az eseményeket, és továbbra is mindent el fog követni annak érdekében, hogy segítse a magyar olvasók tisztánlátását.

¹³ A honvédelmi miniszterek megbeszéléséről kiadott nyilatkozat szövegét lásd: *United States-Japan-Republic of Korea Trilateral Ministerial Meeting (TMM) Joint Press Statement*. [online], U. S. Department of Defense, 2023. 06. 03. Forrás: defense.gov [2023. 08. 12.]. A csúcstalálkozóról kiadott közös nyilatkozat szövegét lásd: *The Spirit of Camp David: Joint Statement of Japan, the Republic of Korea, and the United States*. [online], The White House, 2023. 08. 18. Forrás: whitehouse.gov [2023. 08. 19.].

Palócz Márk¹

Geopolitika „kínai szemüvegen” keresztül²

Recenzió Horváth Levente *A kínai geopolitikai gondolkodás című művéről*

„Ha ismerjük az ellenséget és ismerjük magunkat is, akkor száz csatában sem jutunk veszedelembé” – olvashatjuk Szun-ce *A hadviselés törvényei* című művében.³ E bölcsesség már az időszámításunk előtti évezredben is a kínai stratégia szerves részét képezte, és ez mit sem változott napjainkig. A tavaly megjelent *A kínai geopolitikai gondolkodás. „Egy övezet, egy út” kínai szemszögből* című könyv egy olyan mozaikdarabja a nemzetközi kapcsolatok tudományának és a politikatudománynak, amely átfogóan, mégis részletekbe menően mutatja be a kínai geopolitika mögött húzódó filozófiát és az Új Selyemút avagy az „Egy övezet, egy út” (ma már csak „Övezet és Út”) – *Belt and Road Initiative* történeti hátterét, alaptéziseit és fejlődéstörténetét.

A szerző előlétele nagyban hozzájárult könyve – amely a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola intézményi keretein belül írt doktori disszertációján alapul – megírásához. Horváth Levente életének jelentős részét Kínában töltötte: itt szerezte meg alap- és mesterdiplomáját a Fudan Egyetemen, majd pedig Magyarország sanghaji főkonzuljaként tevékenykedett. A szerző a Kínában töltött megközelítőleg tizenkét év alatt személyesen tapasztalta és értette meg a kínai kultúrát, sajátította el a nyelvet, került közelebb az észjáráshoz, és ebből kifolyólag térképezte fel a kínai geopolitikai gondolkodásmódot.

A Szovjetunió megszűnésével véget ért a kétpólusú világrend, aminek köszönhetően az Amerikai Egyesült Államok a világ vezetőjének pozíciójába emelkedett. Az elmúlt három évtized megszokott, USA-központú világrend viszont megbomlani látszik: a globális szintéren az államok mellett megjelentek olyan szereplők is – például a nemzetközi pénzügyi intézmények vagy éppen a nemzetek feletti nagyvállalatok –, amelyek képesek beleszólni és befolyásolni a jövő alakulását, és noha ezek az aktorok is rendkívül fontos szerepet játszanak, a változások egyik fő pillérét mégis a felemelkedő Kína alkotja. Teng Hsziao-ping (1904–1997), a Kínai Népköztársaság egykori vezetője 1978-ban megkezdte a „reform és nyitás” politikáját, amellyel a távol-keleti állam integrálódott a nemzetközi rendbe, elfogadva a nemzetközi értelemben vett normákat. A vezető híres tanácsa az akkori helyzetre való tekintettel a következő volt: „higgadtan vizsgálódjunk, álljunk stabil lábakon, kezeljük nyugodtan a kihívásokat, takarjuk el a Napot és tápláljuk a sötétséget,

¹ Palócz Márk a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola Politikatudományi program doktori hallgatója. E-mail: mark.palocz@gmail.com

² Horváth Levente (2022): *A kínai geopolitikai gondolkodás. „Egy övezet, egy út” kínai szemszögből*. Budapest: Pallas Athéné.

³ Szun-ce: *A hadviselés törvényei (Szun-ce ping-fa)*. Fordította: Tőkei Ferenc. [online], Magyar Elektronikus Könyvtár. Forrás: mek.oszk.hu [2023. 04. 16.].

legyünk szerények, ne törekedjünk vezető szerepre.”⁴ E tanács jellemezte a korszak kínai geopolitikai gondolkodásmódját is, miszerint [mi kínaiak] maradjunk a háttérben, figyeljük meg a világ működését, dolgozzunk szorgosan, cselekedjünk óvatosan [és majd eljön a mi időnk is].

A monográfia központi része arra vállalkozik, hogy bemutassa az Övezet és Út kezdeményezést (*Belt and Road Initiative*, BRI) és annak előzményeit az ókori kínai stratégiák tükrében.⁵ Horváth Levente könyvében azokra a főbb kérdésekre kínál választ olvasójának, miszerint létezik-e a kínai geopolitikai gondolkodásmód, és ha igen, akkor annak milyen történelmi gyökerei vannak. Miként hatnak az ókori kínai bölcsek és stratégiák tanításai, valamint a *yin és yang* kettősségének szemlélete a Kínai Népköztársaság külpolitikájára? Avagy valóban a már harmadjára is megválasztott kínai államfő, Hszi Csin-ping ötlete volt-e az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés, vagy ezt a multilaterális programot már előre megtervezte a Kínai Kommunista Párt?

A szerző öt fejezeten keresztül taglalja az Övezet és Út kezdeményezést, annak előzményeit és történelmi háttérét, illetve a kínai geopolitikai gondolkodás fejlődéstörténetét. A mű részleteiben kitér a BRI meghirdetésének körülményeire és annak alapjaira, majd a nagyszabású multilaterális kínai kezdeményezés történelmi előzményeire, továbbá a kínai geopolitikai észjárás gyökereire és fejlődésére. Mindezen alapok elengedhetetlenek, hogy az olvasó megértse az Övezet és Út egyes politikai törekvéseit. Horváth Levente könyve következő részeiben betekintést nyújt a *Belt and Road Initiative* gazdasági, politikai és diplomáciai előkészítésének mikéntjére az elmúlt negyven év fejlődésének tükrében. A monográfia utolsó részében a Kína-szakértő teljes képet ad a nagyszabású kínai kezdeményezés részterületeinek feltárásával és egy nemzetközi kitekintés kontextusában, geopolitikai szemszögből megvizsgálja, hogy a nagyhatalmak (és egy esettanulmány keretein belül Magyarország) miképpen viszonyulnak ehhez a grandiózus iniciatívához.

Nóvumként értékelendő, hogy a kínai geopolitikai szemléletmódot a szerző főleg kínai forrásokra és kínai szakirodalomra támaszkodva, „kínai szemüvegen” keresztül és a tradicionális értelemben vett nyugati geopolitikai szemlélettől mentesen adja közre olvasójának. A kutató művének bevezetőjében kitér arra, hogy a magyarországi Kína-szakértők nagy többsége kínainyelv-tudás nélkül, általában a Kínával ellenséges viszonyt fenntartó amerikai és nyugat-európai cikkek, kutatások és szakirodalmak alapján elemzi e távolkeleti ország geo- és külpolitikai törekvéseit. A szerző úgy ismerteti a kínai geopolitikai filozófiát, hogy közben összehasonlítja és szembeállítja azt a nyugati geopolitikáról alkotott eszmerendszer alaptéziseivel. Mindezen megközelítések tekintetében a munka hiánypótló jellegű, ráadásul a témában magyar nyelvű, kínai forrásokon alapuló monográfia még ez idáig nem látott napvilágot, ami külön emeli értékét.

⁴ Horváth 2022: 83.

⁵ A kínai Övezet és Út kezdeményezésről már több magyar kutató is értekezett, többek között Prof. Dr. Tarrósy István, Baranyi Tamás Péter, Goreczky Péter és Salát Gergely, illetve lásd még Horváth Levente és Salát Gergely munkáit is. Tarrósy István (2019): A kínai „Övezet és Út Kezdeményezés” és Kelet-Afrika: geopolitikai térnyerés, infrastruktúra, függőség. *Területi Statisztika*, 59(6), 669–692; Horváth Levente – Salát Gergely szerk. (2021): *Övezet és út*. Budapest: Typotex; Baranyi Tamás Péter – Goreczky Péter – Salát Gergely (2020): A kínai Övezet és Út kezdeményezés – mítosz és valóság. *KKI elemzések*. E-2020/98.

Noha kínai szemszögből tekintve a geopolitikai gondolkodásmód célja – szemben a nyugattal – tradicionális értelemben véve a határvédelem és nem a terjeszkedés,⁶ a 21. században mégis úgy látszik, hogy a kínai cél is inkább a nyugati értelmezés irányába tolódik. A monográfia befejező részében a szerző összegzi kutatásainak eredményeit, viszont egy-egy állítása inkább az ókori kínai bölcsek és stratégiák által megfogalmazott alaptételek szemszögből elemzi Kína törekvéseit, nem pedig objektív, tényszerű válaszokkal próbál szolgálni az aktuális politikai és diplomáciai helyzetről. Mindezek fényében az egyik ilyen állítás igazságtartalma megkérdőjelezhető, és nem azon okból kifolyólag, mert „nyugati szemüvegen” keresztül vizsgálom a szerző művét, hanem mert azzal ellentétben a kínai törekvéseket tényekkel alátámasztva, objektív módon igyekszem elemezni. A vitatott állítás a következőképp van megfogalmazva: „Kína nem törekszik hegemon szerepre, nem avatkozik bele más országok belügyeibe, hanem az Egyesült Nemzetek szervezete által lefektetett szabályok szerint működik. Kína meglátása szerint azonban a »nyugati elit« hegemon uralkodóként kénye-kedve szerint változtatja a szabályokat a saját érdekében. Ez a fajta gyarmatosító attitűd Kínától távol áll.”⁷ A klasszikus értelemben vett gyarmatosítás – tehát területhódítás katonai erővel – nem kínai külpolitikai törekvés (habár érdemes megemlíteni Tajvan vagy a Dél-kínai-tenger esetét, ahol nem áll távol Kínától a *hard power* használata elrettentés vagy fenyegetés céljából), viszont a *soft power* használatával – így a mű központi szereplőjeként elemzett „Egy övezet, egy út” kezdeményezéssel – e távol-keleti államnak igenis egyértelműen léteznek nyersanyag-, piac-, illetve befolyásszerzési szándékai, ami a neokolonizációs elmélet szerint gyarmatosításnak tekinthető.

Érdeemes a könyv egyes állításait fenntartással kezeli a szerzőnek a témához való erős kötődése miatt. Az iménti állítás tükrében fontos kiragadni néhány részt a kutató munkájából: „A kínai történelmi gondolkodásmódban nincs jelen gyarmatosítási motiváció, hanem egy Kína-központú világrend a meghatározó – ahogy ezt az ország kínai nevéből is láthatjuk: Zhongguo (中国), vagyis Középső Ország/Birodalom –, amelyben Kína egy hierarchikus kapcsolatban együttműködik a környező országokkal, de nem befolyásolja azok belpolitikáját.”⁸ Noha a fentebb leírtak a kínai történelmi észjárás merőben befolyásolták, ez a fajta szemlélet viszont már másképp kondenzálódik napjaink Kínájában. Kína ma is arra törekszik, hogy világvezető hatalom lehessen, viszont ezáltal az új típusú gyarmatosítás is megjelent a geopolitikai agendáján, amely akarva-akaratlanul együtt jár egyes országok belpolitikájába való beavatkozásával közvetett vagy közvetlen módon. „A kínai álom megvalósításához a békés fejlődés útját kell követnünk, mindig is ragaszkodni fogunk a békés fejlődéshez, és a kölcsönösen előnyös nyitás politikáját fogjuk folytatni”⁹ – hangzott el Hszi Csin-ping kínai elnök szájából 2013 májusában. Ahogy azt Magyarország miniszterelnöke, Orbán Viktor is megfogalmazta egy korábbi sajtótájékoztatóján, a diplomáciában és a külpolitikában nem arra kell figyelni, amit

⁶ Horváth 2022: 89.

⁷ Horváth 2022: 178.

⁸ Horváth 2022: 30.

⁹ Horváth 2022: 31.

mondanak, hanem arra, amit cselekednek.¹⁰ Ennek tekintetében láthatjuk, hogy a kínai törekvések mögött elsődlegesen (talán) békés szándék húzódik meg, mégis a fegyverkezéstől és a hadsereg bevetésétől sem riadnak meg céljaik elérése érdekében. A szerző művében idézi a kínai államfő és Wang Yi külügyminiszter az Övezet és Út kezdeményezés kapcsán megfogalmazott állításait, miszerint az „nem egy geopolitikai eszköz” vagy „geopolitikai stratégia”, hanem „egy együttműködési platform” és „az ENSZ által közzétett Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030 programot támogató kezdeményezés”.¹¹ E fentebb említett információkat is célszerű megkérdőjelezni. A kutató úgy véli, hogy „a Nyugat a saját gondolkodásával próbálja megérteni a kínai stratégiákat, koncepciókat, kezdeményezéseket, azonban ez nem lehetséges”,¹² ráadásul „nyugati terminológiákkal vizsgálják Kínát, nyugati gondolkodásmóddal (félre)értelmezik Kína egyes külpolitikai lépéseit”.¹³ Ezen állításokat is fenntartással kell fogadni, mert a kutatók nagytöbbsége szilárd tényeken alapuló elemzéseket készítenek elvonatkoztatva a (nyugati) média Kínát negatív színben való feltüntetésétől.

Horváth Levente monográfiájának célja, hogy egy új – kínai – perspektívából mutassa be az Övezet és Út kezdeményezés mögött rejlő kínai álláspontot és a kínai gondolkodásmódot annak érdekében, hogy a kínai törekvéseket ne csupán a nyugati média, a nyugati szakirodalom, a nyugati tudósok és a nyugati eszmerendszer tükrében lássuk. Vitathatatlan, hogy a könyv meghatározó segítséget nyújthat abban, hogy Kínát sokkal jobban, saját „szemüvegén” keresztül ismerjük és értsük meg. Ez a tudásanyag a 21. század mérvadó politikai és gazdasági folyamatainak tükrében különösen szükségessé vált, mivel – a szerző egykori mentora, Salát Gergely szavaival élve – „Kína megkerülhetetlen, Kína megismerése pedig elkerülhetetlen”.¹⁴ Mindazok számára tehát, akik szeretnék jobban megérteni a Középső Birodalmat, hasznos olvasmány lehet Horváth Levente alapos ismereteken alapuló, adatgazdag könyve.

¹⁰ *Orbán megismételte: „ne figyeljenek oda arra, amit mondok”.* [online], HVG, 2011. 09. 06. Forrás: hvg.hu [2023. 05. 23.].

¹¹ Horváth 2022: 52.

¹² Horváth 2022: 112.

¹³ Horváth 2022: 177.

¹⁴ Horváth 2022: 14.

A Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle kötelezi magát a publikálás etikai normáinak magas szintű betartására. Annak érdekében, hogy a folyóirat olvasói a legmagasabb minőségi elvárásoknak eleget tevő kiadványt olvassák, a következő etikai normákat és célokat határozzuk meg:

A szerkesztők feladatai

A szerkesztők a publikálásra szánt kéziratokról kötelesek pártatlan, tárgyilagos kettős-vak szakértői véleményt készíttetni. A szerkesztők biztosítják a kéziratok, illetve az ahhoz kapcsolódó valamennyi információ publikálás előtti bizalmas megőrzését. A szerkesztők munkáját a főszerkesztő koordinálja. A *Nemzet és Biztonság* nem tolerálja a plagizálás semmilyen formáját és más etikátlan magatartást sem.

A szerkesztő köteles a szerzők felé mindenkor biztosítani az esélyegyenlőséget, és kizárólag a leadott anyag minősége és kutatási eredményei alapján eldönteni, hogy mely szövegek kerülnek publikálásra. A szerkesztők továbbá lehetőséget biztosítanak a szerző számára, hogy reagáljon a művével kapcsolatban esetleg felmerülő kifogásokra, illetve javítsa a kifogásolt részeket. Többszerzős publikációk esetében a szerkesztőség a szerzőket egyenrangú felekként kezeli, minden egyéb tényezőtől függetlenül. A szerkesztők a leadott, de végül nem publikált anyagokat saját kutatásban nem használják fel, kivéve, ha erre a szerző kifejezetten engedélyt ad.

A lektorok feladatai

A *Nemzet és Biztonság*hoz benyújtott anyagokat anonim lektorok véleményezik, és a szövegeket bizalmasan kezelik. A bírálatok elkészítése során a legfőbb szempont az objektív szakmai megítélés, és a szerző személye semmilyen módon nem befolyásolja a folyamatot. A lektoroknak ugyanakkor kötelessége jelezni a főszerkesztő irányába, ha a szerző bármilyen szerzői jogi sértést követett el, vagy plagizált. A lektorok a leadott anyagokat szövegesen értékelik, amelyben jelzik a kifogásolt elemeket és a javítandó részeket, illetve eldöntik, hogy az adott kézirat javasolják-e publikálásra. A lektori vélemények figyelembevételével a főszerkesztő dönt arról, hogy végül mely anyagok kerülnek publikálásra.

A szerzők kötelességei

A szerzők kötelesek a kutatási eredményeiket pontosan és objektíven bemutatni, világosan feltüntetve azok jelentőségét. A kéziratokat a folyóirat szerzői útmutatójában közölt kritériumoknak és a nyelvtani, illetve stilisztikai szabályoknak megfelelő minőségben kérjük elküldeni. A leadott anyagokban kérjük továbbá a szerző nevének és munkahelyének feltüntetését. A tanulmányok a szerzők saját szakmai eredményeit és meggyőződésüket tükrözik, amelyek nem azonosíthatók más személyek vagy szervezetek állásfoglalásaival, és nem sérthetik más személyek jogait. Ha a szerző a leadást követően jelentős hibát észlel, vagy bizonyos elemek idejétmúlttá válnak, akkor saját felelőssége a szerkesztők értesítése és az anyag javításában való közreműködés vagy a visszavonás. A leadott kéziratok más folyóiratokban történő megjelentetése súlyos etikai vétség. A leadott és elfogadott szövegekhez kapcsolódó valamennyi jog a szerzőé, de az első közreadás joga a folyóiraté. Amennyiben bármilyen jogsértésre kerülne sor, az azzal kapcsolatos jogi lépések megtétele a szerző felelőssége.

Tartalom

HÁDA BÉLA: Nemzeti megbékélés vagy a belháború új frontvonala?	2
KOVÁCS ANITA MARIANN: Vákuum és bizonytalanság: a Közel-Kelet biztonsági struktúráinak átalakulása	4
HORVÁTH DÁVID: Az álhír fogalma és helye a hibrid hadviselésben	19
CSEPREGI ZSOLT: A „hadjárat a háborúk között” eljárás helye az izraeli katonai stratégiában	35
HÁDA BÉLA: Indonézia külpolitikájának alapvonalai Joko Widodo elnöksége idején (2014–2023)	49
BUGYÁKI ATTILA: A pénzmosás gyakorlata a szervezett bűnözés és a terrorizmus összefonódásában – Fogalmi tisztázás és gyakorlati kapcsolatok	70
MARSAI VIKTOR: Egy lehetséges európai nagystratégia és az afrikai illegális migráció mint annak földrajzi kijelölője	87
VÁMOS PÉTER: A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság belpolitikája és nemzetközi helyzete a világjárványon innen és túl	101
PALÓCZ MÁRK: Geopolitika „kínai szemüvegen” keresztül	107